

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

MEKHÛL ED-DİMEŞKÎ'NİN MÛRSELLERİNİN TAHLİLİ

Yüksek Lisans Tezi

Abdulkadir GÜLÜNAY

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Bekir ÖZÜDOĞRU

SAMSUN
2023

TEZ KABUL VE ONAYI

Abdulkadir GÜLÜNAY tarafından, Dr. Öğr. Üyesi Bekir ÖZÜDOĞRU danışmanlığında hazırlanan “MEKHÛL ED-DİMEŞKÎ’NİN MÛRSELLERİNİN TAHLİLİ” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı Üniversitesi Ana Bilim/Ana Sanat Dalı	Sonuç
Başkan	Prof. Dr. Hüseyin AKGÜN Ondokuz Mayıs Üniversitesi Hadis Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Bekir ÖZÜDOĞRU (Tez Danışmanı) Ondokuz Mayıs Üniversitesi Hadis Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Doç. Dr. Osman AYDIN Hitit Üniversitesi Hadis Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

Prof. Dr. Ahmet TABAK
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım Yüksek Lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

Etik Kurul Gerekli mi ?

Evet ☐ (Gerekli ise ekler kısmına ekleyiniz)

Hayır ☒

21 /02 / 2023

Abdulkadir GÜLÜNAY

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı : MEKHÛL ED-DİMEŞKÎ'NİN MÛRSELLERİNİN TAHLİLİ

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 5 Ocak 2023 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 11

Tek kaynak oranı : % 2 çıkmıştır.

21 /02 / 2023

Dr. Öğr. Üyesi Bekir ÖZÜDOĞRU

ÖZET

MEKHÛL ED-DİMEŞKÎ'NİN MÛRSELLERİNİN TAHLİLİ

Abdulkadir GÜLÜNAY
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans, Ocak/2023
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Bekir ÖZÜDOĞRU

Hadis usulünün, hadis kâidelerinin ve isnad faaliyetlerinin başlangıcını ifade etmesi açısından hicrî ilk asır büyük bir önemi hâizdir. Bu dönemde ortaya çıkmış kavramlar, sonraki dönemlerin temelini oluşturmuştur. Ancak bazı kavramlar süreç içerisinde usulün gelişmesiyle doğru orantılı olarak değişime uğramıştır. Bunlardan biri de mürsel kavramıdır. Nitekim mürsel rivâyetlerin kullanımı ve değerine ilişkin kanaatler zaman içerisinde farklılık göstermiştir.

Hicrî ilk asır alimleri arasında dönemin rivayet üslûbunu yansıtmaması ve meşhur mürsillerden olması yönüyle Mekhûl ed-Dîmeşkî önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmamızda dönemin rivayet üslûbu, isnad kullanımı ve irsâl sebepleri çerçevesinde Mekhûl ed-Dîmeşkî'nin mürsel rivayetlerini sened, metin ve üslûp yönünden inceleyip onun mürsellerine dair olumlu ve olumsuz değerlendirmelere yer verdik. Mekhûl'e ait mürsel rivâyetlerin tespitinde İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef* isimli eserini referans aldık ve elde ettiğimiz rivâyetleri ilk dönem eserleri ve kütüb-i sitte kaynaklarındaki rivâyetler çerçevesinde sened ve metin yönünden analize tabi tuttuk.

Çalışmamızın sonucunda Mekhûl ed-Dîmeşkî'nin mürsel rivayetlerinin, dönemin rivayet üslûbunu yansıttığı, ona ait mürsellerin dikkatlice incelendiğinde birçoğunun muttasıl senede haiz diğer rivayetlerle örtüştüğünü tespit ettik. Böylece mürsel rivâyetlerin toptancı bir bakışla kabul ya da reddedilmesinin, hadis ilminin tarihsel gelişim sürecine uygun olmayacağı kanaatine ulaştık.

Anahtar Sözcükler: Hadis, İrsâl, Şam, Ref', Rivâyet Üslubu, Bölgesellik

ABSTRACT

THE ANALYSIS OF MAKHOUL AL-DIMASHQI'S MURSALS

Abdulkadir GÜLÜNAY

Ondokuz Mayıs University

Institute of Graduate Studies

Department of Fundamental Islamic Sciences

Master, January/2023

Supervizor: Assoc. Dr. Bekir ÖZÜDOĞRU

The Hijri first century has an great importance in terms of expressing the hadith method, the rules and the beginning of the isnad activities. The concepts that emerged in this period, as well as forming the basis of the following periods, it is seen that some of them have changed in the process. One of them is the concept of Mursal. As a matter of fact, the opinions on the use and value of mursal narrations have changed over time.

Makhoul al-Dimashqi has an important place among the scholars of the first century of Hijri in terms of reflecting the narration style of the period and being one of the famous mursils. With this study, we will make inferences by examining the mursal narrations of Mekhoul al-Dımashqî in terms of the text and style within the framework of the narration style of the period, the use of attribute and the reasons for the irsal, and we will include positive and negative evaluations about his mursals.

As a result of our study, it has been concluded that the mursal narrations of Makhoul al-Dimashqi reflect the narration style of the period, and when the mursals belonging to him are carefully examined, it is concluded that most of them overlap with the other narrations in the same year.

Keywords: Hadith, Damascus, İrsâl, Ref', Expression Style, Regionalism

ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR

Hadis usulü kaidelerince bir rivayetin sahih kabul edilmesi için gereken şartlar râvinin adalet ve zabt sahibi olması, senedin muttasıl olması ve illet-şâz barındırmaması gibi şartlardır. Ancak hadis usulünün gelişim sürecini dikkatli incelediğimizde bu şartlardan bazılarının hicrî ilk asırlarda aranmadığı, bir başka deyişle aranma ihtiyacı bulunmadığını görmekteyiz. Bu durum mürsel rivayetler için de geçerlilik arz etmektedir.

Çalışmamızın birinci bölümünde tabiîn alimlerinden mürselleri ile meşhur Mekhûl ed-Dımeşkî'nin hayatını ve rivayet üslûbunu inceledikten sonra dönemin rivâyet üslubu ve mürsel kavramının tarihsel sürecini ele alacağız.

İkinci bölümde Mekhûl ed-Dımeşkî'ye ait mürsel rivayetlerin, irsâle sebebiyet veren âmiller ve dönemin rivayet üslûbu çerçevesinde inceleyeceğiz. Böylece Mekhûl'ün neden meşhur mürsillerden olduğunu, özelde onun genelde ise tüm mürsellere nasıl yaklaşılması gerektiği hususunda açıklamalar getirmeye çalışacağız ve elde edilen veriler ışığında bir sonuca varacağız.

Bu tezin yazılması aşamasında kıymetli vakitlerini ayırarak fikirleri ile çalışmama ışık tutan danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Bekir ÖZÜDOĞRU hocama kıymetli katkıları ve emeği için sonsuz teşekkür ve saygılarımı sunarım. Lisans ve lisansüstü eğitim sürecinde kendilerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Hüseyin AKGÜN ve Doç. Dr. Osman AYDIN hocama ve yetişmemde emeği geçen başta Mustafa YEŞİLTURT hocam olmak üzere tüm hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Bana ilk eğitimimi veren ve başarı yolunda her zaman yanımda bulunan sevgili annem ve babama, çok değerli kardeşlerime, iki gözümün nuru fedâkar eşime şükranlarımı sunarım.

Abdulkadir GÜLÜNAY

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT.....	IV
ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR.....	V
İÇİNDEKİLER	VI
SİMGELER ve KISALTMALAR	VIII
1. GİRİŞ	1
1.1.Araştırmanın Problemi ve Konusu	1
2.2.Araştırmanın Amacı ve Özgün Değeri	2
2.3.Araştırmanın Kapsam ve Yöntemi	3
2. MEKHÛL ED-DİMEŞKÎ'NİN HAYATI, YAŞADIĞI DÖNEM VE HADİSÇİLİĞİ 5	
2.1. Mekhûl ed-Dimeşkî'nin Hayatı	5
2.1.1. İsmi, Künyesi, Nesebi ve Hayatı	5
2.1.2. İlmî Kişiliği	7
2.1.3. İlim Yolculukları	10
2.1.4. Hocaları ve Talebeleri.....	12
2.1.5. Kaderiyye İle İlişkisi.....	17
2.2. Yaşadığı Dönem	20
2.2.1. Yaşadığı Dönemin Siyâsî Durumu	21
2.2.2. Yaşadığı Dönemin İlmî Gelişmeleri	23
2.3. Hicrî I. ve II. Asırda Hadis İlmî ve Rivayet Üslubu.....	27
2.4. İrsâl/Mürsel ve Mürsil Kavramlarının Doğuşu ve Gelişimi	30
2.5. İsnad Gelişimi Açısından Şam Bölgesi	35
2.6. Mekhûl ed-Dimeşkî'nin Rivayet Üslubu	36
3. MEKHÛL ED-DİMEŞKÎ'YE İSNAD EDİLEN MÜRSEL RİVAYETLERİN TAHLİLİ	39
3.1. İrsâle Sevk Eden Sebepler Bağlamında Mürseller	40
3.1.1. Fıkîhî Hüküm/Fetvâlarda Görülen Mürseller	40
3.1.2. Dönemin Rivâyet Üslubu Bağlamında Mekhûl'un Mürsellersi	43
3.1.3. Rivâyetin Tariklerinin Meşhur Olması Sebebiyle Nakledilen Mürsellersi.....	49
3.1.4. Sünnet'in / Uygulamanın Meşhur Olması Sebebiyle Rivayet Edilen Mürsellersi..	55
3.2. Bölgesel Bağlamda Mürsellersi	60
3.3. Mekhûl'un Mânî Rivayet Ettiği Mürsellersi	63
3.4. Aslı Merfû ya da Mevkûf Olup, Mekhûl'e İsnâd Edilen Rivayetler	66
3.5. Mekhûl'un Mürsellersinin İttisâl Açısından Tahlili.....	69
3.6. Mekhûl'un Mürsellersinin Teferrüd Açısından Tahlili.....	73
3.7. Mekhûl ed-Dimeşkî'nin Mürsellersinin İsnad Tahlili.....	75
3.7.1. Mekhûl'un İrsâlde Bulunduğu Kişiler.....	76

3.7.2. Mekhûl'ün Mürsellerinin Taşıyıcıları	79
SONUÇ	85
KAYNAKÇA.....	88
ÖZ GEÇMİŞ.....	93

SİMGELER VE KISALTMALAR

b.	: Bin
Bkz/bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Hız.	: Hazreti
Thk.	: Tahkik
h.	: Hicrî
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyhü ve sellem
ty.	: Tarih yok
vb.	: Ve bunun gibi
vd.	: Ve diğerleri

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Problemi ve Konusu

Hadis ıstılahlarının sistematik hale gelmesi belirli bir süre içerisinde gerçekleşmiştir. Bu konuda ilklerden diyebileceğimiz terim isnad kavramıdır. Nitekim fitne olayı zuhur edinceye kadar isnad sormanın rivayetin vazgeçilemez unsuru olmadığı ancak fitne olaylarından sonra (h. 35’li yıllar ve sonrası) isnad sorma faaliyetinin giderek arttığı, hicrî ilk asrın sonlarında ise hadisin bölünmez bir parçası haline gelmiş olduğu kabul edilmektedir.¹

İsnad faaliyetinin en temel amacı rivâyetlerin Hz. Peygamber’e aidiyetinin teyit edilmesi ve böylece toplumda oluşan fitne sonucu insanların kendi menfaat ve görüşlerine hizmet edebilecek uydurma haberlerin önüne geçebilmektir. İsnad faaliyeti üzerine inşa edilen cerh-ta’dîl, hadis edâ ve tahammül metotları, rivayetin sıhhatini araştırmak için ortaya konulan yollar vb. hadis usulü ve kaidelerinin sistematik hale gelmesini sağlamıştır. İsnad faaliyetinin uygulanmaya başlamasının hemen sonrasında herkesin muttasıl senedle hadis nakletmeye başlamış olması mümkün müdür?

Mütekaddimûn dönemde mürsel hadis kavramı munkatı‘ hadis kavramını da kapsayan bir çerçeveye sahiptir. Buna göre senedinde bir ya da birden fazla kişiyi hazfetmesi sonucu oluşan her türlü kopukluk, râvinin mürsel rivayette bulunduğu anlamına gelmekteydi. Bu kavram daha sonraki dönemde, yani müteahhirûn alimlerinin görüşlerince değişime uğradı ve artık mürsel hadis demek tabîînin sahabe râvisini atlayarak rivayeti Rasûlullah’tan aktarması anlamına geliyordu.²

Hicrî ilk asırlarda isnad faaliyetinin başlamış olmasına rağmen mürsel rivayetleriyle meşhur olmuş ve rivayet ehliyeti açısından güvenilir kabul edilen râviler bulunmaktaydı. Hâkim en-Nisâbûrî’nin (ö.405/1014) bildirdiğine göre Medine ehlinden Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713), Mekke ehlinden Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 114/732), Basra ehlinden Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve Şam ehlinden Mekhûl ed-Dımeşkî’nin (ö. 112/730) isimleri zikredilmektedir.³ Bu isimlerin yaşadığı dönem dikkate alındığında hadis rivayetinde isnadın sorulmaya başlandığı fitne olayından

¹ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2017, s. 33.

² Selahattin Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 61-62.

³³ Hâkim en-Nisâbûrî, *Ma’rifetü’l-Ulûmi’l-Hadis*, Seyyid Muazzam Hüseyin (thk.), Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1977, s. 198.

sonraya tekabül etmektedir. Mürsel rivayet konusunda söz konusu bu âlimlerin meşhur olmasının sebebi araştırılması gereken önemli noktalardan bir tanesidir.

Çalışmamızın konusu, ilk dönem meşhur mürsillerinden olan Mekhûl ed-Dımeşkî ve onun mürselleridir. Böylece Mekhûl'ün isnad konusunda neden müsamaha gösterdiği, irsâle başvurmada rol oynayan ana sebepleri, mürsel rivayetlerinin güvenilirlikleri gibi sorulara, dönemin ve kendisinin rivayet üslûbu ve rivayet ilminin gelişim sürecini göz önünde bulundurarak açıklık getirmeyi hedeflemekteyiz.

Böylelikle mürsel rivayetlerin toptancı bir şekilde makbul görülmesinin ya da tam aksine tamamının zayıf kabul edilmesinin doğru olmadığını ifade edecek, üzerinde kapsamlı araştırma yapıldıktan sonra mürsel rivayetin sıhhati hakkında konuşmanın daha doğru olacağını örnekleriyle açıklayacağız.

2.2.Araştırmanın Amacı ve Özgün Değeri

Tezimizin ana çerçevesini oluşturan konular, genel bağlamda hicrî ilk asırlarda rivayet üslûbu, isnad faaliyetlerinin tarihsel süreci, özelde ise mürsel rivayetler, irsâl sebepleri ve mürsel rivayetlerin değeri, Mekhûl ed-Dımeşkî'nin mürselleri ve onun mürsel rivayetlerinin tahlili gibi konulardır.

Mürsel rivayetler ve irsâl sebepleri hakkında alanın önde gelen isimlerinin çalışmaları bulunmaktadır. Bunların en başında Selahattin Polat'ın kaleme aldığı, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri* isimli eseridir. Polat, eserinde isnadın gelişim süreci, mürsel hadisin tarifi ve tarihteki seyri, mürsel hadisin delil olma yönünden değeri ve bu konudaki ihtilafları ele almıştır.⁴

Rahile Kızılkaya Yılmaz, *Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta'* isimli eseriyle⁵ mürsel kavramını ve Muvatta'daki mürsel hadisleri, oryantalistlerin konu hakkındaki çalışmalarını da dikkate alarak mürsel hadisler hakkında kapsamlı bir çalışma ortaya koymuştur.

⁴ Selahattin Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010.

⁵ Rahile Yılmaz, *Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta'*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2020.

Nurdan Genç, *Hasan-ı Basrî'nin Mürsellerinin Tahlili* isimli yüksek lisans tezi ile Hasan-ı Basrî'ye ait mürsel rivâyetlerin çeşitli açılardan tahliline yer veren çalışmayı kaleme almıştır.⁶

Sami Önler, *Mekhûl ed-Dımeşkî ve Kitâbu's-Sünen Fi'l-Fıkh Adlı Eseri* isimli yüksek lisans tez çalışması ile Türkiye'de Mekhûl'ün hayatını ve bahsi geçen eserini işleyen ilk çalışmayı ortaya koymuştur.⁷

Uluslararası akademik camiada Mekhûl'ün müfessir yönünü ele alan ve Mekhûl'e isnad edilen tefsir rivâyetlerini inceleyen bir çalışma da Muhammed Ali el-Avnî'nin müellifi olduğu *Merviyyâtü ve Akvâlî Mekhûl* isimli eserdir.⁸ Bunun yanında Mekhûl'ün hayatı, ilmî kişiliği ve fikhî görüşlerini inceleyen bir çalışma da Ahmed Ziyâb Ahmed tarafından kaleme alınmıştır.⁹

Türkiye'de Mekhûl hakkında Önler'in yüksek lisans tezi dışında herhangi başka bir çalışma bulunmaması, Mekhûl'ün kendisi, ilmi kişiliği, rivayet üslûbu gibi konularda ve en önemlisi bir mürsil olarak Mekhûl ve onun mürsellerinin konu edildiği bir çalışmanın bulunmamış olması bizim bu çalışmamızın temel motivasyonu haline gelmiştir. Bu motivasyondan hareketle Mekhûl ed-Dımeşkî'nin mürsel rivayetleri ve bu rivayetlerin tahlili, onun irsâlde bulunma sebepleri gibi konuları ilk dönem rivayet üslûbu ve Şam bölgesinde rivayet ilminin gelişim sürecini dikkate alarak değerlendirmeyi amaçlamaktayız.

2.3. Araştırmanın Kapsam ve Yöntemi

Araştırmamızın kapsamı ilk dönem rivayet üslûbu gereği rivayetlerinde irsâl yapması ile meşhur olmuş tabiîn alimlerinden biri olan Mekhûl ed-Dımeşkî ve onun mürsellerinin tahlilini içermektedir.

Mekhûl'ün mürsel rivayetlerinin en çok bulunduğu eser İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef* isimli eseridir. Biz bu çalışmamızda tahlilini yapacağımız rivayetlerin hem

⁶⁶ Nurdan Genç, *Hasan-ı Basrî'nin Mürsellerinin Tahlili*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun 2020.

⁷ Sami Önler, *Mekhûl ed-Dımeşkî ve Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh Adlı Eseri*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2012.

⁸⁸ Muhammed Ali el-Avnî, *Merviyyâtü ve Akvâlî Mekhûl*, Câmiatü Ümmü'd-Dermâni'l-İslâmî, Sudan 2007.

⁹ Ahmed Ziyâb Ahmed, *Fıkhü İmâm Mekhûl ed-Dımeşkî*, Câmiatü Ürdün, Filistin 1988.

Mekhûl'ün en çok mürselinin bulunması hem de erken döneme ait bir eser olması sebebiyle İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'i ile sınırlandırdık.

Musannef'te yer alan rivayetlerin tahlilini, öncelikle Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826) ve Bezzâr (ö. 292/905) gibi erken dönem müelliflerin eserlerinde bulunan, sonrasında ise *Kütüb-i Sitte* kaynaklarında yer alan rivayetler çerçevesinde değerlendirdik.

Mekhûl ed-Dımeşkî'nin, dönemin ve Şam bölgesinin rivayet üslûbunu göz önünde bulundurarak Mekhûl'ün irsâl sebeplerini, rivayetlerin sened ve metin açısından tahlilini gerçekleştireceğimiz bu çalışmamız giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde bizi bu çalışmaya yönlendiren temel sebep ve sorunları işledik. Birinci bölümde Mekhûl ed-Dımeşkî'nin hayatı, ilmî kişiliği, hoca ve talebeleri, yaşadığı dönem ve rivayet üslûbu, ilim yolculukları ve Şam bölgesinde rivayet ilminin gelişim süreçleri gibi konulara değindik.

İkinci bölümde ise ilk bölümde oluşturduğumuz çerçeve dahilinde Mekhûl ed-Dımeşkî'ye isnad edilen mürsel rivayetlerin tahliline yer verdik. Bunu yaparken öncelikle irsâle sebep veren âmiller bağlamında mürsel rivayetlerin incelemesine yer verdik. Rivayetlerde bölgesellik kavramını göz ardı etmek istemediğimiz için devamında mürsel rivayetleri bölgesel bağlamda ele aldık. Ardından mürsel rivayetlerin ittisal ve teferrüd açısından tahlillerini inceledik. Son olarak Mekhûl'e isnad edilen mürsel rivayetlerin sened tahlillerini ele alarak Mekhûl'ün irsâlde bulunduğu kişiler ve Mekhûl'ün mürsel rivayetlerinin taşıyıcıları hakkında Mekhûl ile bağlantıları, cerh-ta'dîl durumları ve bölgeleri çerçevesinde değerlendirmelere tâbi tuttuk.

Böylelikle tahlil yaparken sened, metin ve râvi merkezli bir inceleme yapmaya özen gösterdik. Aynı zamanda irsâl sebepleri, bölgesel kullanımlar, rivâyetlerin kullanım alanları ve rivayetlerin râviye aidiyeti gibi durumları mercek altına aldık. Binaenaleyh rivâyetlerin irsâlindeki sebep-sonuç ilişkilerini ortaya koyarak elde ettiğimiz verileri ve konu hakkında oluşan kanâatimizi sonuç kısmında ele aldık.

2. MEKHÛL ED-DİMEŞKÎ'NİN HAYATI, YAŞADIĞI DÖNEM VE HADİSÇİLİĞİ

Bir âlimin hayatı kaleme alınacak olsa, yaşadığı toplum ve kendisi hakkında sadece salt bir düzlemde kronolojik yaşam öyküsü değil, onun kişilik özellikleri, alışkanlıkları, yetişmiş olduğu ailenin yapısı, yaşadığı toplumun dokusu, bulunduğu bölgenin coğrafi ve fiziksel şartları hakkında detaylı bilgi edinmek, o kişinin ilmi birikimi, görüşleri ve kişiliği noktasında daha doğru tespitlerde bulunabilmek için gerekli bir durumdur. Bu amaç doğrultusunda kendisi hakkında araştırma yapılacak olan kişinin içinde bulunduğu toplumun kültürel, sosyal, ekonomik, siyasal ve fiziksel şartları hakkında bilgi sahibi olmak, söz bahis olan kişinin doğru anlaşılması ve doğru anlatılması için izlenmesi gereken yegane yoldur. Bu minvalde gerçekleştirilecek kapsamlı bir araştırma, yapılan çalışmanın doğruluk ve isabetlilik oranını artıracaktır.

Çalışmamızın konusu olan Mekhûl ed-Dimeşkî'nin içinde bulunduğu toplum ve zamanın dinamiklerini iyi anlayıp etraflıca değerlendirmek, onun mürsel rivayetlerini değerlendirirken daha isabetli tespitlerde bulunmamıza yardımcı olacaktır. Nitekim bu rivayetlerin oluşmasında dönemin şartları ve ilmî gelişmeleriyle yakından ilgisi bulunmaktadır.

Bu çalışmamızda mürsellerini tahlil edecek olduğumuz Mekhûl ed-Dimeşkî'nin söz konusu rivayetlerine geçmeden önce, çalışmamızın birinci bölümünde kendisinin kişisel özellikleri, yetişmiş olduğu ortam, yaşamış olduğu dönem ve o dönemin şartlarını ortaya koymaya çalışacağız.

2.1. Mekhûl ed-Dimeşkî'nin Hayatı

2.1.1. İsmi, Künyesi, Nesebi ve Hayatı

Birçok kaynaktaki bilgiler ışığında Mekhul'un tam ismi Mekhûl b. Ebi Müslim Şehrâb b. Şâzel b. Sind b. Servân b. Bezdek b. Yağûs b. Kisrâ el-Hüzelî, eş-Şâmî, ed-Dimeşkî'dir.¹⁰ Dedesi Heratlı olup Kâbil krallarından birinin kızıyla evlenmiştir. Eşi hamile iken ölmüş ve bunun üzerine dul kalan karısı Kâbil'e geri dönmüştür. Doğan çocuğun ismi Şehrâb olmuştur ve Şehrâb, oğlu Mekhûl doğuncaya kadar burada

¹⁰ Abdurrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi-Esmâ'ir-Rical*, Beşşar Avvâd Ma'ruf (thk.), C. XXVIII, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1980, s. 468; Ebu'l-Kâsım İbn Asâkir, *Târîhu Medineti Dimeşk*, Ömer b. Gurâme Amrevî (thk.), C. LX, Daru'l-Fikr, Beyrut 1995, s. 204.

kalmıştır. Kaynaklarda Mekhûl'ün ne zaman doğduğu ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Abdullah b. Semure ve Rebî b. Ziyad komutasındaki İslam ordusunun Kâbil'e kadar ilerlemeleri ve o bölgedeki Türkşâhi devletini yağma edip haraca bağlamalarını dikkate alacak olursak -ki bu hicrî 44 yılında gerçekleşmiştir¹¹- Mekhûl ve ailesinin bu dönemde esir düşüp köle olduklarını söyleyebiliriz. Mekhûl'ün çocuk yaşta Said b. el-Âs'ın kölesi olduğunu da bildiğimize göre net bir tarih söyleyemesek de takriben hicrî 32-35 yılları arasında doğduğunu ifade edebiliriz.

Mekhûl Kâbil'de doğmuş ve bir süre sonra babası Şehrâb ile birlikte Said b. el-Âs'a köle düşmüşlerdir.¹² Said b. el-Âs onları Hüzeyl'den bir kadına hibe etmiştir. Hüzeyl'li bu kadın bir süre sonra Mekhûl'ü Mısır'da âzat etmiştir.¹³ Kaynaklarda çoğunlukla Huzeylli kadının azatlı kölesi olduğu ifade edilmekle birlikte az da olsa bazı görüşlerde bu kadının Kureyşli olduğunun rivayet edildiğini bildirmek faydalı olacaktır.¹⁴

Mekhûl'ün memleketi hakkında ihtilaf bulunmaktadır. Kendisinin aslen Heratlı¹⁵ ve Kâbilli¹⁶ olduğunu ifade eden kaynaklar çoğunlukta olmakla birlikte, Nubyeli¹⁷ olduğunu ifade eden görüşlere de yer verilmiştir. Bununla beraber bazı kaynaklar Ebnâ'dan¹⁸ olduğunu ifade etse de Zehebi bu görüşü kabul etmeyerek, Mekhûl'ün Huzeylli bir kadının özgür bıraktığı kölesi olduğu görüşünü asıl kabul etmiştir.¹⁹

Kaynaklarda aslının Kâbilli olduğuna çokça yer verilmesinden hareket edecek olursak, Mekhûl'ün aslen Kâbilli, Said b. el-Âs el-Umevî'ye esir düşüp sonra da Hüzeyl'den bir kadına hibe edildiğini, orada da yetiştiğini ifade etmemiz yerinde olacaktır. Mekhûl'ün genç yaşlarında ok atma yarışlarına katıldığında ok atarken

¹¹ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, C. I, Dâru ve Mektebetü'l Hilâl, Beyrut 1988, s. 384.

¹² Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, C. XXVIII, s.469; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, C. LX, s. 203.

¹³ Bedreddîn el-Aynî, *Megâni'l-Ahyâr Fi Şerh-i Esâmî Ricâli Meâni'l- Âsâr*, Muhammed Hasan İsmail (thk.), C. III, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006, s. 76.

¹⁴ Cemâleddin İbn Manzûr, *Kitâbu Muhtasarü Târîhu Dimeşk*, Rûhiyye en-Nehhâs, Riyâz Abdülhamîd Murâd, Muhammed Mutî (thk), C. XXV, Dâru'l-Fikr, Şam 1984, s. 225.

¹⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, C. XXVIII, s. 468.

¹⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, C. LX, s. 203-204.

¹⁷ Şemseddîn ez-Zehebi, *Siyer-u Â'lâmi'n-Nübelâ*, C. V, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2006, s.473.

¹⁸ Sasaniler devleti tarafından bölgenin Arap Emir'i Seyf b. Zîyezen ile birlikte Habeş Krallığı'nın saldırılarına karşı Yemen'i savunmak ve idare etmeleri üzere gönderilen askerlerin Yemen'li kadınlardan olan çocuklarına ve nesillerine verilen genel isme "Ebnâ" denilmiştir.

¹⁹ Zehebi, *Siyer-u Â'lâmi'n-Nübelâ*, C. V, s. 157.

söylediği “Ben Huzeyl’li bir gencim, al bu benden!”²⁰ demesinin de orada büyümüş olmasıyla bağlantılı olabilir.

Künyesi Ebû Müslim ve Ebû Abdullah olarak zikredilmektedir.²¹ Ne zaman ve nerede evlendiği ile ilgili bir bilgi bulunmamakla beraber künyesinden Abdullah adında bir çocuğu olduğu anlaşılmaktadır.²² Babasının Ebû Müslim künyesinden de Mekhûl’ün Müslim adında bir kardeşi olduğu da ortaya çıkmaktadır.²³

Mekhûl ed-Dımeşkî’nin vefatı hakkında birden fazla görüş bulunmaktadır. Buna göre hicrî 112²⁴, 113²⁵, 114²⁶, 116²⁷ ve 118²⁸ olmak üzere birkaç farklı tarih rivayet edilmektedir. Ancak yaygın rivayete göre hareket edecek olursak vefat tarihinin hicrî 112 yılı olduğunu söylememiz daha isabetli olacaktır.

2.1.2. İlmî Kişiliği

Kaynaklarda Mekhûl ed-Dımeşkî’nin ilmî kişiliğinden ve ilmî başarılarından övgüyle bahsedilmektedir. Said b. Abdülazîz (ö. 167/783), Mekhûl’ün Şam’daki en fâkih kişi olduğunu²⁹ söylemiş, başka bir yerde de yine Mekhûl için “Zührî’den (ö. 124/742) daha fakihtir”³⁰ demiştir. Abdullah b. Âmir el-Mevsilî (ö. 242/856) de Mekhûl için “Şam ehlinin imamıdır”³¹ şeklinde ifadede bulunmuştur. Yine Ebû Hâtim’in (ö.327/938) “Şam’da ondan daha fâkihini bilmiyorum”³² diyerek Mekhûl’ün kendi döneminde bölgesindeki en fâkih kişi olduğunu dile getirdiğini görmekteyiz.

²⁰ Zehebî, *Târihu’l İslâm*, Beşşar Avvâd Mâ’ruf (thk.), C. III, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut 2003, s. 320.

²¹ Mizzi, *Tehzîbu’l-Kemâl*, C. XXVIII, s. 468; Ali b. Faris Hayrüdî ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, C. VII, Daru’l-ilm li’Malâyîn, 2002, s. 284.

²² İbnü’l-Müstevfî, *Târihu İrbil*, Sâmî es-Sakkâr (thk.), C.II, Dâru’r-Reşîd li’n-Neşr, Bağdat 1980, s. 661.

²³ İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dımeşk*, C. LX, s. 203.

²⁴ Ebu’l-Fidâ İbn Kesîr, *et-Tekmil fî Ma’rifeti’s-Sikât ve’z-Zuâfâ ve’l-Mecâhîl*, Dr. Şâdi b. Muhammed (thk.), C. I, Merkezi’l-Nûmân li’l-Bahsi ve’d-Dirâseti’l İslamiyye, Yemen 2011, s.173.

²⁵ Aynî, *Megâni’l-Ahyâr Fi Şerh-i Esâmî Ricâli Meâni’l-Âsâr*, C. III, s. 77 ; Zehebî, *Kitâbu Tezkîrâtu’l- Huffâz*, C. I, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1998, s. 82.

²⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Kitâbu’t- Tehzîbu’t-Tehzîb*, C. X, Dâiretü’l-Meârifu’n-Nizamiyye, Hindistan 1908, s. 292.

²⁷ Moğultay b. Kılıç, *el-İkmâlû Tehzîbu Kemâl*, Muhammed Osman (thk.), C. I, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 2011, s. 359.

²⁸ Moğultay b. Kılıç, *el-İkmâlû Tehzîbu Kemâl*, C. XI, s. 354.

²⁹ İbn Kesîr, *et-Tekmil fî Ma’rifeti’s-Sikât*, C. I, s. 172.

³⁰ Zehebî, *Siyer-u Â’lâmi’n-Nübelâ*, C. V, s. 159.

³¹ Mizzi, *Tehzîbu’l-Kemal*, C. XXVIII, s. 472.

³² Abdülğanî b. Abdülvâhid el-Makdisî, *el-Kemâl fî Esmâi’r-Ricâl*, Şâdi b. Muhammed b. Sâlim (thk.), C. IX, Heyetü’l-Âmetü li-Kur’âni ve’s-Sünne, Kuveyt 2016, s. 17.

Başka bir rivayette ise İbn Şihâb ez-Zührî Mekhûl için “O’nun zamanında Mekhûl’den daha basiretli fetva veren yoktu” demiştir.³³

Birçok İslam âliminin rivayetleri ışığında görülmektedir ki Mekhûl; döneminin önde gelen İslam âlimlerindendir ve rivayetlerde onun fâkihlik yönü öne çıkmaktadır. Bu sebeple sahabe neslinden Muâz b. Cebel (ö. 17/638) ve Ebü’d-Derdâ’nın (ö. 32/652) vefatları sonrası, tabiîn döneminde Şam bölgesindeki fikhî otoritenin Mekhûl ile devam ettiğini söylememiz mümkündür.³⁴

Mekhûl ed-Dimeşkî’nin öne çıkan ilmî kişiliği fâkih olsa da, kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla kendisi hadis, tefsir gibi alanlarda da azımsanmayacak birikime sahiptir. Onun fikhın yanında diğer hadis, tefsir, vb. alanlarda ilmî birikime sahip olması dönemin karakteristik özelliklerinden biri olmakla birlikte bunun altında yatan temel etken canlı rihle hareketidir. Çalışmamızın ilerleyen kısımlarında ele alınacağı üzere Mekhûl’ün birçok ilim merkezine rihle yapmış olması onu Şam bölgesinin çoğunluğuna göre daha birikimli kılmıştır.

Mekhûl’ün ilmî birikime sahip olduğu alanlardan birisi tefsir ilmidir. Tefsir ilmiyle ilgili hem rivayet hem de dirayet tefsiri konularında yeterlik sahibi olduğunu birkaç tefsir rivayetiyle açıklayalım;

“Mekhûl dedi ki: Zührî ile bir araya gelmiştik ve teyemmüm konusunu müzakere ediyorduk. Zührî şöyle dedi; ‘mesh, koltuk altına kadardır’, ben de ona cevaben ‘bunu (görüşü) kimden aldın’ dedim, Zührî de “Şüphesiz Allah Teâlâ şöyle buyurdu: Yüzlerinizi ve ellerinizi yıkayın”³⁵ âyetini okudu. Böylece abdest alırken kolların koltuk altına kadar teyemmüm edilmesi gerektiğini söyledi. Ben de ona şöyle dedim, ‘Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır; ‘Hırsızlık eden erkek ve hırsızlık eden kadının ellerini kesin’³⁶ âyetini okudum ve ona ‘el nereden kesilecek?’ diye sordum, müzakereyi kazandım.”³⁷

³³ Ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, C. VII, s. 284.

³⁴ İbn Asâkîr, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, C. LX, s. 219.

³⁵ Mâide, 5/6.

³⁶ Mâide, 5/38.

³⁷ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-Evliyâ*, C. V, Matbaatü’s-Saade, Mısır 1974, s. 179.

Kendi dilinden dinlediğimiz bu rivâyet ile, Mâide suresinin 6. Âyetinin tefsirini aynı sûrenin bir başka âyeti ile tefsir ettiğini ve hüküm istinbatında bulunduğunu görmekteyiz.

Bir başka örnekte Nisâ sûresi 51. âyette geçen “putlara ve bâtıla imân ediyorlar” ifadesindeki “الطَّاغُوت” putlar kelimesini “büyücüler”, “بِالْجِبْتِ” bâtıl kelimesini de “kâhinler” olarak tefsir etmiştir.³⁸

Ebû Ca’fer et-Taberî, Mâide suresi 101. âyetin tefsirinde Mekhûl’ün rivayet tefsirine yer vermiştir. Öyle ki, âyette şöyle buyurulmaktadır, “Ey imân edenler! Açıklandığı takdirde sizi sıkıntıya sokacak hususlarda sorular sormayın. Kur’an indirilirken böyle sorular sorarsanız size açıklanır. Allah onlardan sizi muaf tutmuştur. Allah çok bağışlayıcıdır, halîmdir”.³⁹ Mekhûl âyetin tefsirinde Ebû Sa’lebe’den rivayet ederek rivayet tefsirine örnek vermiştir; “ Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur; ‘Allah farzlar emretmiştir, sakın onları ihmal etmeyin, bir kısım da yasak sınırlar koymuştur, sakın bunları aşmaya kalkmayın. Bazı şeyleri de haram kılmıştır, sakın bunları ihlal etmeyin. Bazı şeylere de (unuttuğu için değil acıdığı için, yani rahmet olsun diye) sükut buyurmuştur, sakın bunlardan sual sormayın.’⁴⁰

Dirayet tefsirlerinden bazı örnekler vermek de yerinde olacaktır. İbn Ebû Hâtîm’in tefsirinde de birçok yerde Mekhûl’ün rivayet ve dirâyet tefsiri örneklerine yer verilmiştir. Bunlardan dirayet tefsirini zikretmekle yetineceğiz. Hac bahsinin geçtiği Bakarâ sûresi 197. âyetnin devamında şöyle buyurulmaktadır; “Azık edinin, kuşkusuz azığın en hayırlısı takvâdır.” Mekhûl, bu âyetteki “azık” ifadesinin sefer sırasındaki “sâlih arkadaş” olduğu şeklinde açıklamaktadır.⁴¹

Bir diğer örnekte ise Kurtubî’nin (ö. 671/1273) el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân isimli tefsir eserinde, Furkân sûresi 74. âyette geçen “bizi muttakilere imam kıl” ifadesini, Mekhûl “bizleri takvâda imam(önder) kıl ki muttakiler (günahtan sakınanlar) da bize benzesin (bizi örnek alsın)” şeklinde tefsir etmiştir.⁴²

³⁸ Musâid b. Süleyman et-Tayyâr ve Nuh b. Yahyâ eş-Şehrî, *Mevsûatü’t-Tefsîru’l-Me’sûr*, C. VI, Merkezi’d-Dirâsâti ve’l-Mâlumâtî’l-Kurâniyye, Beyrut 2017, s. 481.

³⁹ Mâide, 101: 120

⁴⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, C. IX, s. 24.

⁴¹ İbn Ebû Hâtîm, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, Esad Muhammed Tayyib (thk.), C. I, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1998, s. 350.

⁴² Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, Ahmed el-Berdûnî (thk.), C. XIII, Dâru’l-Kütübü’l-Mısriyye, Kâhire 1964, s. 83.

Kendisinin hadis ilmiyle ilgili bilgi ve birikimi, adalet ve zabtı, rivâyet üslubu vb. konuları ilerleyen başlıklarda daha geniş ele alacağımızdan dolayı, tekrar burada yer vermenin isabetsiz olacağı kanısındayız.

Burada hatırlatmak istediğimiz bir diğer nokta, hicrî ilk asırlarda ilim dallarının mütekâmil hale gelmediği durumudur. Nitekim o dönemler için müstakil ilim dallarından bahsetmek mümkün değildir. Mekhûl'ün fâkih olarak bilinmesi sonraki dönemlerde kendisinin bu görüşleri ile öne çıktığının göstergesidir. Örneğin Zührî'nin muhaddis olarak tanımlanması da buna örnektir. Bu gibi sıfatlar aslında geriye dönük yargılardır.

2.1.3. İlim Yolculukları

İlim yolculuğu (er-rihle fî-talebi'l hadîs) teriminin literatürümüze girmesi Hz. Peygamber dönemine kadar dayanmaktadır. O dönemde Hz. Muhammed'in peygamber olduğunu duyan kişiler tarafından başlamıştır. Onlar Hz. Peygamber (s.a.v.)'e gelerek, onunla tanışabilmek, ondan İslam, Kur'ân, imân esasları gibi konuları öğrenebilmek için çeşitli bölgelerden sırf bu amaçlarla yolculuk yapmışlardır.⁴³ Daha sonraları bu terimin, sahâbe-i kirâmın Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerinin sıhhatini araştırmak, bilmediklerini öğrenmek, onları tedvin edebilmek vb. amaçlarla çeşitli bölge ve şehirlere yolculuklarını tanımlamak için kullanıldığını görmekteyiz.⁴⁴ İlerleyen dönemlerde sadece hadis ilmi değil, gittikleri yerlerde diğer ilimler hakkında da bilgi topladıkları için “er-Rihle fî-talebi'l-hadîs” kavramını “ilim yolculuğu” şeklinde kullanmamız daha yerinde olacaktır.

Mekhûl ed-Dimeşkî yukarıda ifade edilen çeşitli amaçlar için farklı ilim merkezlerine rihleler yapmış, bu ilim serüvenini şöyle dile getirmiştir; “Mısır'da serbest bırakıldım, gördüğüm/bildiğim kadarıyla Mısır'da öğrenmediğim ilim bırakmadım, sonra Irak'a geldim ve orada gördüğüm kadarıyla öğrenmediğim ilim bırakmadım, sonra Medîne'ye geldim, burada da aynı şekilde öğrenmediğim ilim bırakmadım, sonra Şam'a geldim ve burada (kalmaya) karar kıldım.” Devamında da

⁴³ İbrahim Hatiboğlu, “Rihle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 106.

⁴⁴ Erdoğan Köycü, Hadîs Metinlerinin Tedvîn ve Tasnîfinde Önemli Bir Yere Sahip Olan “er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs”ın Rolü Üzerine Bir Değerlendirme, *INTJCES*, 6/2, 2020, s. 416.

ilim serüvenini şöyle tanımlamaktadır: “Tüm bu yolculuğumda, hadis rivâyeti ve nakille ilgili her şeyi sordum/öğrendim.”⁴⁵

Mekhûl, yine başka bir rivayette birçok ilim yolculuğu yaptığını şöyle özetlemiştir: “İlim öğrenmek için dünyayı gezdim.”⁴⁶ Bu ifadedeki dünyayı gezdim ifadesini mübalağa olarak anlamak yerinde olacaktır.

Kendisinin gittiği yerlerde ne kadar kaldığıyla ilgili net bir bilgi olmasa da “Naklettiğim hadislerin hepsi Şa‘bî (ö. 104/722) ve Said b. Müseyyeb’tendir (ö. 94/713)” ifadesi onlarla ve dolayısıyla Irak ve Medine’de, kısa denemeyecek kadar uzun bir süre geçirdiğini göstermektedir. Bu ifadenin devamında da Irak’ta Şa‘bî’den daha bilgisini görmediğini dile getirmektedir.⁴⁷

Bir başka rivayette de Mekhûl, şu ifadesiyle Humus’ta bulunan sahâbî Ebû Ümâme el-Bâhilî (ö. 86/705) ile görüşüklerini anlatmaktadır; “Ben, İbn Zekeriyya ve Süleyman b. Habîb ile birlikte Humus’ta Ebû Ümâme el-Bâhilî’nin yanına girdim.”⁴⁸

Mekhûl, Kâdî Şüreyh’in (ö. 80/699) kazâ meclislerinde 6 ay bulunduğunu, ona bir şey sormaya ihtiyaç duymadığını, öyle ki 6 aylık süre içinde insanlar arasında verdiği fetvâ ve hükümlerin kendisine kâfi geldiğini söylemektedir.⁴⁹ Kaynaklarda Mekhûl’ün Vâsile b. Eska’nın (ö. 85/704) yanına girip görüştüğü, kendisine “Ey Ebu’l-Eska’, bize Rasûlullah’tan duyduklarını tahdis et ” dediği de kaydedilmektedir.⁵⁰

Mekhûl bir gün Şam mescidinde Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) ile karşılaşmış ve ona cenâze namazında bulunmak ya da cenâze taşımak ile abdestin bozulup bozulmayacağını sormuş, bunun üzerine “Bir namazdan diğer namaza döndük, ikisi arasında abdestin ne gereği var?” cevabını almıştır.⁵¹ Ebû İsâ et-Tirmîzî (ö. 279/892),

⁴⁵ Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, C. VII, el-Mektebetü’l-Tevfikiyye, Kâhire ty., s. 280; el-Makdisî, *el-Kemâl fî Esmâ’i’r-Ricâl*, C. IX, s. 17.

⁴⁶ Şemseddin İbn Abdülhâdî, *Tabakâtü ‘ulemâi’l-Hadîs*, Ekrem el-Bûşî, İbrâhim ez-Zeybek (thk.), C. I, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1996, s. 180.

⁴⁷ Moğultay b. Kılıç, *el-İkmâlü Tehzîbu Kemâl*, C. XI, s.352.

⁴⁸ İbn Asâkir, *Târihu Medineti Dimeşk*, C. LX, s. 206.

⁴⁹ Velîyüddîn İbnü’l-İrâkî, *Tuhfetü’l-Tahsil fî Zikri Ruvâti’l-Merâsîl*, Abdullah Nevâra (thk.), Mektebetü’r-Rüşd, Riyad ty., s. 314.

⁵⁰ Muhammed b. İsmâil Buhârî, *Târihu’l-Kebîr*, C. VI, Dârü’l-Maârifî’l-Osmaniyye, Haydârabad 1942, s. 513; Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa’d, *Tabakâtü’l-Kübrâ*, İhsan Abbas (thk.), C. VII, Dârü Sâder, Beyrut 1968, s. 408.

⁵¹ İbn Sa’d, *Tabakâtü’l-Kübrâ*, C. VII, s. 453.

Mekhûl'ün Enes b. Mâlik, Vâsile b. Eska', Hind b. Ebû Hâle (ö. 36/656) ile görüşüp onlardan hadis dinlediğini rivayet etmektedir.⁵²

Verdiğimiz bu örnekler, Mekhûl'ün Mısır'dan sonra Irak, Medine ve Şam rotasındaki ilim yolculuklarını açıklar niteliktedir. Bununla birlikte kaynaklarda, kendisinin Mısır'da kimlerden ilim aldığı ile ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. Sonuç olarak; Mekhûl'ün bu önemli ilim merkezlerine yapmış olduğu rihleler, onun birçok ilim dalında, özellikle fıkıh, hadis ve tefsir alanlarında bilgi sahibi olduğunu gösterir. Aynı zamanda bu durum onun rivayetlerinin Mısır, Irak, Medine ve Şam kaynaklı olmasını da tabii kılar.

2.1.4. Hocaları ve Talebeleri

Mekhûl, tabiîn neslinin orta tabakasındandır.⁵³ Tabiîn döneminde her bir ilim dalı, ayrı başlıklar altında toplanmamış, henüz ilim dallarında tasnif yapılmadığından birer disiplin haline gelmemiştir. Bu sebeple Mekhûl şu kişilerden şu ilimleri öğrendi, ya da şu kişilere şu ilimleri okuttu/öğretti şeklinde bir açıklama yapamamız mümkün değildir. O dönemde bir sahâbiden semâ edilen hadis, fetvâ ya da bir tefsir yorumu, işitilen o sahabenin kendisi için “hoca” sayılmasına yeterli olacaktır. Aynı şekilde bu durum talebeleri için de geçerlidir.

Aşağıda zikredeceğimiz hocaları, kendisinden semânın bulunduğu veya irsâlde bulunmadığı konusunda ittifak edilenler olacaktır. Kendisinden irsâli açık olan hocalarını daha sonra zikredeceğiz. Bu açıklamadan sonra, Mekhûl'ün semâda bulunduğu sahâbî hocalarından başlayalım. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Mekhûl, Irak, Medine ve Şam'da birden fazla sahabe ile görüşmüş ve onlardan nakillerde bulunmuştur.

Kaynaklarda kendileriyle görüşüp semâda bulunduğu hususundaki görüşün ittifak edildiği sahabiler; Enes b. Mâlik, Vâsile b. Eska' ve Hind b. Ebû Hâle'dir.⁵⁴ İbn Kesîr (ö. 774/1373) bunlara Ebû Ümâme el-Bâhilî (ö. 86/705) ve Mürre b. Kâb el-

⁵² Zehebî, *Siyer-u Â'lâmi'n-Nübelâ*, C. V, s. 473.

⁵³ Eyyüp Said Kaya, “Mekhûl b. Ebî Müslim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 552-553.

⁵⁴ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemal fi-Esma'ir-Rical*, Beşşar Avvad Ma'ruf (thk.), C. XXVIII, s. 470; İbn Kesîr, *et-Tekmil fi Ma'rifeti's-Sikât ve'z-Zuâfâ ve'l-Mecâhîl*, Dr. Şâdî b. Muhammed (thk.), C. I, s.172.

Behzî'yi (ö. 58/678) de eklemektedir.⁵⁵Fedâle b. Ubeyd (ö. 53/673) ve Ebû Sa'lebe el-Huşenî'den (ö. 75/694-95) de semâının bulunduğu dair görüşler de çoğunluktadır.⁵⁶ İbn Hacer el-Askalânî, Mekhûl'un bunlara ek olarak Mahmûd b. er-Rebî (ö. 99/718), Abdullah b. Muhayriz (ö. ?), Anbese b. Ebî Süfyân (ö. ?), Cübeyr b. Nüfeyr (ö. 80/699), Süleymân b. Yesâr (ö. 107/725), Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725), Irâk b. Mâlik (ö. ?), Kesîr b. Mürre el-Hadramî (ö. 70/690), Vakkâs b. Rebia' (ö. ?), Ebû Selâm el-Esved (ö. ?), Ümmü'd-Derdâ es-Suğrâ (ö. 81/701), gibi hocalarının olduğunu ve semâının bulunduğunu kayda geçmiştir.⁵⁷

Mekhûl'un kendisinden hadis rivâyetinin bulunduğu ancak bu rivayetlerinin bazılarında semâının olup olmadığı hususunda ihtilaf bulunan, bazılarının ise kesin olarak mürsel olduğu kabul edilen hocaları ise şunlardır; Ubey b. Ka'b (ö. 33/654), Sevbân b. Bücdüd (ö. 54/674), Ubâde b. Sâmit (ö. 34/654), Ebû Hureyre (ö. 58/678), Ümmü'l-Mü'minin Âişe bint Ebî Bekr (ö. 58/678), Ümmü Eymen (ö. 24/545). Ömer b. el-Hattâb (ö. 23/644), Osman b. Affân (ö. 35/656), Ali b. Ebû Tâlib (ö. 40/661), Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675), Ebû Zer el-Gıfârî (ö. 32/653), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665).⁵⁸

Sahâbe döneminden itibaren Medine ve Kûfe merkezli eğitim merkezleri oluşmaya başlamış, oluşturulan ders halkalarında sahabeler, özellikle hadis rivayeti ve fıkıh alanlarında dersler vermişler, bu şekilde tabiînin önde gelen isimlerini yetiştirmişlerdir. Daha sonra bu ders halkaları genişlemiş, tabiîn döneminde de aynı şekilde devam etmiştir. Böylece sahabe dönemi sonrasında eğitim/öğretim görevini tabiîn üstlenmiştir.

Zührî şu ifadesiyle tabiîn döneminin ilim merkezlerini ve ders halkalarının önde gelen isimlerini çok iyi dile getirmektedir; “Âlimler dört tanedir; Medine’de Saîd b. el-Müseyyeb, Kûfe’de eş-Şa’bî, Basra’da Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Şam’da Mekhûl’dür.” Mekhûl’un kendi dönemi için, Şam’da otorite kabul edildiğini daha önce ifade etmiştik. O, Şam’daki ders halkasında birçok ilim adamı yetiştirmiştir. Mekhûl’un

⁵⁵ İbn Kesîr, *et-Tekmil fî Ma'rifeti's-Sikât ve'z-Zuâfâ ve'l-Mecâhil*, C. I, s.172.

⁵⁶ Ebû Saîd Salâhuddîn Halil b. Abdullah ed-Dimeşkî el-Alâî, *Câmiu't-Tahsil fî-Ahkâmi'l-Merâsîl*, Hamdi Abdülmecid Selefi (thk.), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1986, s. 285.

⁵⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Kitâbu't- Tehzîbu't-Tehzîb*, C. X, s. 290.

⁵⁸ el-Alâî, *Câmiu't-Tahsil fî-Ahkâmi'l-Merâsîl*, s. 285; İbn Hacer, *Kitâbu't- Tehzîbu't-Tehzîb*, C. X, s. 290.

ders halkasında yetişen en önemli isimler ise Süleymân b. Mûsa (ö. 115/734), Sa'îd b. Abdülazîz (ö. 167/783), Haccâc b. Ertât (ö. 145/762) gibi âlimlerdir.⁵⁹

Mekhûl ed-Dimeşkî'den rivâyette bulunan râviler; Evzâî (ö. 157/774), Yezîd b. Esam (ö. 103/721), Sevr b. Yezîd el-Hımsî (ö. 150/767), Süleymân b. Mûsâ, Muhammed b. İshâk (ö. 151/768), el-Alâ b. el-Hâris (ö. 136/754), Yezîd b. Yezîd b. Câbir (ö. 133/751), Haccâc b. Ertât, Abdurrahman b. Yezîd b. Câbir (ö. 153/770), Âmir b. Abdülvahîd el-Ahvel (ö. ?), İsmâîl b. Ümeyye (ö. ?), Sâbit b. Sevbân (ö. 121-130/738-747), Bürd b. Sinân eş-Şâmî (ö. 135/752), Zeyd b. Vâkıd (ö. ?), Abdullah b. Alâi ez-Zebr (ö. ?), İkrime b. Ammâr (ö. 159/776), Muaviye b. Yahya (ö. ?), Münîr b. ez-Zübeyr (ö. ?), Nu'mân b. Münzir (ö. ?), Hişâm b. el-Ğâz (ö. 153/770).⁶⁰

Kaynaklarda Mekhûl'den rivâyette bulunan bu kimselerden bazıları sika, sadûk olarak anılmakta, kimisi ise zayıf ve metruk olarak geçmektedir. Çalışmamızın önemi açısından Mekhûl'ün önemli ve sika olan talebelerinden biraz daha geniş bahsetmek istiyoruz. Bunlardan birisi şüphesiz Süleyman b. Mûsa'dır. Ebû Müshir (ö. 218/833) Süleyman b. Mûsa için "Mekhûl'ün en yakın talebesi Süleymân b. Mûsa ve Yezîd b. Yezîd b. Câbir'dir"⁶¹ ifadesini kullanmıştır. Zührî de "Mekhûl ile Süleymân birlikte bana gelirlerdi, Süleymân Mekhûl'den daha hâfız (hıfzı kuvvetli) idi" demiştir ve Osman b. Saîd ed-Dârimî Süleymân b. Musâ için "sika" ifadesini kullanmıştır.⁶² Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), Süleymân b. Musâ geldiğinde " Ey insanlar, bana sormayı bırakın, çünkü sorularınıza/meselelerinize kâfi gelecek bir kişi geldi" diye seslenirdi. İbn Şihâb ez-Zührî de Süleymân b. Mûsa'yı "sika" olarak kayıtlara geçmiştir.⁶³ Saîd b. Abdülazîz de kendisi için Mekhûl'den sonra Şam'daki en fakîh kişi olduğunu söylemiştir. Ebû Hatim er-Râzî (ö. 277/890) onun için "Mekhûl'ün ashabından ondan daha fakîh ve sika olanını bilmiyorum" demiştir.⁶⁴ Bununla birlikte Nesâî (ö. 303/915) de onu dönemin önemli fukahâlarından olduğunu ifade etmiş ancak hadiste kuvvetli değildir demektedir. Buhârî (ö. 256(870) de bazı münker hadislerinin olduğunu dile getirmektedir.⁶⁵

⁵⁹ Alâî, *Câmiu't-Tahsîl fî-Ahkâmi'l-Merâsîl*, s. 285.

⁶⁰ İbn Hacer, *Kitâbu't- Tehzîbu't-Tehzîb*, C. X, s. 290-291.

⁶¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî-Esmâ'ir-Rical*, C. XII, s. 95.

⁶² Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî-Esmâ'ir-Rical*, C. XII, s. 95.

⁶³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. IV, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1956, s. 141.

⁶⁴ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî-Esmâ'ir-Rical*, C. XII, s. 95.

⁶⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. III, s. 242.

Mekhûl'ün en önemli fakîh talebelerinden bir diğeri de yukarıda Ebû Müşir'in ifade ettiği gibi Yezîd b. Yezîd b. Câbir'dir. Abdurrahman b. İbrâhim ed-Duhaym (ö. 245/859) da Ebû Müşir'in ifadesini aynen kullanmış, Süleymân ve Yezîd'e üçüncü olarak Alâ b. el-Hâris'i de eklemiştir. İbn Ebû Hâtim babasına Mekhûl'ün güvenilir öğrencilerini sorduğunda Ebû Hâtim er-Râzi oğluna "En güvenilirleri Süleymân ve Yezîd b. Yezîd b. Câbir'dir" cevabını vermiştir. Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) Yezîd b. Yezîd b. Câbir için "Şam ehlinin sikalarından, en zeki ve hâfızlarındandı" demiştir.⁶⁶ Ebû Müşir, ders halkasının başına Mekhûl'den sonra Yezîd'in geçtiğini ancak az hadis rivayet etmesi ve sert mizaçlı olmasından sebep halkanın Süleymân b. Mûsa etrafında toplanmaya devam ettiğini dile getirmiştir. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) onun için "leyse bihi be's" ifadesini kullanmıştır. Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) ve Ebû Dâvud da "sika" olarak kayda geçmişler, İbn Hibbân (ö. 354/965) *es-Sikât* 'ında Yezîd b. Yezîd b. Câbir için "Allah'ın hayırlı kullarındandı" şeklinde not düşmüştür.⁶⁷

Mekhûl'den rivâyette bulunan önemli ilmî şahsiyetlerden bir diğeri öğrencisi Evzâî'dir. Kendisi fıkıh ve hadis alanında, bazıları için Mekhûl'den daha önce gelmektedir.⁶⁸ Muhaddis Amr b. Ali el-Fellâs kendisi için Şam ehlinin fakihi ve alimi olduğunu, sika olup hadisiyle ihticâc edilebileceğini söylemiştir.⁶⁹ Yahyâ b. Maîn de Evzâî için "sika" ve "sebt" ifadelerini kullanmaktadır.⁷⁰ Mâlik b. Enes (ö. 179/795) ve Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ona çok saygı göstermişlerdir. Bir gün Süfyân ve Evzâî'nin İmam Mâlik'i ziyaret ettikleri, yanından çıktıktan sonra, Malik b. Enes'in "ikisinden biri diğeri göre daha fazla bilgiye sahip (Süfyân es-Sevrî'yi kastederek) ancak imâmete (hadiste ve fıkıhta) yeterli değildir, fakat diğeri İmam olacak kişidir (Evzâî'yi kasten)" demiştir. İmam Şâfî (ö. 204/820) "Evzâî gibi fıkıh ve hadis bilgisinin ikisi de iyi olan başka adam görmedim" demiştir.⁷¹

Örnek vereceğimiz bir diğeri isim, Saîd b. Abdülazîz'dir. İbn Ebû Hâtim babasına Şam ehlinin en fakîhlerini sormuş, Ebû Hâtim er-Râzi de Saîd b. Abdülazîz ve Evzâî

⁶⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi-Esmâ'ir-Rical*, C. XXX, s. 275-278.

⁶⁷ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi-Esmâ'ir-Rical*, C. XXX, s. 275-278.

⁶⁸ Ebû İshâk el-Huveynî, *en-Neslî'n-Nebâl bi-Cemî'i Ricâl*, C. IV, Dâru İbn Abbâs, Mısır 2012, s. 386-388.

⁶⁹ Huveynî, *en-Neslî'n-Nebâl bi-Cemî'i Ricâl*, C. IV, s. 386-388.

⁷⁰ Huveynî, *en-Neslî'n-Nebâl bi-Cemî'i Ricâl*, C. IV, s. 386-388.

⁷¹ Zehebî, *Siyer-u Â'lâmi'n-Nübelâ*, C. VII, s.112.

cevabını vermiştir.⁷² Yahya b. Maîn de kendisini “sika” olarak kayıtlara geçmiştir.⁷³ Saîd, ilim konusunda o kadar titizdi ki, başkalarının eline geçer korkusuyla özellikle hadisleri yazmaz, onları hafızasında tutarak güvendiği kişilere naklederdi. Kendisi zühdü ve takvasıyla meşhur olmuş bir kişidir.⁷⁴ İbn Sâd *Tabakât*’ında Saîd b. Abdülazîz’in “sika” olduğunu haber vermektedir.⁷⁵

Mekhûl’un İslam tarihinde önemli bir yere sahip bir diğer talebesi Haccâc b. Ertât’dır. Haccâc’ın genç yaşlarda “büyük fâkih” ve “Irak müftüsü” gibi ünvanlarla anıldığı nakledilmektedir. Akranı olan Süfyân es-Sevrî onun fikhî bilgisinden övgüyle bahsetmiştir. Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ el-Kattân gibi muhaddislerin (ö. 198/813) Haccâc’tan övgüyle bahsetmesine rağmen müdellis olarak kabul ettikleri kaynaklarda belirtilmektedir. Haccâc’ın hadis bilgisi çok iyi olmasına rağmen kendisinin de dile getirdiği müdelles rivayetleri bulunmaktadır. Bunun sebebinin “Ben senden bir hadis işittiysem, o hadisi bizzat kendim nakletmemde bir mahzur görmem” diyerek açıklamıştır.⁷⁶ Bu kadar övgüye layık görülmüş bir kişinin böyle bir davranışta bulunması hadis aldığı kişilere olan güveni ile açıklanabilir. Ancak bu tutumu yukarıda da ifade ettiğimiz gibi kendisinin müdellis olarak zikredilmesine yol açmıştır. Bu sebeple olsa gerek kendisi için Nesâî “leyse bi’l-kavî”, Yahyâ b. Maîn -her ne kadar birçok rivâyetini kabul etse de- “daîfûn”, Buhârî de Abdullah b. Mübârek’ten (ö. 181/797) naklen “müdellis” ifadelerini kullanmışlardır.⁷⁷

Son olarak zikretmek istediğimiz, Mekhûl’un önemli öğrencilerinden bir diğeri, kendisini *Kitâbü’s-Sîre* isimli eseriyle tanıdığımız meşhur siyer müellifi ve muhaddis Muhammed b. İshâk’tır. Enes b. Mâlik ile görüşmüş bir tabîdir. Mekhûl’dan yaklaşık 22 adet rivayeti bulunmaktadır. Yahyâ b. Maîn onun için “sika” ifadesini kullanmıştır.⁷⁸ Zührî, Süfyân b. Uyeyne ve İmam Şafî kendisini özellikle meğâzî konusunda övmüşler, İbn Uyeyne ayrıca “İbn İshâk yaşadıkça Medîne’de ilim yok olmaz” demiştir.⁷⁹ Ahmed b. Hanbel de üçüncü mertebe tâdil lafzı olan “hasenü’l-hadîs”

⁷² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, C. IV, s. 43.

⁷³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, C. IV, s. 43.

⁷⁴ Zehebî, *Siyer-u Âlâmi’n-Nübelâ*, C. VIII, s. 34.

⁷⁵ İbn Sâ’d, *Tabakâtü’l-Kübrâ*, C. VII, s.468.

⁷⁶ Selman Başaran, “Haccâc b. Ertât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 425-426.

⁷⁷ Ebû Ahmed Abdullâh İbn Adî, *el-Kâmil fî-Duafâi’l-Ricâl*, Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd. (thk.), C. II, Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1997, s. 518-521.

⁷⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, C. I, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1996, s. 233.

⁷⁹ Mustafa Fayda, “İbn İshâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 20, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 93-96.

lafzıyla İbn İshâk'ı tâdil etmiştir. İbn İshâk ile İmam Mâlik arasında ilmi bazı sebeplerden dolayı oluşan gerginlik sebebiyle İmam Mâlik, İbn İshâk için olumsuz ifadelerde bulunmuştur. Gerginlik seviyesi o kadar artmıştır ki İbn İshâk için “kezzâb” ifadesini, İbn İshâk da onun için “deccâl” ifadesini kullanmıştır. Ancak kaynaklardan anlaşıldığı üzere bu ifade onun hadisleri ve hadisçiliği için değil, İbn İshâk'ın bazı gazvelere dair bilgi ve rivayetleri Yahudi asıllı Müslümanlardan alması vb. sebeplerden dolayıdır. Nitekim Buhârî ve Müslim başta olmak üzere birçok önemli muhaddis kendisinden hadis rivâyet etmiştir.⁸⁰

Yukarıda Mekhûl'ün önemli öğrencileri olarak zikrettiğimiz isimler, dönemlerinde gerek hadis gerek fıkıh ve siyer alanlarında imam, günümüz tabiriyle uzman kabul edilmiş isimlerdir. Bazılarının hadis rivayeti hususunda cerh edilmiş olmalarına rağmen birçok muhaddis tarafından da güvenilir kabul edildiği unutulmamalıdır. Anladığımız kadarıyla cerh edilme sebepleri bazı metot farklılıklarıyla ilgilidir. Aynı zamanda bölgesel ekol farklılıklarının doğal olarak beraberinde metot farklılıklarını getirmiş olduğunu da unutmamak gerekir.

Bununla birlikte Mekhûl'den rivâyette bulunan Zeyd b. Vâkıd (ö. 191/806)⁸¹, Muaviye b. Yahyâ es-Sadeffî (ö. ?) gibi bazı talebeleri de “münker” ya da “zayıf” olarak nitelendirilmiştir. Bir sonraki bölümde Mekhûl'ün Mürsellerini incelerken bu kısma daha fazla değineceğiz.

2.1.5. Kaderiyye İle İlişkisi

Kaderiyye sözlükte, “kader taraftarı” manasına gelse de, ilk dönemlerden itibaren sözlükteki manasının tersi anlamda, sorumluluğun sadece fiilleri ortaya koyan kul ile ilgisi olduğunu, ilâhî kader ile bir ilgisinin bulunmadığını ifade etmek için kullanılmıştır.⁸² İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren ortaya çıkan bu akım, Müslümanlar arasındaki siyasî çatışmalar sonucu ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Özellikle Emevî idârecilerin, halka yapmış oldukları bazı olumsuz uygulamalar ve zulümleri kader ile açıklamaları sebebiyle, buna tepki olarak bir kesimin kaderi inkâr etmesine ya da bir başka deyişle, fiilleri kişinin kendisinin kesbettiği görüşünü savunmaya itmiştir.

⁸⁰ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemal fi-Esma'ir-Rical*, C. XXIV, s. 414-415.

⁸¹ İbn Asâkir, *Tarihu Medineti Dimeşk*, C. XXXIV, s. 99-100.

⁸² İlyas Üzümlü, “Kaderiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s.64.

Ma'bed el Cühenî (ö. 83/702) tarafından ortaya atılan bu görüşün, talebesi olan ve kaderiyye fırkasının önde gelenlerinden Gaylân ed-Dımeşkî (ö. 120/738)'nin görüşleri çerçevesinde oluşan “Şam kaderiyyesi” ekolü, Mekhûl'un tam da yaşadığı dönem ve ortamda kurulmuştur.⁸³

Bireyin, içinde bulunduğu toplumun dini, siyasi ve toplumsal tartışmalarından uzak kalması mümkün olmayacağından, Mekhûl ed-Dımeşkî'nin de zaten ilim ve ilmî konularla ilgili bir kariyerinin olması sebebiyle, dönemindeki ve yaşadığı bölgedeki bu ve benzeri ekollerden etkilenmesi elbette mümkündür. Kendisinin kaderî olduğuna dâir rivayetleri bu çerçevede değerlendirecek olursak mâkul bir açıklama getirerek doğru ve isabetli olan görüşü ortaya çıkarabiliriz.

Nitekim Mekhûl'un kaderî olduğuna dair görüşler bulunmaktadır.⁸⁴ Ancak kaynaklarda karşılaştığımız rivayetlere bakılacak olursa kendisinin kaderî olmadığı ve kaderî olup sonradan rücu ettiği şeklinde iki farklı görüşün daha fazla olduğu ve icmâ edilenin ise birinci görüş olduğunu söylemek daha mümkün olacaktır.⁸⁵ Bu örneklerin bazılarını zikretmek istiyoruz;

Şöyle ki; Yahyâ b. Maîn kendisi için “kaderî idi ancak sonradan rücu etti” demiştir. Evzâî ise “bize tâbiînden şu iki kişi dışında kaderi olduğu söylentisi ulaşmadı, biri Hasan el-Basrî, diğeri Mekhûl. Biz de bunun böyle olmadığını ortaya çıkardık, zirâ bu bir yalandır” ifadesini kullanmıştır.⁸⁶ Mekhûl'un kendisine kaderî olup olmadığına dair soru sorulmuş, o da buna “vallahi hayır, Allah seni ıslah etsin, ne işimde ne de sözümde böyle bir şey yoktur” şeklinde cevap vermiştir. Devamında bu söylentinin Mekhûl'un Gaylân ile olan ilişkisi sebebiyle olduğu ifade edilmektedir.⁸⁷ Yine bir başka rivayette Mekhûl'e Gaylân ed-Dımeşkî ile aynı mecliste oturuyorsun denildiğinde, Mekhûl'un ona şöyle cevap verdiği kaydedilmektedir; “Bizim bir

⁸³ Cihat Tunç, “Gaylân ed-Dımaşkî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 414.

⁸⁴ Zehebî, *Tarihu'l İslâm*, C. VII, s. 280; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemal fi-Esma'ir-Rical*, C. XXVIII, s. 473; Zehebî, *Siyer-u Â'lâmi'n-Nübelâ*, C. V, s.159; Moğultay b. Kılıç, *el-İkmâlû Tehzibu Kemâl*, C. XI, s. 353.

⁸⁵ Mahmûd Muhammed Halîl, *Mevsû'âtü'l-Akvâli İmâm Ahmed b. Hanbel fî-Ricâli'l-Hadîsi ve İlelihi*, C. III, Âlemi'l-Kütüb, Kâhire 1997, s. 394

⁸⁶ Zehebî, *Tarihu'l İslâm*, C. VII, s. 280-281; Zehebî, *Siyer-u Â'lâmi'n-Nübelâ*, C. V, s.159; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemal fi-Esma'ir-Rical*, C. XXVIII, s. 475.

⁸⁷ Mahmûd Muhammed Halîl, *Mevsû'âtü'l-Akvâli İmâm Ahmed b. Hanbel fî-Ricâli'l-Hadîsi ve İlelihi*, C. III, s. 394; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemal fi-Esma'ir-Rical*, C. XXVIII, s. 473.

meclisimiz var, buna kalk, şuna otur diyemem” demiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki, her ne kadar Mekhûl’ün Gaylân ed-Dimeşkî ile ilişkisi hakkında rivayetler zihinleri karıştırmış olsa da, aralarında ciddi tartışmaların olduğu bizzat Şa‘bî’nin (ö. 104/722) rivayetiyle kaynaklarda aktarılmaktadır.⁸⁸ Bir başka rivayette ise Mekhûl’ün Gaylân’dan hoşlanmadığı şöyle aktarılmaktadır; “Bir adam Mekhûl’e geldi ve, “ Ey Ebû Abdullah, arkadaşının yanından sana döndüm, şaşırmadın mı” dedi. Mekhûl ona “hangi arkadaşım” diye sorduğunda adam ona “Gaylân” cevabını verdi. Bunun üzerine Mekhûl adama “Gaylân seni davet etse icabet etme, hasta olsa ziyaretine gitme, ölürse cenazesinde bulunma” şeklinde cevap verdi.”⁸⁹

Bu rivayetlerden hareket edilecek olursa, Mekhûl’ün bir süre Gaylân ile aynı mecliste bulunduğu, zaman geçtikçe kendisinden hoşlanmadığını ifade etmek doğru olacaktır. Bunu tarihsel düzlemde şöyle açıklayabiliriz; Gaylân ed-Dimeşkî, Halife Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720) döneminde bir süre kâtiplik yapmış, halifenin kendisini kaderî görüşlerinden dolayı uyarması sebebiyle bu görüşlerini onun vefatına kadar dile getirmedigi belirtilmiştir.⁹⁰ Öyleyse Gaylân’ın Ömer b. Abdülaziz’in vefatı sonrasında görüşlerini iyice yaymaya başladığını göz önünde bulundurursak, Mekhûl ile aralarının sonradan bozulmasını bu şekilde açıklamak mümkün olacaktır.

Abdürrezzâk es-San’ânî (ö. 211/826) de “Mekhûl’ün kaderi reddettiği bize ulaşmıştı, bu muhtemelen devletin baskısı sebebiyleydi, çünkü Saîd b. Abdülazîz Mekhûl’ün kaderî olmadığını haber vermektedir” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.⁹¹

Meşhur tarihçi Muhammed el-Cüzcânî (ö. 664/1266) Mekhûl’ün kaderîlikle itham edildiğini ancak kendisinin bunu reddettiğini haber vermektedir.⁹² Bir başka rivayette İbn Rezîn (ö. ?) şöyle aktarmaktadır; “İnsanların çoğu Mekhûl hakkında kaderî olduğunu söylemekteydi, ben de ona bu konuyla ilgili mutlaka bir şey sormalıyım diye düşündüm ve şöyle sordum; ‘bir adamın câriyesi olsa ve bununla birlikte borcu da olsa cariyesinden başka bir malı da olmasa, onu azletmesine ne dersin?’ dedim, Mekhûl de bana ‘Yapmasın yapmasın! Muhakkak ki Allah Te’âlâ bir

⁸⁸ İbn Manzûr, *Kitâbu Muhtasarü Târihu Dimeşk*, C. XX, s. 239.

⁸⁹ İbn Manzûr, *Kitâbu Muhtasarü Târihu Dimeşk*, C. XX, s. 243.

⁹⁰ İlyas Üzümlü, “Kaderiyye”, s. 64-65; Cihat Tunç, “Gaylân ed-Dimeşkî”, s. 414-415.

⁹¹ Zehebî, *Siyer-u Âlâmi’n-Nübelâ*, C. V, s. 477.

⁹² Moğultay b. Kılıç, *el-İkmâlü Tehzîbu Kemâl*, C. XI, s. 351.

can yaratmayı dilerse o muhakkak olur, azletmesi gerekmez” diye cevap vermişti.” Mekhûl’ün bu cevabının kaderi olmadığına delalet ettiği ifade edilmektedir.⁹³

Mekhûl ed-Dımeşkî’nin kaderi olup-olmadığı durumu incelenirken, dönemin siyasî ve sosyal yapısı göz ardı edilmemelidir. Emevî yönetiminin dayatmış olduğu yaklaşım karşısında insanların yaptıklarının sonucundan sorumlu olduğu vurgusu yapılması gerekiyordu. Hasan el-Basrî gibi birçok âlimin daha başına benzer ithamlar yapıldığını da göz önünde bulundurursak, Emevî baskısı karşısında bir şeyleri ifade etmeye çalışan ilim adamlarının bazılarının olmadığı halde kaderî olarak anıldığını görmekteyiz.

Yukarıda verdiğimiz birçok örnek ışığında şu üç sonucun üzerinde durmamız mümkündür; Mekhûl kaderî görüşe sahiptir. Bu birinci görüş, aksini ifade eden rivayetlerin çokluğu sebebiyle zayıf kalmaktadır. İkinci sonuç, Mekhûl bir dönem kaderî fikirlerden etkilenmiştir ve sonrasında bu görüşlerinden rücu etmiştir. Diğer bir durum ise, Mekhûl ed-Dımeşkî hiçbir zaman kaderî görüşe sahip olmamış, bulunduğu meclisteki Gaylân başta olmak üzere bazı isimler sebebiyle kaderi olduğu zannedilmiştir. Ancak bu durum Mekhûl’ün kaderî olmadığı gerçeğini değiştirmeyecektir. Kaynaklarda aktarılan bilgiler ışığında, en güçlü ihtimallerin ikinci ve üçüncü ihtimaller olduğunu ifade etmemiz daha doğru olacaktır.

2.2. Yaşadığı Dönem

Çalışmamızın başında Mekhûl ed-Dımeşkî’nin Kâbil’den İslam Devleti topraklarına köle olarak geldiği dönemin takriben hicrî 44-46 yıllarına denk geldiğini, geldiğinde yaklaşık 10-12 yaşlarında olduğunu ifade etmiştik. Hicrî 44 yılından vefat yılı 112 yılına kadar geçen 68 yıllık dönem, hicrî birinci ve ikinci asır olarak nitelendirilmektedir. Kendisi çeşitli bölge ve beldelerde yaşamış olsa da, biz burada vefat edene kadar yaşamış olduğu, ömrünün en uzun dönemini geçirdiği ve ilmî faaliyetlerini tam manasıyla gerçekleştirmiş olduğu son yerleşkesi olan Şam bölgesini ele alacağız.

⁹³ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, C. V, s. 178.

2.2.1. Yaşadığı Dönemin Siyasî Durumu

Dönemin özelliklerini ve siyasal durumun seyrini daha iyi anlamamız açısından bu başlık altında öncelikle bölgenin hicrî ilk üç asırdaki genel siyasî durumunu verdikten sonra Mekhûl'ün yaşadığı dönemi ele alacağız.

Bölge, İslam fetihlerinden önce uzun bir süre Bizans İmparatorluğu'nun hakimiyeti altında bulunmuştur. O dönemde Şam bölgesi günümüzdeki Suriye, Filistin, Lübnan ve Ürdün bölgelerini kapsamaktaydı. Bölgenin merkezi ise Dimaşk'tı. Hz. Ebû Bekir, çeşitli isyan hareketlerini bastırdıktan sonra yönünü Şam bölgesine çevirmişti. Onun hilâfetinde kazanılan Ecnâdeyn zaferi sonrasında Şam bölgesinin tüm kapıları Müslümanlara açıldı. Hz. Ebû Bekir'in vefatı sonrasında seçilen yeni Halife Hz. Ömer de Şam bölgesinin tamamını kontrol altına almak adına çeşitli seferlerde bulundu. Devam eden sistematik fetihler ve seferler sonucunda Bizans ordusu Halid b. Velîd (ö. 21/642) komutasındaki İslam ordusu tarafından Yermük vadisinde son kez hezime uğratıldı ve bölgenin merkezi olan Dimaşk'ın kesin fethiyle Şam bölgesi tamamen İslam Devleti'nin hakimiyeti altına geçti.⁹⁴

Hz. Ömer döneminde Şam şehirlerine Vali olarak atanan Yezîd b. Ebî Süfyân (ö. 18/639) hastalanınca, halifeden aldığı Kaysariyye'nin fethi görevine, kardeşi Muaviye b. Ebî Süfyân'ı (ö. 60/680) görevlendirmiştir. Muaviye Kaysariyye'de fetih gerçekleştirmiş, bu sebepten olsa gerek ağabeyi Yezîd'in vefatı sonrasında Hz. Ömer onu Şam şehrinin yöneticisi olarak atamıştır.⁹⁵ Hz. Osman'ın şehit edilmesi ile başlayan süreçte, Muaviye'nin Hz. Osman'ın katillerinin bulunması ve cezalandırılması konusunda halife Hz. Ali'ye karşı isyan başlatarak halife ile mücadeleye girmesi sonucunda Şam bölgesi ve özelde Dimaşk şehri siyasi bir önem kazanmaya başlamıştır. Müslümanların karşı karşıya geldiği Sıffin ve Cemel savaşları sonrasında devam eden süreçte Muaviye Emevî Devleti'ni kurmuş, devletin başkentini de Dimaşk olarak seçmiştir. Bu gelişme sonucunda özelde Dimaşk, genelde ise Şam bölgesi siyasi olarak büyük önem kazanmıştır. Kurulan devletin güçlenmesiyle devam eden süreçte Dimaşk, uzun bir süre boyunca İslam dünyasının merkezi haline gelmiştir. Dimaşk'ın İslam dünyasının ilim, siyaset ve kültür merkezi haline gelmesinde Emevîler büyük çaba

⁹⁴ Cengiz Tomar, “Şam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 311-312.

⁹⁵ Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut 1988, s. 142.

göstermiş ve bunu büyük ölçüde başarmışlardır.⁹⁶ Muaviye'nin vefat etmeden önce oğlu Yezîd'i (ö. 64/683) veliaht tayin etmesi sonucunda İslam tarihinde ilk defa saltanat uygulamaya sokulmuş, Muaviye'nin kabîle asabiyetine dayalı olarak elde etmiş olduğu halifelik makamına oğlu Yezîd geçmiştir.

Abbâsîler ile Emevîler arasında cereyan eden Zap Suyu Savaşı (132/750) sonucunda Dımaşk, Abbâsîlerin eline geçmiş, Abbâsîlerin de Bağdat'ı başkent yapmaları sonucunda Dımaşk eski önemini kaybetmeye başlamıştır. Abbâsîler bununla da yetinmeyerek, Dımaşk şehrindeki bazı Emevî motiflerini ortadan kaldırmış, Emevî yöneticilerinin mezarlarını tahrip etmiş, şehrin bir kısım surlarını yıkmış, Emevîlerin oluşturduğu merkez şehir algısını yıkmaya çaba göstermişlerdir.⁹⁷

Çalışmamızın konusuna binaen burada dikkate almamız gereken aralık Mekhûl ed-Dımeşkî'nin yaşadığı dönem olduğundan, kendisinin Şam'da (Dımeşk) bulunduğu süre boyunca Dımaşk'ın Emevî hakimiyetinde ve dönemin İslam dünyasının ilim, siyaset ve kültür merkezi olduğunu görmekteyiz. Kaynaklarda Mekhûl'ün Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervan (ö. 86/705) döneminde (685-705) fetva vermekle meşgul olduğu kaydedilmektedir.⁹⁸ Dolayısıyla Muaviye'nin 680 yılına kadar hilafette kaldığını göz önüne alacak olursak Mekhûl'ün Muaviye döneminin (661-680) en azından bir kısmında Dımaşk'ta bulunma ihtimali çok yüksektir. Böylece kendisi Muaviye ile Hişam b. Abdülmelik'in (ö. 125/743) de dahil olduğu 10 Emevî halifesinin hüküm sürdüğü yıllar (661-730) arasında Şam'da (Dımaşk) bulunmuş, ilmî faaliyetlerini burada sürdürmüştür.

Muaviye'nin siyasi başarısı sonucu zorla olsa da uzun bir süre sonra devletin istikrarı sağlanmış, ancak oğlu Yezîd'in yerine geçmesinden sonra devam eden süreçte iç karışıklık ve huzursuzluklar devam etmiştir. Yezîd döneminde Hz. Hüseyin (ö. 61/680) ve beraberindekilerin hunharca katledilmesiyle taraflar tamamen uç noktalara çekilmiş iç karışıklıklar iyice çığırından çıkmıştı. Yezîd'in ölümüyle oğlu II. Muaviye yerine geçmiş ancak halifeliği kayda değer bir faaliyeti olmayacak kadar kısa sürmüştür. II. Muaviye'nin yerine geçen Mervân b. Hakem (ö. 65/685) dönemi de

⁹⁶ Tomar, "Şam", s. 311.

⁹⁷ Tomar, "Şam", s. 311.

⁹⁸ Eyyüp Said Kaya, "Mekhûl b. Ebû Müslim", s. 552.

yönetime karşı Hicaz'da başkaldıran ve çeşitli bölgelerde güç sağlayan Abdullah b. Zübeyr'in Şam bölgesindeki taraftarları olan Kays kabilesiyle mücadele ile geçmiştir.⁹⁹

I. Mervân'dan sonra yerine oğlu Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705) geçmiştir. Abdülmelik'i bekleyen en önemli mesele ise Abdullah b. Zübeyr'in iyice güçlendiği Arabistan ve Irak bölgesini hakimiyeti altına almak olmuştur. İran ve Horosan bölgesindeki iç çatışmaları başarıyla ortadan kaldıran Abdülmelik, hedefine artık Abdullah b. Zübeyr'i ortadan kaldırmaya koymuştu. Hedefine ulaşmak için Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî'yi (ö. 95/714) görevlendirdi. Haccâc Mekke'yi kuşatıp mancınıklarla taşa tuttu, uzun süren kuşatma sonucunda Mekke'yi ele geçirdi ve Abdullah b. Zübeyr'in de vefat etmesine sebep oldu. Emevîler'in devam eden siyasi tarihinde Ömer b. Abdülazîz dönemi dışında baskı, iç karışıklık ve huzursuzluk ortamının hiç ortadan kalkmadığını söyleyebiliriz. Onu diğerlerinden ayıran özelliği ise halka karşı adaletli ve dürüst bir yönetim sunarak, halkın sevmediği, halka zulmeden bazı vali ve diğer üst düzey devlet memurlarını görevden alarak yerlerine liyakatli, dürüst ve güvenilir yöneticileri getirmesi olmuştur.¹⁰⁰

Kısaca dönemin genel özelliklerini ele alacak olursak, bu dönem Hz. Osman'ın canice katli ile başlayan iç karışıklık ve huzursuzlukların devamında Cemal ve Sıffin savaşlarını takip etmesiyle toplumsal ve siyasî karışıklıkların beraberinde getirdiği görüş ayrılıkları sonucunda çeşitli firkaların ortaya çıktığı, itikâdi görüşler üzerinden şiddetli tartışmaların yaşandığı, devamında bazı Emevî yöneticilerinin zorba ve baskı yoluyla halkı sindirmeye çalıştığı, devletin sahiplendiği itikâdî görüşlerin dışına çıkmamayı dönemin ilim adamlarına dikta ettiği bir dönemdi.¹⁰¹ Fetihlerin öncü unsuru Araplar olurken, Emevîlerin mevâlî politikası sebebiyle yönetimde rol alamayan, Arap olmayan unsurlar ise daha çok ilmî faaliyetlere yönelmişti.¹⁰²

2.2.2. Yaşadığı Dönemin İlmî Gelişmeleri

Tabiîn dönemi, insanların kendi dinî problemlerine bizzat kendilerinin çözüm bulduğu ilk Müslüman topluluğun yaşadığı dönemdir. Hz. Peygamber hayattayken ortaya çıkan problemler vahiy yoluyla ya da bizzat kendisinin sünnetiyle çözüme

⁹⁹ İsmail Yiğit, "Emevîler", s. 87-93.

¹⁰⁰ İsmail Yiğit, "Emevîler", s. 87-93.

¹⁰¹ İsmail Yiğit, "Emevîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 90-91.

¹⁰² Murat Kayacan, "İsmail Cerrahoğlu'nun Tabiîn Dönemi Tefsir ve İsrâiliyât Literatürüne Bakışının Analizi" *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 3/1, 2019, s. 69.

ulaşırken, bu iki çözüm yolunun bulunmadığı dönemi yaşayan ilk nesil olmaları da dönemin önemli ayırt edici özelliklerindendir. Bunun sonucu olarak da tabiîn döneminde rey ile içtihadta bulunma oranının arttığı görülmektedir. Ayrıca bu dönem İslâmi ilimlerin henüz kurumsal bir sistematığa oturmadığı ancak sonraki dönemler için en önemli temel kaynaklık yapacak eserlerin ve çalışmaların ortaya koyulduğu, sonradan ekol haline gelecek ders halkalarının kurulduğu bir dönemdir.

İslam tarihinin ilk dönemlerinde hadis ilmi diğer tüm dinî konuları içine aldığından, bu dönemde ilim dendiğinde genellikle hadis rivayeti ve hadisler yoluyla öğrenilen dinî içerikler anlaşılmaktaydı. Bu durum Abbâsîler'in ilk dönemlerine kadar devam etmiş, o dönemde ise müstakil ilim dallarının teşekkülü tam anlamıyla gerçekleşmiştir.¹⁰³

Şam'ın fethinden sonra bölgeye İslam'ı anlatmak, Müslümanlara da İslami ilimleri öğretmek ve ders halkaları kurmak üzere yanında Ubâde b. Sâmit ve Ebu'd-Derdâ, Muâz b. Cebel gibi önde gelen sahâbîler yerleşmişti. Benzer sebeple Şam bölgesine hicret edip Humus'a yerleşen bir diğer sahâbî de Ebû Ümâme el-Bâhilîdir.¹⁰⁴ Yine Bilâl b. Rabâh, Vâsile b. Eski' gibi sahabeler de Şam'a yerleşmiş ve orada yaşamışlardır.¹⁰⁵ Sahâbîliği konusunda farklı görüşler bulunan Abdurrahman b. Ganm el-Eş'arî (ö. 78/697) de Hz. Ömer tarafından halkı eğitmesi amacıyla Şam bölgesine gönderilen bir diğer âlimdir. Kendisi Muâz b. Cebel vefat edene kadar yanından ayrılmayarak ondan fıkıh öğrenmiş müstesnâ bir şahsiyettir.¹⁰⁶

Bölgeye yerleşen sahâbîlerin kurmuş oldukları ders halkaları sayesinde Kur'an, tefsir, hadis ve fıkıh gibi birçok ilim bir sonraki nesle aktarılmış, ileride sistematik hale gelecek olan eğitim-öğretim sürecinin temelleri atılmıştır. Muaz b. Cebel ve Ebu'd-Derdâ'nın vefatları sonrasında Mekhûl ed-Dimeşkî, Şam bölgesinin fikhî faaliyetlerini yürüten, kendi ders halkasını kuran, fıkıh alanında dönemin otoritesi kabul edilen tabiîn âlimiydi.¹⁰⁷ Kendisi -daha önce belirttiğimiz gibi birçok sahâbîden ilim almış, dönemin ünlü isimlerinin ders halkalarına katılmış bulunmaktadır. Mekhûl ile birlikte diğer

¹⁰³ İsmail Yiğit, "Emevîler", s. 97.

¹⁰⁴ S. Kemal Sandıkçı, "Ebû Ümâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 251.

¹⁰⁵ Hüseyin Akgün, "Şam Bölgesinde Rivâyet Edilen Hadislerin 'Bölgesellik' Açısından Tahlili" *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, Aralık 2016, s. 10-13.

¹⁰⁶ Orhan Çeker, "Abdurrahman b. Ganm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 162.

¹⁰⁷ Eyyüp Said Kaya, "Mekhûl b. Ebî Müslim", s. 552-553.

tabiîn alimlerinin oluşturdıkları ders halkaları, sahabenin atmış olduğu eğitim-öğretim temellerinin üzerine katların çıkılmaya başlandığını göstermektedir. Bölgede adı en çok duyulan isim Mekhûl olsa da o dönemdeki ilmî faaliyetlere ciddi katkılarda bulunan başka tabiîn âlimleri de bulunmaktaydı. Bunlara örnek olarak Ebû İdris el-Havlânî ed-Dimeşkî (ö. 80/699) ve Hâlid b. Ma'dân'ın (ö. 103/721) isimleri zikredilebilir. Saîd b. Abdülazîz'in şu ifadesi de o dönemin önemli ilmî şahsiyetlerine ve ders halkalarına işaret ederek bu duruma açıklık kazandırmaktadır: "Sabahları Yezîd b. Ebî Mâlik (ö. ?) ile Süleyman b. Mûsa, öğleden sonraları İsmâil b. Ubeydullah (ö. ?) ve Rebîa b. Yezîd (ö. 121/738), ikinci vaktinden sonra ise Mekhûl'un meclislerine katılırdık."¹⁰⁸

Yine aynı dönemin önemli ismi, Enes b. Mâlik'in bir diğer talebesi olan İbn Şihâb ez-Zührî'dir. Kendisi fukahâ-yi seb'anın tamamından ders almıştır. Hocası Said b. el-Müseyyeb Zührî'ye "Yerine senin gibi birini bırakan kişi ölmüş sayılmaz" şeklinde övgüde bulunarak ilmî becerisini ve keskin zekasını dile getirmiştir. Zührî'yi hadis ilmi ve tarihi açısından önemli kılan bir diğer özelliği ise hadisleri halife Ömer b. Abdülazîz'in emriyle resmen tedvin eden ilk kişi olmasıdır. Onun yetiştirdiği ve ondan sonraki süreçte Şam'da ders halkalarını devam ettiren birçok önemli ilim adamı bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak Velîd b. Zübeydî eş-Şâmî (ö. 148/765), Evzâî, Şuayb b. Ebû Hamza (ö. 162/779) gibi isimler verilebilir. Zührî bazı ilim adamları tarafından sarayla olan irtibatı sebebiyle eleştirilmiştir. Ancak Evzâî bu durum için onun halifelere dalkavukluk yapmadığını, sadece yanlarında bulunduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁹

Mekhûl'un en önemli talebelerinden olan dönemin hadis ve fıkıh alanlarında önde gelen ismi Saîd b. Abdülazîz'dir. O aynı zamanda bölgenin ricâli hakkında da çok iyi bir donanıma sahipti.¹¹⁰ Hatta Saîd bölgede "Ehli Medine için fıkıhta, dürüstlükte ve fazilet sahibi olmakta Mâlik b. Enes ne ise ehli Şam için Saîd de odur" ifadeleriyle nitelenmekte, Evzâî'den sonra bölgenin en fakih kişisi kabul edilmekteydi.¹¹¹ Mekhûl ve Süleyman b. Mûsa'dan sonra ders halkasının başına geçen Alâ b. el-Hâris olmuştur.

¹⁰⁸ Yâkûb b. Süfyân el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-Târih*, Ekrem Ziya el-Umerî (thk.), C. II, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1981, s. 335.

¹⁰⁹ Halit Özkan, "Zührî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 544-547.

¹¹⁰ Adem Sari, *Hicrî II. Asır Şam Bölgesinde Ehl-i Hadîs Halkaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2021, s. 52.

¹¹¹ İbn Asâkir, *Tarihu Medineti Dimeşk*, C. XXI, s. 202.

Ebu'l-Hâris bölgenin müftüsü olarak kabul edilmiş, kaynaklarda kendisinden “büyük imamlardan biri” şeklinde bahsedilmiştir.¹¹²

Alâ b. el-Hâris'in vefatı sonrasında kadı olarak seçilen, Şam bölgesinin ve İslam coğrafyasının en muteber alimlerinden kabul edilen, daha yirmili yaşlarında kendisine fetva sorulduğu bilinen Evzâî de dönemin bir diğer önemli ilmî figürüdür. Kendisi Mekhûl'un derslerine uzun süre katıldığı ve ondan rivayetlerde bulunduğu için insanlar Mekhûl'den bahsederken “Evzâî'nin hocası” diye bahsetmekteydi. İnsanlar ona ilmî derinliği ve dürüstlüğü sebebiyle çok saygı duymakta, öyle ki cenaze merasimine Müslümanların yanında Hristiyanlar, Yahudiler ve Kıptîler dahi katılmış bulunmaktadır.¹¹³

Dönemin bir diğer önemli ismi ise Gaylân ed-Dımaşkî'dir. Gaylân, kaderiyye düşüncesinin ilk temsilcilerinden olan Ma'bed el-Cühenî'nin düşüncelerini devam ettiren kişi olarak da bilinmektedir. Bazı görüşleri Mürcie, bazıları ise kaderiyye'ye kaynaklık etmesi sebebiyle mezhep tarihçileri tarafından bir ekole nispet edilmesinde güçlük çekilse de, görüşleri ağırlıklı olarak Kaderiyye veya Kaderî Mürcie'ye örnek teşkil etmiştir. Kaynaklarda Gaylân'ın görüşlerinin aynı zamanda Mutezile'nin benimsediği prensiplerin teşekkülünde de büyük önem taşıdığı ifade edilmektedir. Gaylân'ın kader ile ilgili söylemleri ve Emevî devletinin meşruiyetini kabul etmeyerek yönetime karşı yapmış olduğu siyasi muhalefeti sonucunda Hişam b. Abdülmelik tarafından idam cezasına çarptırılmıştır.¹¹⁴ Görüşleri birçok insana ulaşmış ve kaderiyyenin Şam'da güçlenmesine sebep olmuştur. Fiillerin insanın hür iradesiyle sadece kendisi tarafından kesbedildiği görüşünü savunan Gaylân'ın görüşleri daha sonra Gaylâniyye (Şam Kaderiyyesi) ekolü olarak sürdürülmüş ve Mutezile'ye kadar ulaşmış, yine Mutezilî alimler tarafından bir sistematik üzerine oturtulmuştur.¹¹⁵

Görüldüğü üzere sahâbîlerin Şam bölgesine gelerek ders halkaları kurması, çeşitli ilmî faaliyetlerde bulunması sonucu, tıpkı sahabenin yoğun bulunduğu diğer ilim merkezleri olan Basra, Hicaz ve Medine'de olduğu gibi Şam bölgesinde de sahabe tarafından yetiştirilen birçok tabiîn âlimi bulunmaktadır. Sahabe ve tabiîn

¹¹² İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, C.VII, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut 1971, s. 308.

¹¹³ Salim Ögüt, “Evzâî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 546-548.

¹¹⁴ Cihat Tunç, “Gaylân ed-Dımaşkî”, C.XIII, s. 414.

¹¹⁵ ez-Ziriklî, *el-Alam*, C. V, s. 124.

büyüklerinden bizzat ilmi membaından alan bu ilim adamları, kendilerinden sonraki dönemler için kaynaklık edecek yegâne kişiler olmuşlardır. Bununla birlikte bölgenin bu dönemdeki ilmî hareketliliğine bakıldığında önde gelen ilim dalları fıkıh, hadis ve kelâm olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.3. Hicrî I. ve II. Asırda Hadis İlmi ve Rivayet Üslubu

Bu başlık altında inceleyeceğimiz dönem Mekhûl ed-Dımeşkî'nin yaşadığı yaklaşık 78-82 yıllık dönemi kapsayacaktır. Nitekim onun doğumu ve vefat tarihi arasında geçen asırlar hicrî I. ve II. asır olduğundan, bu iki asırdaki hadis ilminin gelişimi ve rivayet üslubu ile ilgili genel bilgiye sahip olmak, onun dönemin özelliklerinden ne kadar etkilendiği ve dönemin gelişmelerine ne gibi katkılarda bulunduğunu ortaya çıkarmamıza yardımcı olacaktır.

Mekhûl'ün tabiînin orta tabakasından olduğunu daha önce ifade etmiştik. Tabiîn nesli, ilmi birikiminin çoğunu sahabe sayesinde kazanmış, hadis ilmi, hadis ilminin önemi, hadislerin aslına uygun bir usul ile nakledilmesi, rivayet ederken titiz davranılması gibi hasletler, onların sahâbeden bizzat gördükleri ve öğrendikleri hususlardır. Bununla birlikte Hz. Peygamber döneminde başlamış olan hadis müzakereleri, sahâbe döneminde devam etmiş, tabiîn de aynı şekilde hadislerin müzakere edilmesi konusunda büyük çaba göstermişlerdir.¹¹⁶

Daha önceki başlıklar altında da ifade edildiği gibi bu dönemde ortaya çıkan bazı siyasî sorunların sonucunda Müslümanlar arasında itikâdî konuların tartışılmaya başlandığı, takip eden süreçte ise Emevî yönetiminin siyasî-dinî tutumları sebebiyle itikâdî konulardaki tartışmaların iyice derinleştiği ve kelam ilminin temellerinin atıldığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gelişmeler sonucunda insanlar arasında bulunan eski güven ortamı giderek zayıflamış, bazı kesimlerin kendi çıkarları adına başta hadisleri ve beraberinde çeşitli dinî motifleri kullanarak meşruiyet kazanma çabaları, hadis rivayetinde bazı şartların aranması gerekliliğini zorunlu kılmıştır.

Hadislerin aslına uygun nakledilmesine engel teşkil edebilecek uydurma faaliyetlerine karşı tedbir almak amacıyla bu dönem hadis âlimlerinin başlatmış

¹¹⁶ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2017, s. 33-34.

olduğu birincil faaliyet isnad olmuştur. Sözlükte “dayamak, temellendirmek” anlamlarına gelen isnad, terim olarak “Rivayette bulunurken râvi veya râvilerin isimlerini anarak hadis metnini ilk söyleyenine ulaştırmak”¹¹⁷ anlamına gelmektedir. İsnad faaliyetinin temel amacı uydurmacılığın önüne geçmektir. Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/728) bu konuda “Bu ilim (hadis ilmi), dindir. Dininizi kimden aldığınıza dikkat edin.”¹¹⁸ ifadelerini kullanmış, Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) de “İsnad dindendir, şayet isnad olmamış olsaydı, dileyen dilediğini söylerdi” diyerek isnadın önemi üzerinde durmuşlardır. Bu sebeple Hz. Peygamber’in söylemediği bir sözü sanki söylemiş gibi ona atfetmenin önlenbilmesi için en etkili yol hadisin isnadını sormaktır.¹¹⁹ Kaynaklarda İbn Şihâb ez-Zühri’nin isnad sisteminin yaygınlaşmasında çok emeği olduğu, onunla birlikte dönemin tabîîn âlimlerinden Şa‘bî (ö. 104/722) ve Muhammed b. Sîrîn’in çabalarıyla isnadın hadisin ayrılmaz bir parçası haline gelmeye başladığı ifade edilmektedir.¹²⁰ Bu faaliyetin hadisten bölünmez bir parça haline gelmesi ise hicrî 2. asrın ortalarından sonra gerçekleşmiştir.

Bununla birlikte isnad faaliyetinin başlangıcı hakkında kesin bir tarih vermek mümkün değildir. Hadis ilmini korumak amacıyla isnadın sorulmaya başlanması hakkında ortaya çıkan bazı erken tarihlendirmeler bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Örneğin Hz. Ebubekir dönemi, Hz. Osman’ın şehit edilmesinden sonra vb. dönemlerde isnadın sorulmaya başlandığını söylemek, sanki isnadın bütün İslam coğrafyasında bir anda yaygın şekilde kullanımına başlandığı gibi bir sonucu ortaya çıkartmamalıdır. Bunun mantıkla ve gerçeğe örtüşmesi mümkün değildir. Nitekim bu dönemlerde isnad sorma faaliyeti ile karşılaşılması, isnadın tüm ilim merkezlerinde yaygın bir hale geldiği anlamına gelmemektedir. Bu ancak belirli bir zaman içerisinde ilim çevrelerince kullanılarak yaygınlaşmasıyla mümkün olabilir.¹²¹

Nitekim ilk dönem fıkıh âlimleri güvendiği kişilerin mürsel/münkâtî rivayetlerini delil olarak kullanmışlardır. Aynı şekilde ilk dönem hadis âlimlerinin de mürsel/münkâtî rivayetleri eserlerine aldıkları görülmektedir. Bunun en güzel örneği

¹¹⁷ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 170.

¹¹⁸ Abdurrahman b. Hallâd er-Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü ’l-Fâsıl Beyne ’l-Râvî ve ’l-Vâî*, Muhammed Muhibbiddîn Ebû Zeyd (thk.), Dârü’z-Zehâir, Kahire 2016, s. 432.

¹¹⁹ Ahmet Keleş, *Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri*, Fecr Yayınları, Ankara 2017, s. 74.

¹²⁰ Bünyamin Erul, Hicrî II. Asırda Rivâyet Üslûbu (I), *AÜFİD*, 43, 2002, s. 29; Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 38.

¹²¹ Bekir Özudoğru, *Hadis, Anlam ve Amel*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Samsun 2021, s. 132.

İmam Mâlik b. Enes'tir. O, *Muvatta* adlı eserinde birden çok mürsel ve münkâtî rivayete yer vermiştir. Ancak bu rivayetlerin çoğunun râvisi güvenilir, metni ma'ruf ve Medine'nin meşhur âlimlerinden rivâyet edildiği bilinmektedir. Dolayısıyla isnadın zaman içerisinde yaygınlık kazanması, ilk dönemlerde güvenilir kişilere isnad sormanın zorunlu olmaması gibi sebeplerle ilk dönem hadis âlimleri ve rivayetleri için "her mürsel/münkâtî" hadisin ve râvisinin güvenilir olmadığı" gibi bir görüşü savunmak doğru olmayacaktır.¹²²

Şu halde dönemin rivayet üslubu için, güvenilir râvilerin mürsel rivayetlerini nakletmekte bir beis görülmediği sonucuna varabiliriz. Dolayısıyla dönemin önceliği muttasıl bir isnad değil, rivayet edilen kişinin güvenilirliği olduğu ortaya çıkmaktadır.

Şam bölgesindeki isnad uygulamalarına bakacak olduğumuzda, her ne kadar Şam ehlinin hadisleri bir dönemler diğer ilim merkezleri tarafından eleştirilmiş, mesnedsiz bulunmuş olsa da aslında bölgedeki isnad faaliyetlerinin erken denebilecek dönemlerde başladığı görülmektedir.¹²³ Dolayısıyla sözü edilen bu eleştirilerin Şam ehlinin bir dönemki genel durumunu ifade eden bir kanı olduğunu söyleyebiliriz. Özelde Mekhûl, Zührî, Evzâî gibi Şam bölgesinin önde gelen hadis ve fıkıh âlimlerinin hadis konusunda isnâda önem verdikleri kaynaklarda yer almaktadır. Hatta Mekhûl'un ve Zührî'nin Şam ehlini isnad konusunda çok müsamahakâr olmaları sebebiyle eleştirdikleri de olmuştur.¹²⁴ Bu sebeple Şam bölgesinde isnadın kullanılmadığı, bölgedeki râvilerin hepsinin isnad konusunda müsamahakâr oldukları gibi bir çıkarım yapmak doğru olmayacaktır. Nitekim Amir b. Ali el-Fellas (ö. 249/864)'ın (saydığı bütün isimlerin Mekhûl'un talebesi olduğu) şu sözü de bu ifademizi kısmen doğrulamaktadır: "Evzâî, Saîd b. Abdülaziz, Abdurrahman b. Sâbit b. Sevbân, Abdullah b. el-Alâ, Sevr b. Yezîd ve Bürd b. Sinan'ın rivayet ettikleri dışında Şamlıların hadisleri zayıftır."¹²⁵

Sonuç olarak hicrî ilk asırlarda diğer bölgelerde olduğu gibi Şam bölgesinde de isnadın sorulduğu, ancak bölgedeki insanların genel anlamda diğer merkezlere göre daha müsamahakâr olduğu, özelde ise isnadın, bölgenin ileri gelen hadis âlimleri

¹²² Özüdoğru, *Hadis, Anlam ve Amel*, s. 132-140.

¹²³ Adem Sari, *Hicrî II. Asır Şam Bölgesinde Ehl-i Hadis Halkaları*, s. 77-78.

¹²⁴ İbn Asâkîr, *Tarihu Medineti Dimeşk*, C. I, s. 362.

¹²⁵ İbn Adî, *el-Kâmil fî-Duafâi'r-Ricâl*, C. V, Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavvaz (thk.), el-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1997, s. 460.

tarafından tıpkı diğer ilim merkezlerindeki hadis hocaları gibi önemsendiği ve kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Burada şunu da ifade etmek gerekir ki, her bölgenin önde gelen hadis alimleri dışındaki birçok râvi cerh edilmiştir, bu pencereden bakıldığında Şam ehlinin de önde gelen hadis alimleri dışındakilerin isnad vb. konularda tenkit edilip eleştirilmeleri de çok farklı bir durum olmasa gerektir.

Her ne kadar isnad faaliyeti uygulanmaya başlamış, kısa sürede hadisin bölünmez bir parçası haline gelmiş olsa da hicrî ilk iki asrın rivayet üslubu ile ilgili dikkat çeken bir diğer özellik ise hadis rivayetinde irsâle çokça başvurulmuş olmasıdır. Yakın zaman dilimlerinde hem isnadın sorulmaya başlanması hem de irsâlin çok olması durumu çelişki arz etse de dönemin özellikleri ve gelişmeleri dikkatlice incelendiğinde bu durumun farklı boyutları ve mantıklı sebepleri ortaya çıkmaktadır.

2.4.İrsâl/Mürsel ve Mürsil Kavramlarının Doğuşu ve Gelişimi

Öncelikle irsâl kavramını tanımlayacak olursak; lügatta “göndermek” manasında kullanılan irsâl kelimesi, hadis istilahında tabîînin “Hz. Peygamber şöyle dedi” veya “şöyle yaptı” diyerek kendisinden bizzat işitmediği ya da görmediği halde, Hz. Peygamber’in söz ve fiillerini sahabenin ismini atlayarak doğrudan rivayet etmesidir.¹²⁶ Bu yolla rivayet edilen hadislere de “mürsel hadis” denmektedir. Mürsel kavramının ilk kullanımına dair yapılan araştırmalarda en eski olarak Yahyâ b. Saîd el-Kattân’ın (ö. 198/813) “mürsel” ile ilgili ifadeleri tespit edilebilmektedir.¹²⁷ Ondan hemen sonra Şafîî’nin ve Yahyâ b. Maîn’in eserlerinde mürsel hadis kavramına yer verdiklerini görmekteyiz.¹²⁸

Mürsel kavramının ne zaman kullanılmaya başlandığı ile ilgili net bilgi olmamakla birlikte, hicrî birinci asrın sonlarına doğru isnad mefhumunun yaygınlaşmasının yanında irsâl kavramının da kullanılmış olma ihtimalini ifade eden Selahattin Polat’ın öne sürmüş olduğu bu görüşün¹²⁹ tarihsel süreç ve mantık düzleminde değerlendirildiğinde yerinde bir çıkarım olduğunu düşünmekteyiz.

¹²⁶ Talât Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1985, s. 169.

¹²⁷ Selahattin Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 76.

¹²⁸ Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, s. 78.

¹²⁹ Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, s. 78.

Hicrî ilk asırlarda hadis rivayet ederken irsâlde bulunmanın birden fazla sebebi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi dersin uzaması, talebenin sıkılıp bunalması, dikkatinin dağılması çekincesiyle ya da rivayetin isnadının bilinmesi sebebiyle yapılan irsâllerdir.¹³⁰ İrsâlin bu türüne fıkıh meclislerinde sıkça rastlanmaktadır. Bunun sebebi de fikhî hüküm ve yorumlara yoğunlaşmak, dinleyicilerin dikkatini isnad tarafına çekerek konuyu dağıtmamaktır. Bir başka deyişle böyle durumlarda irsâl, hadis ve hadisin isnâdına yoğunlaşmak yerine dikkati hadisin yorumuna çekmek amacıyla yapılmıştır. Hatîb el-Bağdâdî *el-Kifâye* adlı eserinde, bu tür durumlarda isnâdın zikredilmesine ihtiyaç duyulmadıkça irsâl yapıldığını ifade etmektedir.¹³¹

Buna örnek olarak Mekhûl'un kendisine soru soran gençlerin sorularını cevaplarken bazı haber ve hadisleri isnadsız nakletmiş, bunun üzerine gençler bunların isnâdını sorunca Mekhûl de naklettiklerinin isnadlarını zikretmiş olması verilebilir.¹³² Nitekim Mekhûl müzakere sebebiyle başta isnad zikretmemiş, sorulduğu takdirde hepsinin isnadını vermiştir. Yine başka bir örnekte adetli bir kadının Kâbe'yi tavaf edip-edemeyeceği hususunda soru soran bir bedevîye İbn Uyeyne'nin (ö. 198/814) Hz. Âişe'den örnekte bulunarak cevap vermesi üzerine soru soran kişi bu bilgiyi nereden edindiğini sormuş, İbn Uyeyne de fetvâ esnasında mürsel olarak rivayet ettiği hadisin isnadını tereddütsüz bir şekilde zikretmiştir.¹³³

İrsâlin sebeplerinden bir diğeri ise hadisin birçok râvi tarafından rivayet edilmiş olmasıdır. Râvinin birçok güvenilir hocasından aynı hadisi işitmesi sebebiyle, hadisin meşhur bir rivâyet olduğu kanısıyla ve rivâyet eden hocalarının güvenilir olduğunu bilmesi sebebiyle irsâle başvurmasını sağlamıştır. Buna örnek olarak Hasan-ı Basrî'nin "Bana bir hadis, Allah Rasûlü'nün sahabelerinden dört kişi yoluyla ulaşınca, artık senedi terk ederek "Allah Rasûlü şöyle dedi" diyerek rivayet ederdim."¹³⁴ sözünü verebiliriz.

Yine bir başka irsâl sebebi râvilerin kendisinden küçük ya da meşhur olmayan râvinin ismini gizlemesi olarak karşımıza gelmektedir. Bu durum hadis ilmi açısından çok maruz görülemeyecek bir durum olsa da bazı mürsel rivayetler için bu gerçekliğin

¹³⁰ Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, s. 78.

¹³¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 342.

¹³² İbn Asâkîr, *Tarihü Medineti Dimeşk*, C. I, s. 362.

¹³³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 349.

¹³⁴ Abdülkerim Ahmed Vureykât, *Râvilerin Hadisleri Mürsel Rivayet Etme Sebepleri*, çev. Mehmet Turan, *Hadis Tartışmalarına Yeni Yaklaşımlar*, Ensar Yayınevi, İstanbul 2020, s. 22.

göz ardı edilmeden incelenmesi gerekmektedir. Buna örnek olarak Şafîî'nin “*er-Risâle*” adlı eserinde İbn Şihâb'ın Süleymân b. Erkam'dan rivayette bulunmasını fakat ismini vermemesini “Onu mürüvvet sahibi ve güvenilir kabul etmiş ancak yaşının küçük olması ya da başka bir sebepten ötürü ismini zikretmemiştir” şeklinde yorumlamıştır.¹³⁵

Bunun dışında siyasî ve politik baskılar sebebiyle mürsel rivayetlerin varlığı da meşhurdur. Özellikle hicrî ilk asırlardaki Emevî politikaları sebebiyle, yönetime başkaldıran ya da yönetime ters düşen fikirleriyle bilinen kişilerin isimleri hadis rivayeti esnasında gizlenmekte, bu sebeple irsâl yapılabilmekteydi.¹³⁶ Nitekim Yunus b. Ubeyd'den (ö. 140/757) rivayet edilen şu habere göre İbn Ubeyd bir gün Hasan-ı Basrî'ye “Neden Allah Rasûlü'ne ulaşmadığın halde “*قَالَ رَسُولُ اللَّهِ*” (Allah Rasûlü şöyle dedi) şeklinde rivayette bulunuyorsun? diye sordum. O da bana cevaben: “Ey kardeşimin oğlu! Bana öyle bir soru sordun ki, bunu daha önce soran olmamıştı. Bana yakınlığın olmamış olsaydı soruna cevap vermezdim. Öyle bir zamandayız ki (Haccâc'ın zamanını kastederek) işittiğim her şeyi “*قَالَ رَسُولُ اللَّهِ*” diye naklediyorum. Bunları Ali b. Ebî Tâlib'den işittiğim halde onun ismini veremiyorum” diye cevap verdi.”¹³⁷ Bu örnekten de anlaşılacağı üzere, insanların görüş ve düşüncelerini kontrol altına almak isteyen devlet yönetimi sebebiyle, güvenilir kabul edilen râviler de olsa, içinde bulundukları durum ve şartlara binaen irsâl yapmak zorunda kaldıkları olmuştur.

İsnad faaliyetinin yaygınlaşmaya başlamasından sonra hicrî birinci asrın sonlarında râvilerin hadis rivayeti noktasında ilmî ehliyetine sahip olup olmadıkları, güvenilirlik, dürüstlük gibi durumlarını araştırmak zorunlu hale geldiğinde ise “cerh” ve “ta'dil” faaliyetleri başlamıştır. Terim olarak “cerh”, râvinin sahip olduğu kusurlu vasıflar sebebiyle reddedilmesi¹³⁸, “ta'dil” ise bir râvinin kusurlu bir yanının olmayıp, güvenilir olduğunu ortaya koymak anlamlarında kullanılmaktadır.¹³⁹ Cerh ve ta'dil faaliyetlerinin başlamasıyla da hadis senedlerinde bulunan zayıf râvilerin ayıklanarak, hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespiti noktasında ciddi bir adım atılmıştır. Bu

¹³⁵ Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, Ahmed Muhammed Şâkir (thk.), Matbaatu Mustafa Bâbî Halebî, Kahire 1938, s. 470.

¹³⁶ Selahattin Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, s. 80.

¹³⁷ Mizzi, *Tehzîbu'l-Kemal fi-Esma'ir-Rical*, C. VI, s. 124.

¹³⁸ Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 71.

¹³⁹ Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 413.

dönemden sonra hicrî ikinci asrın başlarından itibaren cerh ve ta'dil ilmi daha da gelişerek isnad faaliyeti gibi hadis ilminin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

Dönemin rivayet üslubunu açıklayan bir başka gelişme ise “hadis tahammül ve edâ metotları” olarak karşımıza çıkmaktadır. Hadis literatüründeki tanımına göre hadis tahammülü, hadisleri aslına ve usulüne uygun bir şekilde almak/öğrenmek, edâ ise hadisleri aslına ve usulüne uygun bir şekilde nakletmek/öğretmek anlamlarına gelmektedir.¹⁴⁰

Bu metotlar içerisinde en yaygın ve güvenilir olanı “semâ’ ve kıraat” metodudur. Semâ’, terim olarak hadis hocasının hadislerini okuması ve bu yol ile talebelerinin hadisleri bizzat hocasından işiterek alması anlamına gelmektedir. Burada hadis hocasının ezberinden ya da kitabından hadis nakletmesi arasında fark olmadığı gibi, talebelerin de hadisleri ezberlemesi ya da yazması (imlâ) arasında bir fark bulunmamaktadır. Kıraatin terim anlamı ise talebenin hadisleri bizzat hocasına okuması veya başka birisinin okumasını işitmesi yoluyla hadisi almasıdır. Bu metotta da talebenin hadisi ezberinden okuması ya da kitaptan okuması arasında fark olmadığı gibi, hocasının da hadisi ezberden dinlemesi ya da kitaptan takip etmesi arasında bir fark bulunmamaktadır.¹⁴¹ Bu metotlar öncelikle hadis metinlerindeki yazım hatalarını düzeltmek ve tashih etmek amacıyla kullanılmaya başlanmış olsa da aynı zamanda hadislerin yorumunu öğrenmek, hadisin rivayet edene aidiyetini öğrenmek, hadisin sıhhatini öğrenmek gibi amaçlarla da kullanıldıkları görülmektedir.¹⁴²

Semâ ve kıraat metotları arasında semânın daha öncelikli olduğu ve ikisinin de aynı seviyede kabul gördüğü şeklinde iki farklı görüş olmakla birlikte bu iki metot arasında çoğunluğun kabul ettiği görüşe göre semânın daha ön planda olduğu ve amaca uygunluk açısından kıraate nispeten öncelikli kabul edildiği bilinmektedir.¹⁴³ İlk dönemlerde hadis öğrenim-öğretim metodu olarak kullanılan en yaygın metot semâ olmakla birlikte kıraat, icazet, münâvele vb. metotların da kullanıldığı görülmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, hicrî ikinci asrın başlarına kadar sîgaların

¹⁴⁰ Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 414.

¹⁴¹ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 75.

¹⁴² Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 76-77.

¹⁴³ İbn Hacer, *Nuḥbetü'l-Fiker*, Nureddin el-İtır (thk.), Matbaatü's-Sabah, Şam 2000, s. 123-124; Ahmet Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1996, s. 62-65.

sistematiik tanımıının yapılmamış ve yaygın hale gelmemiş olması sebebiyle semâ metodu dışındaki metotlar birbirlerinin yerine de kullanılmıştır. Hasan-ı Basrî'nin kendisine hadislerini rivayet etmesi konusunda icazet verdiği kişinin “جاز لي” sigasını kullanmayıp yerine “حدثني الحسن” şeklinde rivayette bulunması¹⁴⁴, bu duruma verilebilecek güzel bir örnektir. Dolayısıyla hadis tahammül ve edâ metotlarının dönemsel değişimlerini, özellikle hicrî ikinci asrın başlarına kadar olan dönemin tahammül ve edâ sigalarını dikkatle incelemek isabetli olacaktır.

Bu dönemin rivayet üslubunda diğer hadis öğrenim-öğretim metotlarının kullanıldığı görülmektedir. Bunlar; icâzet, münavele, mükatebe, i'lâm, vasiyyet ve vicâde metotlarıdır.

İlk asırlarda icâzet metodunun kullanıldığına dair Hasan-ı Basrî örneğini bir önceki paragrafta vermiştik. İcâzet metodu, terim olarak hadis aliminin semâ ve kıraat olmaksızın belirli şartlara binaen öğrencisine rivayet etmesi hususunda izin vermesi olarak tanımlanmaktadır.¹⁴⁵ İcâzetin ilk dönemlerdeki kullanımıyla ilgili bir örnek daha zikredecek olursak Şam bölgesinin imamlarından Evzâî'nin talebesiyle şu konuşmasını aktarabiliriz; “Sadece sana okuduğum hadisler için “haddesenî” “حدثني” ifadesini, senin de içinde bulunduğun bir cemaate okuduğum hadisler için “haddesenâ” “حدثنا” ifadesini kullan. Sadece senin bana okuduğum hadisler için “ahberanî” “أخبرني” ifadesini, içinde olduğun bir cemaatin bana okuduğu hadisler içinse “ahberanâ” “أخبرنا” ifadesini kullan. Rivayet etmen için sadece sana icâzet verdiğim hadisler için “habberanî” “خبرني”, senin de içinde bulunduğun bir cemaatin rivayetine icâzet verdiğim hadisler içinse “habberanâ” “خبرنا” ifadesini kullan.”¹⁴⁶ Bu örneklerde görüldüğü gibi ilk dönem hadis alimleri icazet metodunu kullanabilmekteydi. Buradaki örnekte dikkat çeken bir hususu tekrar etmek istiyoruz. Evzâî icazet verdiği hadisler için “ecâze-lî” sigası yerine “habberanâ” ifadesini kullanmasını söylemiştir.¹⁴⁷ Bu da az önce de zikrettiğimiz üzere ilk dönemlerde tahammül ve edâ sigalarının birbirlerinin yerine kullanıldığına güzel bir örnektir.

¹⁴⁴ Nurdan Genç, *Hasan-ı Basrî'nin Mürsellerinin Tahlili*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun 2020, s. 26.

¹⁴⁵ Talât Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 152-153.

¹⁴⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, Zekeriyâ Umayra (thk.), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2012, s. 264.

¹⁴⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, s. 264.

Münâvele, terim olarak bir hadis hocasının hadis rivayetlerini ihtiva eden kitabını rivayet etmesi için talebesine elden teslim etmesidir. Mükâtebe metodunun terimsel anlamı ise bir hadis hocasının yakında ya da uzakta olması fark etmeksizin, ister kendi hattı ile, ister başkasına yazdırmak suretiyle hadislerini talebesine göndermesi demektir.¹⁴⁸ İncelemiş olduğumuz hicrî birinci ve ikinci asırda bu iki yöntemin kullanıldığı ancak hadis âlimlerinin bu hususta güvenilir kimseleri seçmeleri, yazılı metinlerde her hangi bir hatanın olmaması için kontrol etmeden öğrencilerine rivâyet hakkı vermemeleri, varsa hataları düzelttikten sonra rivayetine izin vermeleri vb. önlemlerle oluşabilecek olumsuzlukların önüne geçildiği bilinmektedir.¹⁴⁹ Bununla beraber her ne olursa olsun bazı hadis âlimleri tarafından bu metotlara çok endişe ile yaklaşılmış, ciddi şekilde eleştirilmiş ve geçerlilikleri kabul edilmemiştir.¹⁵⁰

2.5. İsnad Gelişimi Açısından Şam Bölgesi

Hicri ilk asırlardaki rivayet üslubu ile ilgili yukarıda verdiğimiz bilgilerden sonra bu başlık altında dönemin Şam'daki rivayet üslubu ile ilgili sipesifik bilgilere değineceğiz.

Daha önce de belirttiğimiz üzere isnad sistemi hicri ilk asrın sonlarına doğru kullanılmaya başlanmış ve hicri ikinci asırda yavaş yavaş sistematik hale gelmeye devam etmiştir. İsnad kullanımı öncelikle kendi bölgesinde yaygın hale gelmiş olduğundan Hicaz, kendisi dışındaki Kûfe, Şam, Basra ve Mısır gibi bölgelerin rivayetlerini muteber kabul etmemiştir. Bu sebeple oralardan gelen rivayetler bir süre bölgesel olarak kalmış, ilerleyen zamanlarda bu engel aşılarak diğer coğrafyalarda da duyulup aktarılmaya başlanmıştır.¹⁵¹

Hicaz toplumu, kendisi dışındaki tüm bölgelerde olduğu gibi Şam coğrafyasına ait rivayetlere de itibarsız olarak bakmıştır. Bunun temel sebebi bir dönem Şamlıların da isnadı kullanma konusunda gevşek davranmış olmalarıdır.¹⁵² Şam kaynaklı rivayetlerin ilk dönemlerde itibar görmemesi Akgün'ün de belirttiği gibi sadece râvi ve

¹⁴⁸ Talât Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 275.

¹⁴⁹ Ahmet Yücel, *Hadis Usulü*, s. 77-78.

¹⁵⁰ Ahmet Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 67; Detaylı bilgi için bkz. Talât Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 275-277.

¹⁵¹ Akgün, "Şam Bölgesinde Rivâyet Edilen Hadislerin 'Bölgesellik' Açısından Tahlili" s. 27.

¹⁵² İbn Asâkîr, *Tarihu Medineti Dimeşk*, C. I, s. 362.

isnad kaynaklı değil, Şam dışındaki bölgelerde mutâbilerinin bulunmuyor olması ile de açıklanabilir.¹⁵³

İlk dönemlerde bölgedeki isnad kullanımının az olmasıyla birlikte isnada önem veren, mesnedsiz hadis rivayet etmekten uzak duran ilim adamları da bulunmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Zührî, Mekhûl, Evzâî, Saîd b. Abdülaziz, Sâbit b. Sevbân, Bürd b. Sinân gibi isimler isnad konusunda kendilerine güvenilen râvilerdendir. Bu isimlerin Şam bölgesinde isnad kullanımının yaygınlaşmasında katkıları olmuştur.¹⁵⁴ Bununla birlikte yine de bu isimlerin mürsel rivayetlerinin bulunduğunu da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Nitekim dönemin rivayet üslubu gereği isnadın her zaman kullanılan sistematik bir olgu olmaması buna sebebiyet vermekteydi. Sika, güvenilir râvilerin neden irsâle başvurdukları ile ilgili, çalışmamızın konusu olması hasebiyle, diğer bölümünde detaylı inceleme yapacağız.

Bölge râvilerinin cerh – ta‘dil durumu hakkında istatistiksel çalışma yapan Sari’nin vermiş olduğu bilgiye göre 446 tane Şamlı râviden 154 tanesinin ta‘dil, 54’ünün cerh edildiği, geri kalanların ise meçhul olduğu, haklarında bilgi ve kayda ulaşılamadığı sonucuna varılmıştır.¹⁵⁵

Sonuç olarak bölgenin rivayet üslubunu incelediğimizde ilk dönemlerde isnad kullanımının zayıf olduğu, belirli kişilerin isnadı kullanmaya gayret ettiği ancak kendilerince çeşitli sebeplerle irsâle de başvurabildikleri görülmektedir. İsnad kullanımı konusunda müsamahakâr olmaları sonucunda diğer bölgelerde olduğu gibi Şam bölgesinin de Hicaz ehli tarafından ilk dönemler itibarsız görüldüğü kanısına varmak mümkündür.

2.6. Mekhûl ed-Dımeşkî’nin Rivâyet Üslubu

Bu başlıkta Mekhûl ed-Dımeşkî’nin rivayet tarzı, tahammül ve edâ metotları, kullanmış olduğu sigalar, isnad kullanımı ve lafzen – manen rivayet konusundaki tutumunu inceleyeceğiz.

Mekhûl’ün kullanmış olduğu rivayet lafızlarını ele alacak olursak onun genellikle “kâle (قَالَ)”, “an fülân (عَنْ)” ve “enne fülân (أَنَّ)” sigalarını kullanarak nakilde bulunduğu görülmektedir. Özellikle sahâbe ya da Rasûlullah’tan mürsellerinde ise

¹⁵³ Akgün, “Şam Bölgesinde Rivâyet Edilen Hadislerin ‘Bölgesellik’ Açısından Tahlili” s. 27.

¹⁵⁴ İbn Adî, *el-Kâmil fî-Duafâi’r-Ricâl*, C. V, s. 460.

¹⁵⁵ Adem Sari, *Hicrî II. Asır Şam Bölgesinde Ehl-i Hadîs Halkaları*, s. 34.

“enne fûlân kâle” şeklinde irsâlde bulunduğ u gör÷lmektedir. Bu terkinbin inkîta ve ittisâle delalet ettiğı konusunda ihtilâf bulunmaktadır. Bazı alimlere göre bu ittisâle delalet etmezken cumhura göre tedlis yapmadığı kesin olması şartıyla muttasıl kabul edilmektedir.¹⁵⁶ Mekhûl’ün bu lafızla rivâyeti mürsellerinde de kullanmış olması alimlerin haklılıklarını ortaya çıkarmaktadır.

Rivâyet üslubu ile ilgili bir diğ er konu ise onun münaveleyi caiz gördüğ üne dair gelen rivayettir. Ubeydullah b. Ubeyd el-Kelâî’nin (ö. 132/750) aktardığına göre Mekhûl kendisine haram – helal ile ilgili bir defter vermiş ve bundan rivayette bulunabileceğini söylemiştir.¹⁵⁷ Bu durum Mekhûl’ün münavele metoduna soğuk bakmadığına dair ciddi bir örnektir.

Rivayetleri lafzen ya da manen rivayet etme konusunda ise Mekhûl’ün tercihinin daha çok lafzen rivayette bulunmak olduğı öne çıkmaktadır. Nitekim onun lafzen rivayeti tercih etmesi hakkında Evzâî “Zührî ve Mekhûl hadisleri geldiğı gibi (lafızlarıyla) aynen nakledilmesini emretti” demiştir.¹⁵⁸ Buradan da Mekhûl’ün lafzen rivayete dikkat ettiğı anlaşılmaktadır. Ancak çalışmamızın ileriki bölümlerinde de vereceğimiz örneklerde Mekhûl’ün mürsellerinde bazen mânen rivayette bulunduğunu da göreceğ iz. Bu durumun Mekhûl’ün Vâsile b. Eskâ’ dan manen rivayetin câiz olduğ una dair aktardığı görüşü ile bağlantısı olabileceğı kanaatindeyiz.¹⁵⁹

Mekhûl’ün isnad kullanımı konusundaki tavrına baktığımızda dönemin rivayet üslubunu çok iyi yansıtmaktadır. Nitekim hicrî ilk asırlarda tabîîn neslinin özellikle ilk tabakalarındaki râvilerin irsâlde bulunduklarını daha önce de ifade etmiş tik. Aynı şekilde Mekhûl de kimi zaman muttasıl senedle rivayette bulunurken kimi zaman senedi hazfetmiştir. İşte bu tutumu dönemin rivayet üslubu ile birebir ilgilidir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Mekhûl ve Zührî’nin Şam ehlinin isnad konusunda çok müsamahakâr olmaları sebebiyle bölge halkına eleştirilerinin bulunması da¹⁶⁰, onların dönemin ve bölgenin diğ er râvilerine göre isnadı daha çok önemsediklerini göstermektedir.

¹⁵⁶ Ahmet Yücel, *Hadis Usulü*, s. 85.

¹⁵⁷ İbn Asâkîr, *Tarihu Medineti Dimeşk*, C. XXXVIII, s. 44.

¹⁵⁸ İbn Asâkîr, *Tarihu Medineti Dimeşk*, C. LX, s. 226.

¹⁵⁹ Tirmizî, *Kitabü’l-İlel*, Beşşâr Avvâd Ma’rûf (thk.), Dârü’l-Garbü’l-İslâmî, Beyrût 1996, s. 239.

¹⁶⁰ İbn Asâkîr, *Tarihu Medineti Dimeşk*, C. I, s. 362.

Her ne kadar isnad kullanmış olsa da bu durum Mekhûl'ün birçok mürselinin olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Muhaddis ve münekkitler Mekhûl'ü irsâlde bulunmasıyla meşhur olmuş tabiînden kabul etmektedir.¹⁶¹ Bununla birlikte onun güvenilir, sika bir râvi olduğu da cumhura göre kabul edilmektedir.¹⁶²

Tabiînin ilk tabakalarında az önce ifade ettiğimiz gibi isnad sistematik hale gelmediğinden, râviler kimi zaman muttasıl kimi zamansa mürsel rivayette bulunmakta beis görmemekteydiler. Hâkim en-Nisâbûrî'nin Medine ehlinden Saîd b. Müseyyeb, Mekke ehlinden Atâ b. Ebû Rebâh, Basra ehlinden Hasan-ı Basrî ve Şam ehlinden Mekhûl ed-Dimeşkî'nin mürsellerinin çokluğuyla ilgili aktarmış olduğu bilgiyi bu duruma örnek verebiliriz.¹⁶³ Nitekim Hâkim onların güvenilirlikleri ve bölgelerindeki otoritelerini de ifade etmiş, ancak dönemin üslubu gereği böyle bir gerçeğin vâki olduğunu açıklamaya çalışmıştır.

Sonuç olarak Mekhûl'ün rivayet üslubunda isnad konusunda kimi zaman müsamahakâr olduğu ancak dönem ve bölgesinin şartlarına nisbeten isnadı önemseydiği görülmüştür. Aynı zamanda o, münavele gibi bir nakil yöntemini caiz görmüştür. Mekhûl, rivayetlerin lafızlarını birebir aktarmaya özen göstermiş olsa da manen rivayette bulunduğu da vâkîdir. Bu sonuca rağmen Mekhûl'ün mürsel rivayetlerinin çokluğunu, irsâle neden başvurduğu, ne sebeple ve hangi şartlarda irsâlde beis görmediği gibi konuları bir sonraki bölümde ele alacak, akılda oluşan soru işaretlerine cevaplar getirmeye gayret edeceğiz.

¹⁶¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemal fi-Esma'ir-Rical*, C. XXVIII, s. 464-466.

¹⁶² İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C. IV, s. 148-149.

¹⁶³ Hâkim en-Nisâbûrî, *Ma'rifetü'l-Ulûmi'l-Hadis*, Seyyid Muazzam Hüseyin (thk.), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1977, s. 198.

3. MEKHÛL ED-DİMEŞKÎ'YE İSNAD EDİLEN MÛRSEL RİVAYETLERİN TAHLİLİ

Çalışmamızın birinci bölümünde Mekhûl'ün doğup büyüdüğü ve yaşadığı coğrafyaları, yaşadığı dönem ve ortamın sosyal, siyasî ve ilmî gelişmelerini, hocaları ve talebelerini, dönemin ve Mekhûl'ün rivayet üslûbunu ele aldık. Böylelikle yapacak olduğumuz mürsel rivayetlerin tahlilinde isabetli olmak, tarihsel sürecin getirdiği durum ve şartları göz ardı etmeden doğru değerlendirme yapabilmek için temel oluşturma amacını güttük. Mekhûl özelinde mürsel rivayetleri değerlendirirken ele almış olduğumuz durum ve şartları gözetmenin, mürsel rivayetlerin ve irsâl sebeplerinin daha doğru anlaşılmasına vesile olacaktır. Yapmış olduğumuz tespitler ile Mekhûl'e ait mürsel rivayetlerin gelmesinde birçok farklı sebebin bulunduğunu ortaya çıkarmakla birlikte, bazı mürsellerin ise Rasûlullah ya da Mekhûl'e aidiyeti noktasında güvenilir olmadığını tespit ettik. Çalışmamızın bu bölümünde Mekhûl ed-Dimeşkî'ye isnad edilen mürsel rivayetlerin tahlilini çeşitli başlıklar altında toplayarak yapacağız. Tahlilini yapacak olduğumuz rivayetler ise Mekhûl'e isnad edilen mürsellerin hepsinin değerlendirmesinin zor olması, çalışmamızı daha düzenli ve toplu bir şekilde ortaya koyabilmek amacıyla İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/ 849) *Musannef* isimli eserindeki Mekhûl'e isnad edilen mürsel rivayetleri referans alacağız. Bu eseri seçmemizdeki ana sebep ise Mekhûl'e ait en çok rivayete bu eserde yer verilmesi olmuştur.

Mekhûl ed-Dimeşkî'ye isnad edilen mürsel rivayetlerin değerlendirmesini belirli başlıklar altında toplayarak spesifik değerlendirmelerde bulunmak, mürsel rivayetlerin hangi amaç ve sebeplerle kullanıldığını ve Rasûlullah ya da Mekhûl'e aidiyetinin olup olmadığını açıklamamıza yardımcı olacaktır. Nitekim önceki bölümde ifade edildiği üzere mürsel rivayetlerin ortaya çıkmasında belli başlı sebepler bulunduğu gibi Rasûlullah veya söz konusu râviye aidiyetinin olmaması da görülebilmektedir. Çalışmamızdaki asıl amacımız Mekhûl'e isnad edilen mürsel rivayetlerin doğruluğunu araştırmak, neden ve hangi sebeplerle irsâl yapıldığını tespit etmek olsa da aidiyeti konusunda sorunlu olan rivayetlerin de değerlendirmesine yer verilecektir.

3.1. İrsâle Sevk Eden Sebepler Bağlamında Mürseller

Daha önceki bölümde bir kısmını zikrettiğimiz üzere râvileri mürsel rivayette bulunmaya sevk eden bazı sebepler olabilmektedir. Özellikle hicrî ilk asırlarda bu durumlara sıkça rastlanmaktadır.

Çalışmamızın bundan sonraki kısmında, kaynaklarda tespit ettiğimiz Mekhûl'e isnâd edilen rivâyetleri, ilk bölümde zikrettiğimiz sebepler çerçevesinde değerlendirmeye tâbi tutacak, çeşitli çıkarımlarda bulunmaya çalışacağız.

3.1.1. Fıkî Hüküm/Fetvâlarda Görülen Mürseller

Hicrî ilk asırlarda özellikle fıkîh konularının işlendiği ders halkalarında dersin uzaması, dersten bıktırmadan kaçınmak, derse kolaylık sağlamak amacıyla irsâle başvurulduğu, buna binaen hocaların kolaylık amacıyla ya da senedin muhataplarca bilinmesi sebebiyle isnadı zikretmeksizin rivayeti Rasûlullâh'a ya da bir sahabeye irsâl ettikleri vâkîdir.¹⁶⁴ Biz burada yapılan irsâlin ders esnasında olup olmadığını tespit etmenin mümkün olmaması sebebiyle Mekhûl'ün rivayet ettiği fıkî hüküm/fetvâ içerikli mürsellere örnekler vereceğiz.

1. Rivayet: İbn Uleyye (ö. 193/ 809) – Eyyûb b. Ebî Temîm (ö. 130/ 748) – Amr b. Dînâr (ö. 125/ 743) – Mekhûl ed-Dîmeşkî – Ömer b. Hattâb (ö. 23/644).¹⁶⁵

Rivayetin Metni: Ömer dedi ki; “Yetimlerin malını sadakanın azaltarak bitirmesinden koruyun.”

Rivayetin isnadında bulunan râviler güvenilir olarak kaydedilen kişilerdir.¹⁶⁶ Mekhûl'ün Ömer b. Hattâb'dan semâi olmadığına dair cumhur ulemâ görüş birliğindedir.¹⁶⁷ Rivayetin farklı tahrirlerine baktığımızda Beyhâkî (ö. 458/ 1066) *Sünen-i Kübrâ*'sında,¹⁶⁸ Dârekutnî (ö. 385/ 995) *Sünen* 'inde¹⁶⁹ benzer manadaki rivayetlere farklı senedlerle yer vermişlerdir. İkisinin de senedi Amr b. Şuayb (ö. 118/ 736) – Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/ 713) – Ömer b. Hattâb tarikiyle gelmektedir. Bu rivayetin Tirmizî'nin *Sünen* 'inde bulunan şâhidini incelediğimizde Amr b. Şuayb –

¹⁶⁴ Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yöntünden Değeri*, s. 78-79.

¹⁶⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, C. VI, s. 460.

¹⁶⁶ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tezhib*, Muhammed Avvâme (thk.), Daru'l-Reşîd, Şam 1986, s. 105, s.117.

¹⁶⁷ Moğultay b. Kılıç, *İkmâl'ü Tezhibu'l-Kemâl*, C. XI, s. 351.

¹⁶⁸ Ahmed b. Hüseyin Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Muhammed Abdulkadir Atâ (thk.), C. IV, Dâru'l Kütübü'l- İlmiyye, Beyrut 2003, s. 179.

¹⁶⁹ Dârekutnî, *es-Sünen*, C. III, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2004, s. 6.

Şuayb b. Muhammed (ö. 81/ 701) – Amr b. el-Âs (ö. 63/ 683) - Rasûlullah senediyle aynı manadaki hadise yer vermiş devamında ise “Bu hadisi Ömer b. Hattâb’dan rivayet edenler de bulunmaktadır” şeklinde eklediğini görmekteyiz.¹⁷⁰

Görüldüğü üzere fikhî bir konu hakkında vârid olan bu rivayetin çeşitli râviler tarafından muttasıl senedleriyle zikredildiği, şahidinin olduğu ancak Mekhûl’un kendisinden işitmediği halde Ömer’den irsâlde bulunduğu anlaşılmaktadır. Kendisinden rivayeti alan üç ismin de fakîh yönleriyle öne çıktıkları göz önünde bulundurulduğunda tespitimizin doğru olma ihtimali daha da yükselecektir.

2. Rivayet: İbn Ebî Şeybe – Abdülazîz b. Ömer (ö. 147/ 765) – Mekhûl – Rasûlullah’a ref etmiştir.¹⁷¹

Rivayetin metni: Rasûlullah şöyle buyurdu; “Kim akşam namazından sonra (konuşmaksızın) iki rekat namaz kılsa, namazı illiyîne (yüksek dereceye) yazılır.”

Rivâyetin senedinde bulunan râviler güvenilir olarak öne çıkmaktadır. Abdülazîz b. Ömer, Mekhûl’dan otuzdan fazla rivayette bulunan ders halkasındaki talebelerindendir. Rivayetin tahrirlerine baktığımızda benzer senede sadece Abdürrezzâk es-San’ânî’nin *Musannef*’inde¹⁷² ve Ebû Dâvûd’un *Merâsîl*’inde¹⁷³ karşılaşmaktayız. Ancak akşam namazından önce ya da sonra kılınan nafil namazla ilgili rivayetler farklı kaynaklarda da bulunmaktadır. Tirmîzî akşam namazından sonra kılınan iki rekât namaz ile ilgili rivayete *Sünen*’inde Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/ 749) – Nâfi’ (ö. 117/ 735) – Abdullah İbn Ömer (ö. 73/ 693) senediyle yer vermiştir.¹⁷⁴ Tirmîzî bu rivayet için “hasen sahih” lafzını kullanmıştır. İbn Hibbân da benzer manadaki rivayeti *Sahîh*’inde zikretmektedir.¹⁷⁵

3. Rivayet: İsâ b. Yunus (ö. 187/ 803) – Evzâî (ö. 157/ 774) – Mekhûl – Hz. Âişe (ö. 58/ 678)’ten nakletmiştir.¹⁷⁶

¹⁷⁰ Tirmîzî, “Zekât”, 15, (641. Hadis.)

¹⁷¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, C. IV, s. 270.

¹⁷² Abdürrezzâk b. Hemâm es-San’ânî, *Musannef*, C. III, el-Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut 1983, s. 70.

¹⁷³ Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Merâsîl*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1998, s. 111.

¹⁷⁴ Tirmîzî, *Salât*, 204, 433. Hadis.

¹⁷⁵ İbn Hibbân, *el-Müsnedü’s-Sahîh*, Muhammed Ali Sönmez, Halis Aydemir (thk.), C. V, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2016, s.51.

¹⁷⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, C. IV, s. 330.

Rivayetin metni: “Âişe’ye kadının namazda nasıl giyinmesi gerektiği soruldu, bunun üzerine Âişe soruyu soran kişiyi Ali b. Ebû Tâlib’e yönlendirdi. Ali’ye sorduğunda ise o ‘Baş örtüsü ve (ayak bileklerine kadar örten) elbise’ şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine Âişe’ye dönüp Ali’nin verdiği cevabı söyledi ve Âişe de ‘Doğru söyledi’ dedi.”

Abdürrezzâk bu rivayeti, Abdürrezzâk – Evzâî – Mekhûl isnadıyla *Musannef*’inde tahrir etmiştir.¹⁷⁷ İmam Mâlik *Muvattâ*’ında, Ebû Dâvûd ise *Sünen*’inde Mâlik b. Enes (ö. 179/ 795) – Muhammed b. Zeyd (ö. 131/ 749) – Annesi Ümmü Haram - Ümmü Seleme (ö. 69/ 689) muttasıl tarikiyle aynı manadaki rivayete yer vermişlerdir.¹⁷⁸

4. Rivayet: Zeyd b. Hübâb (ö. 203/ 819) – Ebû Zübeyr (ö. 126/ 744) – Mekhûl ed-Dimeşkî – Ömer b. Hattâb (ö. 23/ 644).¹⁷⁹

Rivayetin metni: “Mekhûl Ömer’den naklederek, “vitir namazını selam ile bölmeksizin üç rekat kılmıştır” dedi.”

Mekhûl’ün Ömer b. Hattâb’dan semâî olmadığını daha önce de ifade etmiştik. Dolayısıyla Mekhûl rivayeti kendisinden işitmediği halde Hz. Ömer’e ref’ etmiştir. İbn Ebî Şeybe aynı manayı içeren rivayeti eserinin başka bir yerinde yine zikretmiş ancak bu seferki isnada bakıldığında Vekî’ b. Cerrâh (ö. 196/ 812) – Hişâm b. el-Ğâz (ö. 153/ 770) – Mekhûl tarikiyle vermiş¹⁸⁰, dolayısıyla ilk rivayet mevkûf iken bu rivayet maktû’ olarak tahrir edilmiştir. Buradan hareketle Mekhûl’ün Ömer’e irsâl etmemiş, senedde Mekhûl’den sonraki kişiler bir vesile ile Ömer’e irsâl edilmesini sağlamışlardır şeklinde bir çıkarımda da bulunulabilir. Ancak Mekhûl’ün Ömer’den birçok kez irsâlde bulunduğu gerçeğini de unutmamakta fayda vardır.

Rivayet her ne kadar irsâl yoluyla gelmiş olsa da kaynaklarda bu rivayetin manasına yakın, muttasıl senedi hâiz birçok hadis zikredilmektedir.¹⁸¹ Gerçek şu ki

¹⁷⁷ Abdürrezzâk, *Musannef*, C. III, s.128

¹⁷⁸ Mâlik b. Enes, *Muvattâ*, Muhammed Mustafa el-A’zamî (thk.), C. I, Müessesetü Zâhid b. Sultan Ali Nehyan li’l-A’mali’l-Hayrât ve’l-İnsaniyye, Abudabi 2004, s. 195; Ebû Dâvud, *Salât*, 639.

¹⁷⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, C. V, s. 492.

¹⁸⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, C. IV, s.493.

¹⁸¹ Buhârî, *Vitir*, I, Müslim, *Salâtü’l-Müsâfirîn*, 191, Tirmizî, *Vitir*, I; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, C. II, Dâru’l-Minhâc, Cidde 2010, s. 774.

vitir namazının kılınması ve kılınışı ile ilgili haberler meşhur olduğundan Mekhûl'un ya da sonrakilerin irsâlde bulunmakta bir beis görmediklerini düşünüyoruz.

Yukarıda zikretmiş olduğumuz Mekhûl'e isnad edilen rivayetlerin hepsi irsâl yoluyla nakledilmiş ancak aynı manadaki rivayetlerin muttasıl senedler ile farklı eserlerde bulunduğu dolayısıyla birçok şevâhidin olduğu görülmektedir. Rivayetlerin içeriklerinin fikhî konular olduğu da dikkat çekmektedir. Başta zikrettiğimiz gibi ders esnasında ya da ders amacıyla rivayette bulunurken hadis usulü ve kaidelerinin de halihazırda tam manasıyla sistematik hale gelmediği bu dönemlerde, dikkati isnada değil hadisin hüküm ve yorumuna çekmek amacıyla irsâle başvurulduğunu görmekteyiz.

Bununla birlikte fikhî hüküm içerikli ve Mekhûl'e isnad edilmiş mürsel rivayetlerin bazılarının da mütabii ve şâhidinin bulunmadığını, aksi durumun da söz konusu olduğunu ifade etmek, objektiflik açısından yerinde olacaktır. Konunun uzamaması açısından bununla ilgili bir örnek zikderecek, benzerlerine dipnotta yer vererek yetineceğiz.¹⁸²

Rivâyet: İsmail b. Ayyâş - Abdullah b. Ubeyd - Mekhûl – Ömer b. Hattâb.

Rivâyetin metni: Mekhûl şöyle dedi: “Ömer dedi ki: “Erkek, üçüncü hayzından gusletmeden eşine dönerse, onu hak eder (talâk bozulur).¹⁸³

Yukarıdaki rivâyet *Musannef*'in talâk kitabında geçmektedir. Mekhûl'un Ömer'den irsâl yoluyla naklettiği fikhî içerikli bu rivâyetin başka bir kaynaktan tahricine, mutâbii ya da şâhidine rastlanmamıştır.

3.1.2. Dönemin Rivâyet Üslubu Bağlamında Mekhûl'un Mürselleri

Hicrî ilk asırlarda dönemin rivayet üslubu ilk bölümde ifade ettiğimiz gibi tam olarak sistematik hale gelmemişti. Râviler kimi zaman sened zikrederken kimi zaman senedi hazfetmekte bir beis görmemektedir. Özellikle bilginin kaynağına güven duyulan ortamlarda bu durum sıkça görülmektedir.

Hadis tarihinde sahâbe dönemi ve tâbiûn döneminin ortalarına kadar güven ortamının bulunması sebebiyle irsâle başvurulduğu bilinmektedir. İbn Sîrîn'in meşhur

¹⁸² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, C. XIV, s. 460,510,607.

¹⁸³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, C. X, s.127.

olan “önceleri isnaddan sorulmazdı, ne zaman ki fitne çıktı râvilerinizin ismini bize söyleyin demeye başladılar”¹⁸⁴ sözü bu duruma en güzel örneklerdendir. Hicrî ilk asırlarda râvinin hadisi aldığı sahabîyi âdil kabul etmesi sebebiyle, sözünün doğruluğunu araştırmaya ihtiyacın olmaması düşüncesiyle ya da tâbiûndan güvendiği kimsenin sözüne son derece itimat etmesi sonucunda irsâl yaptığı görülmüştür.¹⁸⁵ Bu sebeple isnad sorma yönteminin sistematik hale gelmesini geciktiren sebeplerden biri de kişilerin birbirine olan güveniydi.

Biz bu başlık altında, dönemin rivayet üslubu gereği Mekhûl’ün aynı rivayeti bazen muttasıl bazen ise mürsel şekilde naklettiği rivayetleri inceleyeceğiz.

1. Rivayet: Muhammed b. İshâk – Mekhûl – Rasûlullâh (s.a.v.).¹⁸⁶

Rivayetin metni: Rasûlullâh şöyle buyurdu; “Eğer biriniz namaz kılarken eksik ya da fazla rekat kıldığı konusunda şüpheyne düşerse birinciye ikinciye tercih etsin (birinci rekat ile ikinci rekat arasında şüphe olursa birinci, iki ile üçüncü rekat arasında şüphe ederse ikinci, üçüncü ile dördüncü rekat arasında şüphe ederse üçüncü rekattaymış gibi saysın), sonra selam vermeden önce iki secde yapsın ve otursun, sonra selam versin.”

Rivayetin senedine baktığımızda Abdullah b. Nümeir (ö. 199/814) İbn İshâk’tan o da Mekhûl’den işitmiştir. Bu üç isim de sika ve güvenilir râvilerdir.¹⁸⁷ İbn İshâk Mekhûl’ün en başarılı ve yakın öğrencilerindendir. Metnin devamında İbn İshâk şöyle der; “Bu hadisi işittiğinde Hüseyin b. Abdullah bana, “Mekhûl sana isnadını söylemedi mi?” dedi, ben de isnadını sormadığımı söyleyince Hasan bana “ Mekhûl bu rivayetin senedini Kureyb b. Müslim (ö. 98/ 716) İbn Abbâs’tan (ö. 68/ 687) o da Abdurrahmân b. Avf (ö. 32/ 652)’dan şeklinde zikretmişti” diye cevap verdi.¹⁸⁸

İbn İshak’ın rivayetin sonrasında anlatmış olduğu ifadeler doğrudur. Çünkü Tirmizî ve İbn Mâce (ö. 273/ 887) *Sünen*’lerinde bahsedilen muttasıl senede yer vermişlerdir.¹⁸⁹

¹⁸⁴ Müslim, Mukaddime, I, 84

¹⁸⁵ Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, s. 79.

¹⁸⁶ Ebûbekir b. Ebî Şeybe, *Musannef*, C. III, Dâru’l-Kıble, Cidde 2006, s. 432.

¹⁸⁷ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemal fi-Esma’ir-Rical*, C. XXIV, s. 414-415.

¹⁸⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, C. III, s. 432.

¹⁸⁹ Tirmizî, *Salât*, 175, (Hadis no: 298); İbn Mâce, *Salât*, 2.

Görüldüğü üzere Mekhûl'ün muttasıl senedini başka bir yerde naklettği hadisi İbn İshâk'a tahdîs ederken isnâdını hazf etmiştir. İbn İshâk'a rivayeti esnasında senedde zikretmediği Kureyb b. Müslim kaynaklarda sika-güvenilir olarak geçmektedir.¹⁹⁰ İbn Abbas ise zaten sahâbi olması hasebiyle güvenilirliği kesin kabul edilmektedir. Böylelikle Mekhûl'ün burada isimlerini zikretmeden rivayette bulunması dönemin rivayet üslubunun tam oturmamış olması, isnad zikretmeye her zaman gerek duymaması sonucunda olduğu kanaatindeyiz. Bununla birlikte Mekhûl'ün naklettği râvilerin bilinen güvenilirliği sebebiyle onlara olan itimadı da bu durumu kolaylaştırmış olabilir.

2. Rivayet: İsa b. Yunus – Hişâm el-Ğaz – Mekhûl – Selmân-ı Fârisî (ö. 36/ 656)- Rasûlullah (s.a.v.).¹⁹¹

Rivayetin Metni: Rasûlullah dedi ki; “Allah yolunda bir gün savaşmak bir ay oruç tutmaktan ve namaz kılmaktan daha hayırlıdır. Kim de Allah yolunda savaşırken ölürse kabir azabından kurtarılır, kıyamet gününe kadar salih amelleri de devam edecektir.”

Mekhûl'ün Selmân-ı Fârisî'den semâi olduğuna dair bilgi kaynaklarda bulunmamaktadır.¹⁹² Zaten Selmân'ın vefat tarihi göz önünde bulundurulduğunda Mekhûl'ün doğduğu yıllara tekabül ettiği anlaşılabacaktır. Bu itibarla Mekhûl'ün irsâlde bulunduğu ortadadır. Ancak Mekhûl'ün bu sened dışında Selmân'a ittisal eden birçok başka senedi bulunmaktadır. Bunlardan birinci ve en önemlisi Müslim'in *Sahîh* 'inde yer alan rivayettir.

Müslim'in rivayetindeki sened şöyledir;

Eyyûb b. Mûsa (ö. 132/ 750) – Mekhûl – Şürahbîl b. Sımt (ö. 40/ 660) – Selmân-ı Fârisî – Rasûlullah.¹⁹³ Müslim, Mekhûl'ün muttasıl senedine bu şekilde yer vermiştir. Müslim'in dışında aynı muttasıl senediyle Nesâî *Sünen* 'inde,¹⁹⁴ İbn Hibbân

¹⁹⁰ Mizzî, *Tehzîbu 'l-Kemal*, C. XXIV, s. 173.

¹⁹¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, C. X, s. 312.

¹⁹² İbn Hacer, *Tehzîbu 't-Tehzîb*, C. X, s. 292.

¹⁹³ Müslim, *İmâre*, 163.

¹⁹⁴ Nesâî, *Cihâd*, 33, 4362.

Sahîh’inde,¹⁹⁵ Hâkim de *Müstedrek*’inde¹⁹⁶ bu rivayete yer vermişlerdir. Bunların yanında birçok farklı tarikle şevâhidi de bulunmaktadır.¹⁹⁷

Bunun sonucunda Mekhûl’ün İbn Ebî Şeybe’deki rivayetinde Şurabhîl b. Sımt’ı hazf ettiği görülmekte fakat diğer nakillerinde ise hazf etmediği müşahede edilmektedir. Mekhûl’ün senedinde zikretmediği kişi Şurabhîl b. Sımt sahâbîliği konusunda ihtilaf bulunan bir kumandan ve validir.¹⁹⁸ Her iki durumda da sika, güvenilir kabul edilmektedir.

3. Rivayet: Ebû Üsâme (ö. 200/ 816) – Yezîd b. Câbir (ö. 153/ 770) – Mekhûl – Muâz b. Cebel (ö. 17/ 638) – Rasûlullah¹⁹⁹

Rivayetin metni: (Rasûlullah dedi ki); “Beytü’l Makdîs’in imarı Yesrîb’in yıkılmasıdır, (yesribin yıkılması) melhamenin (savaşın) çıkmasıdır, melhamenin çıkması Kostantiniyye’nin fethidir, Kostantiniyye’nin fethi deccalın çıkmasıdır.” Sonra elini adamın omzuna atarak sarstı ve “Vallahi bu haktır” buyurdu.

Mekhûl’ün Muâz b. Cebel’den semâî yoktur. Onun ölümünden sonra doğmuş olması münasebetiyle böyle bir durum söz konusu da değildir, dolayısıyla burada açık bir irsâlin olduğu görülmektedir. Ancak aynı manadaki rivayetin bir başka tahricine baktığımızda Mekhûl ile Muâz arasındaki râvilerin zikredildiği görülmektedir. Buna ilk örnek olarak Ebû Dâvûd’un *Sünen*’indeki rivayeti verebiliriz. Rivayetin senedi şöyledir;

Sâbit b. Sevbân (ö. 121/ 739) – Mekhûl – Cübeyr b. Nüfeyr (ö. 75/ 695) – Mâlik b. Yehâmir (ö. 70/ 690) – Muâz b. Cebel.²⁰⁰

Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/ 1014)’nin eserinde yer verdiği farklı bir muttasıl senedi olan mevkuf rivayet ise şöyledir;

¹⁹⁵ İbn Hibbân, *el-Müsnedü’s-Sahîh*, C. XI, s. 483.

¹⁹⁶ Hâkim Nîsâbûrî, *el-Müstedrek Alâ Sahîhayn*, C. II, Dâru’l Ma’rife, Beyrut ty., s. 80.

¹⁹⁷ Tirmizî, *Fedâilü’l-Cihâd*, 25, 1665. Hadis; Müslim, *İmâre*, 163; Beyhâkî, *Sünen-i Kübrâ*, C. IX, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 2003, s. 66.

¹⁹⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe fî-Temyîzi’s-Sahâbe*, C. III, Dâru’l Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1994, s. 266.

¹⁹⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, C. XXI, s. 71.

²⁰⁰ Ebû Dâvûd, *Melâhim*, 3, 4294. Hadis.

Yezîd b. Câbîr – Mekhûl – Abdullah b. Muhayrîz (ö. 99/ 718) – Muâz b. Cebel'den nakletmiştir.²⁰¹

Hâkim rivayetin mevkuf olsa da isnadının sahîh olduğunu hadisin hemen devamında bildirmektedir.²⁰² Ahmed b. Hanbel de *Müsned*'inde Ebû Dâvûd'un senediyle hadise yer vermiştir.²⁰³ Bu üçünün dışında muttasıl senedleriyle Mekhûl'un bu rivayetine Tahâvî (ö. 321/ 933) de eserinde yer vermiştir.²⁰⁴

Anlaşılabacağı üzere Mekhûl'un İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'indeki mürsel rivayeti dışında aynı manaya gelen farklı muttasıl senedleri olan rivayetleri de bulunmaktadır.

Ayrıca Ebû Dâvûd, Ahmed b. Hanbel ve Tahâvî'nin verdikleri senedlerde Mekhûl'un nakilde bulunduğu kişiler güvenilir râviler olarak kayıtlarda geçmektedir. Şöyle ki; üçünün verdiği senedde bulunan Cübeyr b. Nüfeyr tabîin büyüklerinden sika bir râvidir.²⁰⁵ Seneddeki diğer isim olan Mâlik b. Yehâmir ise sahabîliği ihtilaflı olan güvenilir bir kişidir.²⁰⁶ Hâkim'in *Müstedrek*'indeki senedinde bulunan Abdullah b. Muhayrîz da tabîin büyüklerinden sika bir râvidir.²⁰⁷

4. Rivayet: İbn Cüreyc (ö. 149/ 766) – Mekhûl – Şam'dan güvenilir bir adam – Sevbân b. Bücdüd²⁰⁸

Rivayetin metni: Sevbân dedi ki; Rasûlullah şöyle buyurdu; "Hacamat olan da hacamat yapan da iftar eder (orucu bozulmaz)."

Rivayetin senedinde görüldüğü üzere Mekhûl "Şamlı güvenilir bir adam" ifadesini kullanmış, ismini zikretmeden hadisi Sevbân b. Bücdüd'e isnad etmiştir.

Rivayetin diğer musanniflerin yaptığı tahrirlerini incelediğimizde Sevbân b. Bücdüd'e muttasıl senedleriyle isnad edilen hadisler bulunmaktadır.

²⁰¹ Hâkîm, *Müstedrek*, s. 420.

²⁰² Hâkîm, *Müstedrek*, s. 420.

²⁰³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. X, Dâru'l-Minhâc, Cidde 2010, s. 5166

²⁰⁴ Muhammed b. Selâme et-Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*, Şuayb Arnavût (thk.), C. I, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1994, s. 450.

²⁰⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. II, s. 512-513.

²⁰⁶ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tezhîb*, s. 518.

²⁰⁷ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tezhîb*, s. 322.

²⁰⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, C. VI, s. 209.

İbn Hibban, Hâkim en-Nisâbüri, İbn Mâce gibi musannifler aynı manadaki hadise;

Yahyâ b. Ebû Kesir (ö. 129/ 747) – Ebû Kılâbe (ö. 104/ 772) – Ebû Esmâ er-Rahabî (ö.?) – Sevbân b. Bücdüd tarikiyle yer vermişlerdir.²⁰⁹

Ebû Dâvûd ise hem bu sened ile hem de Mekhûl senediyle *Sünen*’inde tahricta bulunmuştur.²¹⁰

Rivayetin şevâhidine bakacak olursak sahâbiden Şeddâd b. Evs ve Râfi’ b. Hadîc tarikleriyle meşhur rivayetlerin nakledildiği görülmektedir.

- a. Şeddâd b. Evs tariki: Ebû Kılâbe – Ebû’l-Eş’as (ö. ?) – Şeddâd b. Evs. Bu tariki Ebû Dâvûd, Ahmed b. Hanbel ve İbn Mâce gibi musannifler tahrir etmişlerdir.²¹¹
- b. Râfi’ b. Hadîc tariki: İbn Kâriz (ö. 100/ 719) - Sâib b. Yezîd (ö. 82/ 702) – Râfi’ b. Hadîc. Bu tariki de Tirmizî, İbn Hibbân, Abdürrezzâk gibi musannifler tahrir etmişlerdir.²¹²

Mekhûl’ün rivayeti başta olmak üzere bu konuda vârid olmuş diğer tarik ve metinlerin hükmü muhaddislerin cumhûru tarafından sahih olarak kabul edilmiş, hatta bilginin çok yaygın şekilde nakledilmesi sebebiyle mütevatir olabileceğini söyleyen alimler de olmuştur.²¹³

Mekhûl ismini sebebini bilmediğimiz bir nedenden ötürü zikretmediği halde rivayette bulunmuş, bu rivayet aynı şekilde sonraki râvilerden de aktarılmıştır. Bizim kanaatimiz Mekhûl’ün ismini unutmuş olabileceği gibi kendisine olan güveni sebebiyle ondan rivayette bulunmuş olması da olabilir. Onu bu amele sürükleyen bir diğer sebep de rivayetin yaygın ve birçok bölgede biliniyor olmasıdır. Rivayetin

²⁰⁹ İbn Hibbân, *el-Müsnedü’s-Sahîh*, C. VIII, s. 301; Hâkîm, *Müstedrek*, s. 427; İbn Mâce, *Sıyâm*, 1680. Hadis.

²¹⁰ Ebû Dâvûd, *Savm*, 28, 2367. Hadis; Ebû Dâvûd, *Savm*, 28, 2370. Hadis.

²¹¹ Ebû Dâvûd, *Savm*, 28, 2369. Hadis; İbn Mâce, *Sıyâm*, 23, 1681. Hadis; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. VII, s. 3796.

²¹² Tirmizî, *Savm*, 60, 774. Hadis; İbn Hibbân, *el-Müsnedü’s-Sahîh*, C. VIII, s. 306; Abdürrezzâk, *Musannef*, C. IV, s. 210.

²¹³ Abdurrahmân el-Mübarekpûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezî*, C. III, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut ty., s. 404-405.

meşhur olması ile ilgili konuyu bir sonraki başlık altında müstakil olarak inceleyeceğiz.

Sonuç olarak dönemin rivayet üslubu gereği, sened zikretmenin her zaman gerekli görülmemesi sebebiyle, Mekhûl'ün kimi zaman ittisal yoluyla kimi zaman da irsâl yoluyla nakilde bulunduğu görülmektedir.

3.1.3. Rivâyetin Tariklerinin Meşhur Olması Sebebiyle Nakledilen

Mürseller

Rivayetin birçok güvenilir râvi tarafından rivayet edilmesi de irsâle yol açan sebeplerden biridir. Râvi sayısının çok olması, rivayetin meşhur hale gelmesi sonucunda rivayeti nakleden kişide Rasûlullah'a irsâl etmekte bir beis olmadığı kanaati bulunmaktaydı.²¹⁴

1. Rivayet: Ebû Üsâme - Yezîd b. Câbir – Mekhûl – Abdullah İbn Ömer (ö. 73/ 693).²¹⁵

Rivayetin metni: Bir gün Abdullah İbn Ömer mescitte tükürdü ve unutarak üstünü örtmeden (toprakla) çıkıp evine döndü. Sonra yaptığını hatırlayınca karanlıkta (gece) elinde ışıqla mescide geri döndü ve tükürdüğü yeri kapattı. Sonra; “Kim mescide tükürürse hata etmiştir, hatanın tövbesi ise onu kapatıp gizlemesidir” dedi.

Kaynaklarda Mekhûl'ün Abdullah İbn Ömer'den semâının olmadığı ve ondan irsâlde bulunduğu ifade edilmektedir.²¹⁶ İbn Ebî Şeybe bu tarikiyle münferid kalmıştır. Ancak benzer manaya gelen birçok hadis farklı kaynaklarda Abdullah İbn Ömer yoluyla Rasûlullah'tan rivayet edilmektedir. Bu rivayeti tahrir eden birçok muhaddis olduğundan Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd'un senedlerini zikretmekle yetineceğiz.

Buhârî'nin senedi; Abdullah b. Yusuf (ö. 218/ 833) - Mâlik b. Enes - Nâfî - Abdullah İbn Ömer - Rasûlullah.²¹⁷

²¹⁴ Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, s. 80.

²¹⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, C. V, s. 150.

²¹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C. X, s. 292.

²¹⁷ Buhârî, *Salât*, 33, 406.Hadis

Müslim'in senedi; Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî (ö. 226/ 841) – Mâlik b. Enes – Nâfi – Abdullah İbn Ömer - Rasûlullah.²¹⁸

Ebû Dâvûd'un senedi; Eyyûb b. Ebî Temîm (ö. 130/ 748) – Mâlik b. Enes – Nâfi – Abdullah İbn Ömer - Rasûlullah.²¹⁹

Bu üç kaynakta geçen hadisin metni de Rasûlullah'ın mescitte tükürmeyi nehyettiği, tükürüldüğü zaman ne yapılması gerektiğini içermektedir. Binaenaleyh Mekhûl'un aynı konu ile ilgili İbn Ömer'e irsâl yoluyla isnad ettiği rivayetin manası birçok rivayette de bahse konu olan bir durum olmuştur. İbn Ömer'e isnâd edilen rivayetlerin çokluğu Mekhûl'ü irsâlde bulunmaya sevk etmiş olabilir.

Burada tarikin meşhurluk kazanması ile Mekhûl arasında bir bağlantı kurmak istiyoruz. Abdullah İbn Ömer'in azadlı kölesi olan Nâfi ile Mekhûl çağdaş olan iki tâbi'dir. Aynı zamanda Nâfi'nin öğrencilerinden Zührî, Evzâî, İbn İshâk gibi isimlerin Mekhûl'den kiminin ders aldığı, kiminin ise rivayette bulunduğu, dolayısıyla Nâfi ve Mekhûl'un ortak paydasında olan râvilerin olduğu görülmektedir. Bu da Mekhûl açısından rivayetin meşhurluk kazanmasında önemli bir sebeptir.

Mekhûl'un de bir dönem Medîne'ye ilim için gittiğini göz önünde bulundurduğumuzda, tariki meşhur olan bu rivayeti mürsel olarak nakletmesi onun ortak birçok râviden bilgiyi duyma olasılığını artırmaktadır.

2. Rivayet: Ebû Üsâme – Yezîd b. Câbir – Mekhûl – Rasûlullah.²²⁰

Rivayetin metni: Mekhûl dedi ki; Rasûlullah şöyle buyurdu; "Kim Allah rızası için bir gün oruç tutarsa (ahiret günü) yüz yıl ateşten uzaklaştırılır."

Rivayetin bu tarikiyle tahririnde İbn Ebî Şeybe münferid kalmıştır. Ancak aynı manaya gelen hadis-i şerif birçok sahih kaynakta muttasıl senediyle zikredilmiş meşhur bir rivayettir. Bunlara örnek olarak Buhârî, Müslim ve Tirmizî'nin tahrirlerini vermekle yetineceğiz.

Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerindeki senedleri;

²¹⁸ Müslim, Mesâcid ve'l-Mevâziu's-Salat, 547.

²¹⁹ Ebû Dâvûd, Salât, 21, 479. Hadis.

²²⁰ İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, C. X, s. 272.

Süheyl b. Ebî Sâlih (ö. 138/ 756) – Nu'man b. Ebî Ayyâş (ö. 91/ 710) – Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/ 693) – Rasûlullah'tan nakletmiştir.²²¹

Tirmizî'nin *Sünen* 'indeki senedi;

Ebû'l-Esved – Süleymân b. Yesâr – Ebû Hureyre – Rasûlullah'tan nakletmektedir.²²²

Hadisin senedinde bulunan Süleyman b. Yesâr'dan Mekhûl'un semâi ve birçok rivayeti bulunmaktadır.²²³

Tirmizî ve diğer bazı musanniflerin verdiği bir diğer tarik ise Ebû Ümâme el-Bâhili'ye isnad edilmektedir.²²⁴ Mekhûl'un Ebû Ümâme'den semâi olduğunu daha önce de zikretmiş, ondan birçok rivayet naklettiğini ifade etmiştik.

Bunların dışında Nesâî,²²⁵ Ahmed b. Hanbel²²⁶ ve İbn Mâce²²⁷ de aynı manadaki rivayete benzer ve farklı isnadlarıyla yer vermişlerdir.

Anlaşılaçağı üzere rivayet Mekhûl'un de semâinin olduğu, kendisinden ders aldığı birçok kişi tarafından nakledilmiş, Mekhûl'un çağdaşı ve görüştüğü râviler tarafından meşhur kabul edilebilecek dereceye ulaşmış bir hadis-i şerîftir.

3. Rivayet: Ebû Üsâme – Yezîd b. Câbir – Mekhûl – Rasûlullah.²²⁸

Rivayetin metni: Mekhûl dedi ki; Rasûlullah (s.a.v.); “Av köpeğini ava gönderdiğinde eğer avladığından yediyse onu yeme, köpeğin ondan yemediyse (avı ölü bulsan da) onu ye” buyurdu.

Rivayeti bu tarikiyle nakleden başka kaynak olmadığından İbn Ebî Şeybe bu tarikiyle ferd kalmıştır. Ancak rivayetin manasına baktığımızda aynı manaya delalet eden birçok rivayet farklı sahabe tarafından Rasûlullah'tan nakledilmekte olduğundan şahidi bulunmaktadır. Buna binaen meşhur olan birkaç tariki vermek kâfi olacaktır.

²²¹ Buhârî, Cihâd ve's-Siyer, 2840. Hadis ; Müslim, Sıyâm, 1153. Hadis.

²²² Tirmizî, Fedâilü'l-Cihâd, 1, 1622. Hadis.

²²³ Müslim, Zekât, 6; Nesâî, Zekât, 16; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. III, s. 1558.

²²⁴ Tirmizî, Fedâilü'l-Cihâd, 2, 1624. Hadis; Abdürrezzâk, *Musannef*, C. V, s. 301.

²²⁵ Nesâî, Sıyâm, 25, 2244. Hadis.

²²⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. X, s. 2339.

²²⁷ İbn Mâce, Sıyâm, 27, 1717. Hadis

²²⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, C. X, s. 374.

a. Adî b. Hâtîm (ö. 67/ 686) tariki:

Şu'be b. Haccâc (ö. 160/ 776) – Abdullah b. Ebî Sefr (ö. 121/ 739) – Şa'bî (ö. 104/ 722) – Adî b. Hâtîm – Rasûlullah (s.a.v.).

Bu tarikiyle Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd eserlerinde tahrice bulunmuşlardır.²²⁹

Şa'bî'nin Adî b. Hatîm'den rivayeti meşhurdur. Mekhûl ve Şâ'bî tabîînin çağdaşlarından olmalarına rağmen birbirlerinden rivayette bulunduklarını tespit edemedik. Ancak Şâ'bî de Mekhûl de Kâdî Şüreyh'in kaza meclislerinde bulunmuş, ondan ders almış ve nakillerde bulunmuş, aynı kaynaktan beslenen iki önemli tabîidir.²³⁰ Mekhûl'ün Şâ'bî hakkında “sünneti ondan daha iyi bilen görmedim” ifadesi, Şâ'bî'nin ise Mekhûl'ün kaderî olmakla itham edildiği dönemde kaderiye öncüsü Gaylân ile Mekhûl'ün ciddi tartıştıklarını aktararak kaderî görüşte olmadığını söylemesi birbirleriyle bir şekilde bağlantılarının olduğunun göstergesidir.²³¹ Şâ'bî'nin hocaları ve talebelerini incelediğimizde de yine Mekhûl ile ortak râvi paydalarının olduğunu görmekteyiz.²³²

b. Amr b. el-Âs (ö. 43/ 664) tariki:

Habîb b. Muallim (ö. 130/ 748) – Amr b. Şuayb (ö. 118/ 736) – Abdullah b. Amr b. Âs (ö. 65/ 684) – Amr b. Âs - Rasûlullah (s.a.v.).

Bu tarikiyle de Ebû Dâvûd ve Nesâî *Sünen* 'lerinde tahrir etmişlerdir.²³³

Bunlar dışında birçok musannif farklı muttasıl tariklerle eserlerinde bu rivayete yer vermişlerdir.²³⁴

Bu tarikin senedinde bulunan Abdullah b. Amr b. Âs'dan Mekhûl'ün nakilleri bulunmaktadır.²³⁵ Abdullah b. Amr b. Âs bir süre Mısır'da valilik yaptığı, görevden alınması sonrasında da vefat edinceye kadar Mısır'da kaldığı²³⁶, Mekhûl'ün de

²²⁹ Buhârî, *Vudû'*, 34, 175. Hadis; Müslim, *Sayd ve'z-Zebâih*, 1929; Ebû Dâvûd, *Sayd*, 2854.

²³⁰ Irâkî, *Tuhfetü't-Tahsîl*, s. 314.

²³¹ İbn Manzûr, *Kitâbu Muhtasarü Târihu Dimeşk*, C. XX, s. 239.

²³² M. Yaşar Kandemir, “Şâ'bî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 217.

²³³ Ebû Dâvûd, *Sayd*, 2, 2857. Hadis; Nesâî, *Sayd*, 17, 4307. Hadis.

²³⁴ Mâlik, *Muvattâ*, C. I, s. 704; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. II, s. 512; Abdürrezzâk, *Musannef*, C. IV, s. 469.

²³⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, C. XIII, s. 115.

²³⁶ M. Yaşar Kandemir, “Abdullah b. Amr b. Âs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 85.

Mısır’da büyüdüğü ve kendi ifadesiyle orada işitmediği bilgi kalmayınca kadar ilim öğrendiğini göz önünde bulundurmamız yerinde olacaktır.

Sonuç olarak söz konusu rivayetin Medîne ehlinde Şâ‘bî ve Mısır bölgesinden Abdullah b. Amr b. Âs’dan meşhurluk kazandığı, farklı güvenilir râviler tarafından farklı isnadlar aracılığıyla nakledildiği görülmektedir.

4. Rivayet: Zeyd b. Hârûn (ö. 117/ 735) – Haccâc b. Ertât – Mekhûl – Rasûlullah.²³⁷

Rivayetin metni: Mekhûl dedi ki; Rasûlullah şöyle buyurdu; “Herhangi bir kadına, nikahı kıyılmadan önce verilen bir mehir veya (kocasının) ona vaadettiği bir şey ya da hediye, o kadına aittir. Nikahın kıyılmasından sonra verilen/hibe edilen de kime verilmiş ise onundur. İkramda bulunacak adam için en uygun vasıta kızı ya da kız kardeşidir.”

Mekhûl’e isnâd edilen bu rivayetin tahririne İbn Ebî Şeybe dışında Abdürrezzâk *Musannef*’inde, Ebû Dâvûd ise *Merâsîl*’inde yer vermiştir.²³⁸ Ebû Dâvûd rivayetin hemen peşine “*Sünen*’imde muttasıl senediyle verilmiştir” açıklamasını yapmaktadır.

Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce’nin *Sünen*’lerinde, Ahmed b. Hanbel ise *Müsned*’inde şu muttasıl tarikle tahrirde bulunmuşlardır;²³⁹

Amr b. Şuayb – Abdullah b. Amr b. Âs – Amr b. Âs – Rasûlullah.

Mekhûl ile Abdullah b. Amr b. Âs’ın ilişkisini bir önceki rivayette açıklamıştık.

Diğer bir yandan rivayetin Urve b. Zübeyr - Hz. Âişe tariki ile de bir başka şahidinin olduğunu görmekteyiz.²⁴⁰ Mekhûl’ün Urve’den semâî bulunmakta, ondan yaklaşık altı adet rivayet nakletmektedir.²⁴¹ Aynı zamanda Mekhûl’ün çağdaşlarından Zührî ve Süleyman b. Yesâr gibi isimler onun talebesidir. Mekhûl’ün Zührî ve İbn Yesâr ile ilişkisini daha önce de ifade etmiştik. Görüldüğü gibi rivayetin meşhur iki tariki de Mekhûl’ün bölgesel ya da nakil anlamında bağlantısının bulunduğu râvileri

²³⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, C. XI, s. 35.

²³⁸ Abdürrezzâk, *Musannef*, C. VI, s. 258; Ebû Dâvûd, *el-Merâsîl*, s. 184.

²³⁹ Ebû Dâvûd, *Nikâh*, 36, 2129. Hadis; Nesâî, *Nikâh*, 67; İbn Mâce, *Nikâh*, 41, 1955. Hadis; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. III, s. 1410.

²⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. XI, s. 6012; Abdürrezzâk, *Musannef*, C. VI, s. 257.

²⁴¹ Dârekutnî, *es-Sünen*, C. V, s. 309.

ihtiva etmektedir. Bu durum Mekhûl açısından rivayete meşhurluk kazandırıp irsâle başvurmaya sebebiyet vermiş olabilir.

5. Rivayet: Vekî' b. Cerrâh – Saîd b. Abdülazîz – Mekhûl.²⁴²

Rivayetin metni: Mekhûl dedi ki; Bir adam Huzeyfe b. Yemân'a (ö. 36/ 656) cenazeyi yıkama konusunda sordu, Huzeyfe de ona "cenazeyi güzelce yıka ve guslettir, sonra kendin gusûl al" buyurdu.

Rivayeti Huzeyfe b. Yemân tariki ile İbn Ebî Şeybe, Beyhakî ve Taberânî tahrir etmişlerdir.²⁴³

Mekhûl'ün Huzeyfe'den semâi hakkında sadece Abdilhâlik el-Bezzâr'ın ifadesi bulunmaktadır.²⁴⁴ Ona göre Mekhûl'ün Huzeyfe'den semâi yoktur. Zaten Huzeyfe (r.a)'nin vefat tarihi göz önünde bulundurulduğunda, Mekhûl'ün ondan semâi olmasının mümkün olmayacağı ortadadır.

Mekhûl'ün ifadesine dikkat ettiğimizde bir adamın Huzeyfe'ye sorduğundan bahsetmekte, aslında bu olayı yaşayan -veya- yaşayandan işiten bir kişiden naklettiği de açıktır ancak onun ismini senedinde hafzetmiştir.

Rivayetin benzer manadaki tahrirlerini, şevahidlerini incelediğimizde birçok farklı kanaldan aktarıldığı görülmektedir. Biz sadece en çok tahrir edilen iki tariki ele almakla yetineceğiz.

a. Hz. Âişe Tariki: Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/ 692) – Âişe bt. Ebû Bekir.²⁴⁵

Metni: Âişe dedi ki; "Rasûlullah dört durumda gusûl alırdı; cünüplükten, cuma günleri, hacamattan ve cenaze yıkadıktan sonra."

Bu hadisi Ebû Dâvûd, İbn Hanbel, Hâkim, İbn Ebû Şeybe gibi musannifler tahrir etmişlerdir.

²⁴² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, C. VII, s. 189.

²⁴³ Hasan b. Alî el-Beyhâkî, *es-Sünenü'l- Kübrâ*, Muhammed Abdulkadir Atâ (thk.), C.I, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, s. 303; Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, C.III, Dâru'l-Harameyn, Kâhire 1995, s. 149.

²⁴⁴ Moğultay b. Kılıç, *el-İkmâlü Tehzîbu Kemâl*, C. XI, s.350.

²⁴⁵ Ebû Dâvûd, Taharet, 124, 348. Hadis; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. XI, s. 6080; Hâkim, *el-Müstedrek*, C. I, s. 163.

b. Ebû Hureyre Tariki: Ebû Sâlih es-Semmân (ö. 101/ 719) – Ebû Hureyre.²⁴⁶

Metni: Ebû Hureyre Rasûlullah'tan naklederek; “Rasûlullah cenazeyi yıkadığında gusleder, cenazeyi taşıdığına ise abdest alırdı” dedi.

Bu hadisi de Tirmizî, İbn Hibbân, İbn Mâce, İbn Hanbel gibi musannifler eserlerinde tahrir etmişlerdir.

Tirmizî rivayetin devamında yaptığı açıklamada, cenaze yıkamaktan dolayı guslün gerekip gerekmediği konusunda sahâbenin ihtilaf ettiğini, bir kısmının guslün gerektiğini, bir kısmının ise abdest almanın yeterli olacağını ifade ettiklerini aktarmaktadır. Devamında da İmam Mâlik'in bu durumda gusletmenin müstehap olacağını ancak bunda bir vücbiyet (gereklik) görmediğini, Şafiî'nin de bu görüşte olduğunu eklemektedir.²⁴⁷

Binaenaleyh gusletmenin gerektiği ile ilgili nakledilen rivayetin tariklerinin meşhurluk kazandığı, birçok kaynaktan muttasıl senedleriyle tahrir edildiği görülmektedir. Mekhûl'ün irsâlde bulunmasına sebebiyet veren ana sebebin bu durum olduğu kanaatindeyiz.

3.1.4. Sünnet'in / Uygulamanın Meşhur Olması Sebebiyle Rivayet Edilen Mürseller

Hicrî ilk asırlarda karşımıza çıkan bir diğer irsâl sebebi ise rivayet edilen bilginin mârûf / meşhûr olması, birçok râvi tarafından nakledilerek bilginin ya da uygulamanın yaygın hale gelmiş olmasıdır.²⁴⁸ Sünnetin/uygulamanın meşhur olduğu halde irsâl edilmeyen birçok rivâyetin bulunması²⁴⁹ bizi irsâl edilmiş olan rivâyetleri araştırmaya ve açıklık getirmeye yöneltti. Bu minvalde inceleyecek olduğumuz örnekler, Mekhûl'ün irsâl yoluyla naklettiği ancak söz konusu uygulamanın bölge veya bölgelerce yaygın olması sonucuyla oluşan mürseller olacaktır.

²⁴⁶ Tirmizî, Cenâiz, 17, 993. Hadis; İbn Mâce, Cenâiz, 8, 1463. Hadis; İbn Hibbân, *el-Müsnedü's-Sahih*, C.III, s. 435; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. III, s. 1611.

²⁴⁷ Tirmizî, Cenâiz, 17, 993. Hadis.

²⁴⁸ Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, s. 80.

²⁴⁹ İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, C. XIV, s. 497; C. IV, s. 399.

1. Rivayet: Abdu'l-Âlâ (ö. 184/ 800) – Bürd b. Sinân – Mekhûl – Alî b. Ebî Tâlib (ö. 40/ 661).²⁵⁰

Rivayetin metni: Mekhûl dedi ki; “Ali (r.a) aybaşı halindeki kadına yaklaşmak isteyen için, ‘izârın (bel ve altını örten örtü) üstü’” buyurdu.

İlgili kaynaklarda Mekhûl ed-Dımeşkî’nin Hz. Ali’den semânının olmadığı tespit edilmiştir.²⁵¹ Zaten yaşı itibariyle kendisinden nakilde bulunabileceği yaşlara gelmeden Hz. Ali şehit edilmiştir. Ancak yukarıda Mekhûl’ün Ali’ye isnad ettiği bilgi toplum tarafından bilinen yaygın, meşhur bir sünnet bilgisidir. Başta Buhârî ve Müslim olmak üzere birçok musannif farklı tariklerle bu bilgiyi aktarmaktadır.

Muayyen haldeki kadınlar ile cinsî münasebette bulunmanın haram olduğu sabit bir hükümdür.²⁵² Ancak Rasûlullah’ın bu durumlarda takyîd etmiş olduğu söz konusu uygulamanın en yaygın tarikle geldiği iki sahâbe bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Hz. Âişe (ö. 58/ 678) annemiz, ikincisi de Hz. Meymûne bint. Hârîs annemizdir.

- a. Mansûr b. Mu’temir (ö. 132/ 750) – İbrâhim b. Yezîd (ö. 94/ 713) – Esved b. Yezîd (ö. 74/ 694) – Âişe (r.a).²⁵³
b. Abdulvâhid b. Ziyâd (ö. 176/ 793) – Şeybânî (ö. 128/ 746) – Abdullah b. Şeddâd (ö. 81/ 701) – Meymûne bint. Hârîs (r.a).²⁵⁴

Bu meşhur iki tarîk dışında birçok muttasıl senedle de aynı manaya gelen rivayetler nakledilmiştir.

2. Rivayet: Mu’temîr b. Süleyman (ö. 187/ 803) – Bürd b. Sinân – Mekhûl – Ömer b. Hattâb.²⁵⁵

Rivayetin metni: Mekhûl ed-Dımeşkî dedi ki; “Ömer b. Hattâb, iddet süresi bitmeden evlenenleri boşadı ve kadının mihrini beytü’l maldan verdi.”

²⁵⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, C. IX, s. 298.

²⁵¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, C. VIII, s. 407.

²⁵² Bakara, 2/222.

²⁵³ Buhârî, Hayz, 4, 299. Hadis; Müslim, Hayz, 293; Ebû Dâvûd, Taharet, 105, 268. Hadis; Tirmizî, Taharet, 99, 132. Hadis.

²⁵⁴ Buhârî, Hayz, 6, 303. Hadis; Müslim, Hayz, 294; Ebû Dâvûd, Nikâh, 47, 2167. Hadis, İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, C. IX, s. 237.

²⁵⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, C. IX, s. 352.

Rivayetin konusu görüldüğü üzere iddet süresi bitmeden evlenen iki kişinin Ömer b. Hattâb'ın boşaması sonucu nikahlarına son verilmesidir. Bu uygulama Saîd b. Müseyyeb – Süleyman b. Yesâr (ö. 107/ 725) tarikiyle Mâlik'in *Muvattâ*'nda ve Beyhâkî'nin *Sünen-i Kübrâ*'sında, Şa'bî tarikiyle de Saîd b. Mansûr'un *Sünen*'inde yer almaktadır.

Mâlik ve Beyhâkî'nin senedi: Mâlik b. Enes - İbn Şihâb ez-Zührî – Saîd b. Müseyyeb ve Süleyman b. Yesâr – Ömer'den nakletmişlerdir.²⁵⁶

Muvatta'daki rivayetin hükmü konusunda İbnü'l-Mülakkın (ö.804/1401) “sahihtir” ifadesini kullanmıştır.²⁵⁷

Saîd b. Mansûr'un *Sünen*'indeki senedi: Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/ 814) – İsmail b. Ebî Hâlid (ö. 136/ 754) – Şa'bî (ö. 104/ 722) – Mesrûk b. Ecda' (ö. 63/ 683) – Ömer'den nakletmiştir.²⁵⁸

Yukarıda muttasıl senedleri zikredilen rivayetlerin içerdiği bilgi ile Mekhûl'e isnâd edilen rivayetin muhtevası aynı doğrultudadır. Bu sebeple Ömer'in (r.a) bu uygulamasının meşhurluk kazanmış olması, Mekhûl'ün irsâle başvurmasını kolaylaştırmış olmalıdır. Mekhûl'ün Irak ve Hicâz'daki rihle faaliyetleri göz önünde bulundurulduğunda, o bölgelerdeki otorite olan Saîd b. Müseyyeb ve Şa'bî tarafından meşhur olan bu rivayetin Mekhûl açısından da önemi artmış olacaktır.

3. Rivayet: Ebû Üsâme – Yezîd b. Câbir – Mekhûl – Rasûlullah.²⁵⁹

Rivayetin metni: Mekhûl dedi ki; Rasûlullah şöyle buyurdu; “Bir adam başkasına ev bağışında bulunursa (bu söz o maldaki hakkını keser) artık bu ev ömür boyu onun (hibe ettiğinin) ve varislerinin olur.”

Rivayetin konusu fıkıh terimi olan rukbâ hakkındadır.²⁶⁰ Bu konu ile ilgili Rasûlullah'tan rivayet edilen birçok hadis-i şerîf bulunmaktadır. İbn Ebî Şeybe bu tarikiyle münferid kalmış olsa da Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî gibi birçok

²⁵⁶ Mâlik, *Muvattâ*, C. I, s. 768, Beyhakî, *es-Sünenü'l- Kübrâ*, C. VII, s. 725.

²⁵⁷ İbnü'l-Mulakkın, *el-Bedri'l-Münir fi Tahrîci Ehâdîsi's-Şerhi'l-Kebîr*, C. VIII, Dâru'l-Hicre li'n-Neşri ve't-Tevzî', Riyad 2004, s. 229.

²⁵⁸ Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, C. VI, Daru's-Samiî li'n-Neşri ve't-Tevzî', Riyad 1997, s. 219.

²⁵⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, C. XI, s. 510.

²⁶⁰ Detaylı bilgi için bkz. Hacı Mehmet Günay, “Rukbâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 218-219.

musannif, haberi muttasıl senedleriyle eserlerinde vermişlerdir. En meşhur olan Câbir b. Abdullah'ın (ö. 78/ 697) tarikini vermekle yetineceğiz.

Câbir tariki; Mâlik b. Enes – İbn Şihâb ez-Zührî – Ebû Seleme b. Abdurrahman (ö. 94/ 712) – Câbir b. Abdullah – Rasûlullah'tan tahdîs etmiştir.²⁶¹

Rasûlullah'ın rukbâ konusundaki tutumu yukarıda da belirtildiği gibi toplum tarafından mâruf olan bir bilgiydi. İslam toplumunda meşhurluk kazanan bu bilgiyi naklederken Mekhûl isnâd gereği duymadan direkt Rasûlullah'a irsâl etmeyi seçmiştir. Câbir b. Abdullah tarikinin senedinde bulunan Zührî de ayrıca dikkat konusudur. Nitekim Mekhûl ve Zührî, ilk bölümde zikrettiğimiz üzere bir dönem birlikte bulunmuşlar, çeşitli ilmi münazaralar ve bilgi alışverişi yapmışlardır.²⁶²

4. Rivayet: Vekî' b. Cerrâh – Muhammed b. Abdullah eş-Şuaysî'(ö. 154/ 771) – Mekhûl – Rasûlullah.²⁶³

Rivayetin metni: Mekhûl dedi ki; Rasûlullah şöyle buyurdu; “Sen hakkını, ister tam, ister eksik olsun, iffetinle (günaha girmekten sakınarak) al.”

İbn Ebî Şeybe'deki Mekhûl'e isnad edilen bu tarik ferd kalmıştır. Durum her ne kadar böyle olsa da aynı manadaki rivayeti İbn Mâce ve Beyhakî *Sünen* 'lerinde, İbn Hibbân *Sahih* 'inde, Hâkim ise *Müstedrek* 'inde muttasıl senedlerle nakletmişlerdir. Bu senedler içerisinde en meşhur tarikler Âişe annemiz ve Abdullah b. Ömer'den rivayet edilenlerdir.

Âişe ve İbn Ömer tariki; Yahyâ b. Eyyûb (ö. 168/ 785) – Abdullah b. Ebî Câ'fer (ö. 132/ 750) – Nâfi' – Abdullah ibn. Ömer ve Âişe -Rasûlullah'tan nakletmişlerdir.²⁶⁴

Bu tarikin hükmü hakkında Hâkim en-Nisâbü'rî “senedi sahihtir, Buhârî'nin şartlarına uymaktadır” ifadesini kullanmıştır.²⁶⁵ Bezzâr da (ö. 292/905) “hadisin bu

²⁶¹ Müslim, Hibât, 21 (1625); Ebû Dâvûd, İcâre, 52, 3553. Hadis; Tirmizî, Ahkâm, 15, 1350. Hadis; Nesâî, Umrâ , 3.

²⁶² el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, C. V, s. 179.

²⁶³ İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, C. XI, s. 616.

²⁶⁴ İbn Mâce, Sadakât, 15, 2421. Hadis; İbn Hibbân, *el-Müsnedü's-Sahih*, C. XI, s. 471; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, C. V, s. 358; Hâkim Nisâbü'rî, *el-Müstedrek Alâ Sahihayn*, C. II, s. 32.

²⁶⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, C. II, s. 32.

isnadı kadar sahih ve ahsen başka bir isnadı olduğunu görmedim” şeklinde isnadın sıhhati hakkında açıklama yapmıştır.²⁶⁶

5. Rivayet: Haccâc b. Ertât – Mekhûl.²⁶⁷

Rivayetin metni: Mekhûl dedi ki; “Rasûlullah’ın ashâbından Ömer ve Muâz şu konuda ittifak etmişlerdir; eğer kapı kitlenir, perde açılırsa mehir vacip olur.”

Rivayetin bu senediyle tahririnde İbn Ebû Şeybe teferrüd etmiştir. Ancak bu rivayetin Mekhûl dışında diğer tabiîn büyüklerinden muttasıl senedle aktarılmakta, birçok şevâhidi bulunmaktadır.

- a. Zeyd b. Sâbit tariki; Mâlik b. Enes – İbn Şihâb – Zeyd b. Sâbit²⁶⁸
- b. Ali b. Ebû Tâlib tariki; Minhâl b. Amr (ö. 111/ 730) – Hayyân b. Mersed (ö. ?) – Ali b. Ebû Tâlib.²⁶⁹
- c. Abdullah İbn Ömer tariki; Ubeydullah b. Ömer (ö. 144/ 762) – Nâfi – Abdullah İbn Ömer.²⁷⁰

Bu üç tarikle gelen hadisler Mekhûl’ün rivayetine şâhid bağlamında değerlendirilebilir.

Yine aynı manadaki hadisin maktû’ olarak Zührî’den rivayet edildiği de tespit edilmiştir.²⁷¹ Neticede Mekhûl’ün bilginin yaygın olması sebebiyle irsâlde bulunmuş olma ihtimalinin yerinde bir tespit olacağı kanaatindeyiz.

Mekhûl’e isnâd edilen yukarıda verdiğimiz beş mürsel rivayet örneğinde de şunu görmekteyiz; Mekhûl’ün mürsel rivayet ettiği bu örneklerde, rivayetler birçok muttasıl sened ile güvenilir râviler tarafından, birçok musannifin de kayıt altına aldığı gibi, meşhur rivayetler olarak gelmektedir. Tahlilini yaptığımız bu örnekler neticesinde, irsâle başvurma sebeplerinden biri olan, toplumda meşhur hale gelmiş uygulama,

²⁶⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr, *el-Müsned*, C. XII, Mektebetü’l-Ulûmm ve’l-Hikem, Medîne 1988, s. 247.

²⁶⁷ İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, C. IX, s. 206.

²⁶⁸ Mâlik, *Muvattâ*, C. I, s. 756; Abdürrezzâk, *Musannef*, C. VI, s. 285.

²⁶⁹ Abdürrezzâk, *Musannef*, C. VI, s. 290; Beyhâkî, *Sünen-i Kübrâ*, C. VII, s. 255.

²⁷⁰ Dârekutnî, *es-Sünen*, C. IV, s. 473; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, C. IX, s. 207.

²⁷¹ Abdürrezzâk, *Musannef*, C. VI, s. 285.

davranış vb. olguların, râviyi isnadını zikretmeden nakilde bulunmaya yönelttiği sonucuna varabiliriz.²⁷²

3.2. Bölgesel Bağlamda Mürseller

Yalnızca bir bölgede bilinip, başka bölgelerde bilinmeyen rivayetler “bölgesel hadis” olarak adlandırılmaktadır.²⁷³ Hadislerde bölgesellik olgusu, özellikle hicrî ilk asırlarda yoğun bir şekilde görülmekteydi. O dönemlerde, Hicaz bölgesi dışındaki rivayetlerin dikkate değer kabul edilmemesi, şüpheyile yaklaşılması söz konusuydu.²⁷⁴

Birinci bölümde Mekhûl’ün rihlelerine yer verdiğimiz başlıkta, onun Şam dışındaki birçok ilim merkezinden de beslendiğini ifade etmiştik. Bu yönüyle Mekhûl’ün rivayetlerinde sadece Şam odaklı değil, Hicaz ve Kûfe ekolünden de nakillere rastlamaktayız. Bu başlık altında Mekhûl’ün Şam bölgesinde yaşamış sahâbe ve tabiînden rivayet ettiği haberleri inceleyeceğiz. Böylelikle Mekhûl’ün Şam bölgesinde teferrüd etmiş rivayetlerdeki irsâl durumlarını ortaya çıkarmaya gayret göstereceğiz.

1. Rivayet: İsmail b. Ayyâş (ö. 181/ 798) – Muâz b. Rifaâ (ö. 110/ 729) – Mekhûl – Muâz b. Cebel - Rasûlullah.²⁷⁵

Rivayetin metni: Rasûlullah (s.a.v) “Bir kimse karısına boşsun inşallah dese, talak gerçekleşmez. Ancak o kimse kölesine hürsün inşallah derse, o hür olur” buyurdu.

Hadisin tahrîcine baktığımızda Muâz b. Cebel dışında Şam beldesinden rivayet eden başka bir sahabeye rastlamadık. Aynı şekilde mutâbî ve şahidi de bulunmamaktadır.

Rivayeti İsmail b. Ayyâş – Humeyd b. Mâlik – Mekhûl – Muâz b. Cebel tarikiyle Beyhakî, Dârekutnî, Abdürrezzâk ve İbn Hacer eserlerinde tahrir etmişlerdir.²⁷⁶

²⁷² Bekir Özudoğlu, “İbrahîm En-Nehaî’nin İbn Mes’ûd’dan İrsâllerine Dair Sözü Bağlamında İlk Dönem İrsâl-Şöhret İlişkisi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 1, Mart 2022, s. 701-702.

²⁷³ Hüseyin Akgün, *Hadis Rivayet Coğrafyası (Hicrî İlk 150 Yıl)*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2019, s. 191.

²⁷⁴ Akgün, “Şam Bölgesinde Rivâyet Edilen Hadislerin ‘Bölgesellik’ Açısından Tahlili” s. 8.

²⁷⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, C. IX, s. 568.

²⁷⁶ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, C. VII, s. 361; Dârekutnî, *es-Sünen*, C. V, s. 63.

İbn Ebû Şeybe'nin ise verdiğimiz senedinde Humeyd yerine Muâz b. Rifaâ bulunmaktadır. Münekkittlerin Muâz hakkındaki ifadeleri ise sika, güvenilir olduğu yönündedir.²⁷⁷

2. Rivayet: Muhammed b. Yezîd (ö. 188/ 804) – Dâvud b. Amr (ö. 140/ 758) – Mekhûl – Ebû'd-Derdâ'dan nakletmektedir.²⁷⁸

Rivayetin metni: Ebû'd-Derdâ mırra (mayalanarak elde edilen içecek) için şöyle dedi; "Güneş görmesi ve tuzla ölmesinden dolayı onda bir beis yoktur."

Ebû'd-Derdâ'dan aktarılan bu rivayetin metni mırra denilen mayalanarak elde edilen içeceğin, güneş görmesi ve tuzlanarak öldürülmesi sebebiyle içinde hamr bulundurmadağı, içilmesinin câiz olduğı ile ilgilidir. Bu rivayetin de sadece Ebû'd-Derdâ'dan nakledildiğini tespit ettik.

İbn Ebû Şeybe dışında rivayetin tahricine Abdürrezzâk es-San'ânî ve Tahâvî eserlerinde yer vermiştir. Abdürrezzâk senedi Saîd b. Abdülaziz – Atıyye b. Kays (ö. 121/739) – Ebû'd-Derdâ şeklinde verirken; Tahâvî ise Büsr b. Abdullah (ö. 110/ 729) – Ebû İdrîs el-Havlânî (ö. 80/ 699) – Ebû'd-Derdâ şeklinde zikretmektedir.²⁷⁹ Üç musannifin de verdiğİ isnadlarda bulunan râviler sikadır. Mekhûl'ün Ebû'd-Derdâ'dan semâî olmadığı bilinmekle birlikte Ebû İdrîs el-Havlânî'nin ondan semâî olduğı ifade edilmektedir.²⁸⁰

Bununla birlikte rivayetin başka bir bölgeden herhangi bir mutâbî ve şahidi de bulunmamaktadır. Dolayısıyla Şam bölgesinde teferrüd etmiş bir rivayettir.

3. Rivayet: Hafs b. İyâz (ö. 194/ 810) – Haccâc b. Ertât – Mekhûl – Ebû İdrîs el-Havlânî – Ebû Sâ'lebe el-Huşenî (ö. 75/ 695).²⁸¹

Rivayetin metni: Ebû Sâ'lebe anlatıyor; "Rasûlullah'a düşman topraklarında savaştığımız zamanlarda bazen onların eşyalarını (yemek pişirmek için) kullanmak

²⁷⁷ Mizzi, *Tehzîbu'l-Kemal*, C. XXVIII, s. 222.

²⁷⁸ İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, C. XII, s. 260.

²⁷⁹ Abdürrezzâk, *Musannef*, C. IX, s. 252; Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*, C. VIII, s. 396.

²⁸⁰ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C. IV, s. 149; Mizzi, *Tehzîbu'l-Kemâl*, C. XIV, s. 88.

²⁸¹ İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, C. XII, s. 369.

zorunda kaldığımızda ne yapmamız gerektiğini sordum. O da “Elinizden geldiğince kaçının, eğer zorunda kalırsanız onları güzelce yıkayıp yiyin ve için” buyurdu.

Bu rivayeti Ebû Sâ’lebe’nin dışında rivayet eden başka bir sahâbî tespit edemedik. Sadece onun rivayet ettiği bu hadis *Kütüb-i Sitte* kaynaklarında yer almaktadır. Ancak onların genellikle tercih ettikleri isnad ²⁸² Rebîa b. Yezîd ed-Dımeşkî (ö. 123/ 741) – Ebû İdrîs el-Havlânî – Ebû Sâ’lebe tariki olmuştur.

Kütüb-i Sittede Mekhûl tarîkinin kullanılmamış olması Mekhûl’un İdrîs el-Havlânî’den semânının kesin olmadığından kaynaklanabileceği kanaatindeyiz. ²⁸³ Dolayısıyla Mekhûl’un irsâli söz konusudur. Zaten Mekhûl’e ait rivâyetlerin *Kütüb-i Sitte* kaynaklarında az bulunmasının temel sebebi de mürsil olarak meşhur olmasıdır. Rivayetin şahidine baktığımızda tabîin büyüklerinden Muhammed b. Sîrîn ve Hasan-ı Basrî’ye isnad edilen maktû’ rivayetlerin de olduğunu tespit ettik. ²⁸⁴ Anlaşılan Ebû Sâ’lebe’nin bu rivayeti birçok sika râvi tarafından aktarılması ve meşhûrluk kazanması sebebiyle sahâbî neslinden sonra sadece Şam bölgesinde kısıtlı kalmamıştır.

4. Rivayet: Ubeydullah b. Musa (ö. 128/ 746) – Üsâme b. Zeyd (ö. 153/ 770) – Mekhûl – Avf b. Mâlik. ²⁸⁵

Rivayetin metni: Avf b. Mâlik dedi ki; “Ömer’in yanına elimde altın bir yüzükle geldim, yüzüğü gördüğünde yanındaki sopa ile elime vurdu.”

Rivayetin bu tarik ile tahricinde İbn Ebû Şeybe teferrüd etmiştir. Avf b. Mâlik’ten gelen başka bir tarîk, mutabi ya da şahid bulunmamaktadır. Mekhûl’un Avf b. Mâlik’ten semânının olup olmadığına dair bilgiye kaynaklarda karşılaşmadık. Nitekim o Şam’da yaşamış sahâbedendi ve rivayetlerinin tamamı Şâmî’dir. ²⁸⁶ Yaşı ve bulundukları belde itibarıyla semâî olabileceği gibi, olmama ihtimalini de göz ardı etmemek gerekmektedir.

²⁸² Buhârî, Zebâih ve’s-Sayd, 4, 5748. Hadis; Müslim, Sayd ve’z-Zebâih, 19; Ebû Dâvûd, Sayd, 2, 2855. Hadis.

²⁸³ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, C. IV, s. 148.

²⁸⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, C. XII, s. 371.

²⁸⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, C. XII, s. 588.

²⁸⁶ Akgün, “Şam Bölgesinde Rivâyet Edilen Hadislerin ‘Bölgesellik’ Açısından Tahlili” s.12.

Rivayetin şevahid bağlamında örneklerini incelediğimizde ise Zührî'ye isnad edilen maktû' ²⁸⁷ ve Enes b. Mâlik'e isnad edilen mevkûf ²⁸⁸ iki şevâhidi bulunmaktadır. Enes b. Mâlik'in bir dönem Şam'da bulunduğunu, Zührî'nin de yine Şam'da bir süre yaşadığını göz önünde bulundurarak değerlendirmek yerinde olacaktır.²⁸⁹ Sonuç olarak bu mevkuf hadisin Şam'da geçmişi bulunmayan kimseler tarafından rivayet edilmemesi sebebiyle rivayetin Şâmî olduğunu söyleyebiliriz.

Bu başlık altında verdiğimiz örnekler ışığında bölgesellik olgusunun hadisin irsâl edilmesi hususunda etkili rol oynadığını söyleyebiliriz. Nitekim bölgesellik, hadislerin o bölgedeki meşhurluğunu doğrudan etkilemekte, buna bağlı olarak bölgede yaygınlık kazanan rivayetler irsâl yoluyla nakledilebilmekteydi. Bu bağlamda bakıldığında rivayetin meşhur olması ve rivayetin bölgesel olması şeklinde başlıklandığımız değerlendirmelerin kesişen kümelere sahip iki kavram olduğu görülmektedir.

3.3. Mekhûl'un Mânen Rivayet Ettiği Mürseller

Mekhûl'un rivayetlerini incelediğimizde, kendisinin irsâlde bulunmakla birlikte hadislerdeki manayı öncelmesi sebebiyle hadis naklederken, bazen fikhî bir soruya cevaben kısaltarak, bazen de hadiste anlatılmak istenen manaya dikkat çekmek amacıyla naklettiği rivayetlerinin olduğunu tespit ettik. Hadislerin lafzından çok manasına önem vermesinde fikhî yönünün ağır basması sebebiyle lafızdan ziyade hadislerin anlam, yorum ve uygulanabilirlikleri üzerinde durduğunu söyleyebiliriz.

Bu başlık altında Mekhûl'un kimi zaman manen rivayet ettiği mürsellerin aslında toplumda bilinen, meşhur rivayetler olduğunu açıklamayı hedeflemekteyiz.

1. Rivayet: Leys b. Ebû Müslim (ö. 138/ 756) – Kays (ö. 119/ 737) - Mekhûl²⁹⁰

Rivayetin metni: Rasûlullah ehlinden bazısına “İçki içme, şüphesiz içki şerrin anahtarıdır” buyurdu.

²⁸⁷ Ma'mer b. Râşid, *Câmî'*, Habîbürrahman el-A'zamî (thk.), C. X, Meclisü'l-İlmiyye, Pakistan 1403 h., s. 396.

²⁸⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, C. VIII, s. 83.

²⁸⁹ İbrahim Canan, “Enes b. Mâlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 234.

²⁹⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, C. XII, s. 272.

Mekhûl'ün kısa bir kısmını verdiği bu hadisin şevâhidini incelediğimizde metnin muhtevasının geniş olduğunu görmekteyiz. Nitekim şevahidlerinde içkinin kötülüğünden bahseden Rasûlullah'ın nasihatta bulunduğu Ebû'd-Derdâ'ya önce Allah'a şirk koşturması, ne durumda olursa olsun namazı terk etmemesini söyledikten sonra içki içmemesi, onun şerrin anahtarı olduğunu söylemiştir.²⁹¹

Burada tespit edilen bir diğer durum ise şevâhidinin Ümmü'd-Derdâ - Ebû'd-Derdâ tarikiyle nakledilmesidir. Mekhûl'ün ikisinden de birçok rivayeti bulunması ve onların Şam'da yaşamış olmaları göz ardı edilmemelidir. Sonuç olarak burada iki durum birden tespit edilmiş; Ebû'd-Derdâ'nın bu rivayetin bölgede meşhur olması, Mekhûl'ü hem irsâle hem de manen rivayete sevk etmiştir diyebiliriz.

2. Rivayet: Abdu'l-A'lâ - Bürd b. Sinân - Mekhûl²⁹²

Rivayetin metni: Mekhûl vesme (bir çeşit bitki) ile saç boyamayı kerih gördü ve dedi ki; "Ebû Bekir saçını kına ve ketem ile boyardı."

Mekhûl'e isnâd edilen bu rivayet saç siyaha boyamanın keraheti başlığı altında geçmektedir. Mekhûl'ün Ebû Bekir'den (r.a) semâi olmadığı kesindir.²⁹³ Bununla birlikte Mekhûl'ün yine hadisi kısaltarak naklettiği görülmektedir. Nitekim bu rivayetin şahidi birçok eserde muttasıl senedleriyle zikredilmektedir. Bunlardan en meşhuru Enes b. Mâlik'in tarikidir.²⁹⁴ Enes b. Mâlik'in naklettiği hadiste Rasûlullah'ın Medîne'ye geldiğinde ashabın içerisinde en yaşlı görünen Ebû Bekir'di. Bunun üzerine onun saçlarını kına ve ketemle beyazlığı gidinceye kadar sardığını rivayet etmektedir.

Bu rivayette de bir önceki durum söz konusudur. Enes b. Mâlik'in bir dönem Şam'da yaşadığını ve Mekhûl'ün ondan semâinin olduğunu belirtmiştik.²⁹⁵ Mekhûl burada da meşhur bir bilgi olması, Enes b. Mâlik'e olan güveni gibi sebeplerle irsâle başvurmuş aynı zamanda rivayetin tamamını değil, hüküm içeren kısmını zikrederek muhtasar bilgiye yer vermiştir.

²⁹¹ İbn Mâce, Fiten, 23, 4034. Hadis; Bezzâr, *Müsned*, C. X, s. 81. (4148. Hadis)

²⁹² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, C. XII, s. 556.

²⁹³ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C. IV, s. 148.

²⁹⁴ Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr*, 45, 3920. Hadis; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. II, s. 720. (3042. Hadis)

²⁹⁵ Mizzi, *Tehzîbu'l-Kemal*, C. XXVIII, s. 464.

3. Rivayet: Muhammed b. Aclân (ö. 148/ 766) – Mekhûl – Abdullah İbn Ömer²⁹⁶

Rivayetin metni: Abdullah b. Ömer dedi ki; “Bize bıyıklarımızın düzeltilmesi emrolundu.”

Rivayet sakal ve bıyıklar hakkındaki bâb başlığı altında geçmektedir. İbn Ömer, Rasûlullah’ın bıyıklar hakkındaki emri ve tutumundan bahsetmektedir. Ancak daha önce de belirttiğimiz üzere Mekhûl’ün İbn Ömer’den semâi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Mekhûl rivayeti naklederken yine kısaltma yoluna gitmiştir. Nitekim sakal ve bıyık ile ilgili kuralların zikredildiği birçok hadis-i şerif bulunmaktadır. Bu rivayetlerden en çok nakledileni ifade etmek istiyoruz;

Nâfi – İbn Ömer – Rasûlullah²⁹⁷ senedi ile gelen bu hadiste İbn Ömer şöyle nakletmektedir; “Rasûlullah bizlere bıyıkları kısaltıp sakallarımızı uzatmayı söyledi.” Yine aynı sened ile İbn Ömer’e isnad edilen bir diğer hadiste de Rasûlullah’ın “Müşriklere muhalefet edin, sakallarınızı uzatıp bıyıklarınızı kısaltın” manasındaki sözleri aktarılmaktadır.²⁹⁸

Buradaki irsâle sebep olan kişi Mekhûl olabileceği gibi Muhammed b. Aclân da olabilir. Kendisi için Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn “sika” lafzını kullanmış olsa da onların dışındaki hadis münekkitleri “sû’l-hıfz” lafzını kullanarak hafızasının zayıf olduğunu ancak Müslim’in şahid bağlamında onun bulunduğu senedlere yer verdiğini ifade etmişlerdir.²⁹⁹ Bununla birlikte İbn Aclân’ın *Kütüb-i Sitte*’de yer alan rivâyet sayısının Mekhûl’dan daha çok olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda Mekhûl’ün hatalı olma ihtimalinin daha yüksek olduğunu söylemek objektiflik açısından yerinde olacaktır.

Her iki durumda da Mekhûl’e isnad edilen bu rivayetin irsâl yoluyla nakledildiği ve manen rivayet yoluyla muhtasar olarak aktarıldığı görülmektedir.

²⁹⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, C. XIII, s. 115.

²⁹⁷ Buhârî, *Libâs*, 65, 5893. Hadis; Müslim, *Tahâret*, 259. Hadis; Ebû Dâvûd, *Tereccul*, 15, 4199. Hadis.

²⁹⁸ Buhârî, *Libâs*, 64, 5892. Hadis; Müslim, *Tahâret*, 259. Hadis.

²⁹⁹ Zehebî, *el-Kâşif*, Muhammed Avvâme (thk.), C. II, Dâru’l-Kıble li’s-Sekâfeti’l-İslâmiyye, Cidde 1996, s. 200 – 201.

4. Rivayet: Abdul Âlâ – Bürd b. Sinan – Mekhûl³⁰⁰

Rivayetin metni: Mekhûl dedi ki; “Hırsızın kolu savaş kalkanı değerinde (bir şey) çaldığında kesilir.”

Mekhûl’e isnâd edilen bu rivayetin aslı Rasûlullah’ın uygulamalarına dayanmaktadır. Nitekim İslam fıkındaki had cezalarından biri de hırsızın elinin kesilmesidir. Ancak Mekhûl burada bilgiyi aktarırken herhangi bir sened zikretmemektedir. Sened zikretmemesinin yanında asıl bilgiyi kısaltmış, muhtasar halde nakletmiştir.

Hırsızın kolunun ne durumlarda kesileceği ile ilgili hadis-i şerifler muttasıl senedleriyle aktarılmıştır. Bunların en yaygın olanı Abdullah İbn Ömer tariki ile gelen rivayetlerdir. Bu rivayetin en meşhur senedi Nâfî – İbn Ömer – Rasûlullah³⁰¹ şeklinde gelmiştir. Hadisin metninde ise “Rasûlullah üç dirhem değerindeki kalkanı çalan hırsızın elini kesti” şeklindedir.

Yaygın olan bir diğer tarik ise Urve b. Zübeyr (ö. 94/ 713) – Âişe – Rasûlullah senedidir. Burada da aynı şekilde Rasûlullah zamanında edenin kalkan, aba gibi değere sahip eşyaların değerinden düşük eşya çalan hırsızın elinin kesilmeyeceği haberi verilmektedir.³⁰²

Sonuç olarak anlaşılan o ki Mekhûl’ün fetvâ verdiği bazı konularda hükme önem vermesi sebebiyle rivayetin senedini hazf ederek ve manasını kısaltarak muhtasar şekilde aktardığı da görülebilmektedir.

3.4. Aslı Merfû ya da Mevkûf Olup, Mekhûl’e İsnâd Edilen

Rivayetler

Genelde tüm mürsillerin, özelde Mekhûl’ün mürsel rivayetlerini değerlendirirken göz önünde bulundurulması gereken bir diğer durum irsâli yapanın o değil de ondan sonra rivayet eden râvilerin olabileceğidir. Nitekim mevkuf ve maktû rivayetler her ne kadar sahâbe ve tabiîn sözü olsa da onların söylediklerinin mutlaka Rasûlullah’a dayanacağı görüşü, siyasi ve sosyal durumlar, itikâdi tartışmalar vb.

³⁰⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, C. XIV, s. 370.

³⁰¹ Buhârî, Hudûd, 13; Müslim, Hudûd, 1.

³⁰² Buhârî, Hudûd, 13; Müslim, Hudûd, 1; Nesâî, Kat’us-Sârik, 8.

sebeplerle Rasûlullah'a isnâd edilerek nakledilmiştir.³⁰³ İncelediğimiz bazı rivayetlerde Mekhûl'den aktarılan maktu' rivâyetin aslının Rasûlullah'a dayanan bir hadis olduğunu görmekteyiz.

Biz bu başlık altında râviye aidiyeti açısından Mekhûl'e isnad edilen rivayetleri değerlendirirken iki yönü de ele alacak, aslının mevkuf ya da maktû' olup Mekhûl'e isnad edilen merfu rivâyetleri de aslının merfû olup Mekhûl'den maktû' olarak aktarılan rivayetleri de tahlil edeceğiz.

1. Rivayet: Mu'temir b. Süleyman – Bürd b. Sinan – Mekhûl³⁰⁴

Rivayetin metni: Mekhûl fitır sadakası hakkında dedi ki; “ Bir sa' hurma veya bir sa' arpa.”

Rivayetin tahririnde İbn Ebû Şeybe münferîd kalmıştır.

Zekatla ilgili bab başlığının altında geçen bu rivayette Mekhûl zekatla ilgili bir hükümden bahsetmektedir. Bu rivayet ondan maktu' olarak aktarılmıştır. Ancak ifadenin aynısı birçok muttasıl sened ile merfû olarak Rasûlullah'dan aktarılmaktadır. Bunlardan en yaygın olanı Abdullah İbn Ömer'in rivayetidir;

Nâfi – Abdullah İbn Ömer – Rasûlullah senedi ile aktarılan hadis şöyledir; “Rasûlullah (s.a.v) fitır zekatını hür erkek ve kadın başına bir sa' hurma ya da bir sa' arpa şeklinde farz kıldı.”³⁰⁵

Bu hadis-i şerif kütüb-i sitte başta olmak üzere birçok kaynakta muttasıl senediyle aktarılmaktadır. Başta verdiğimiz Mekhûl'e isnad edilen maktu rivayetinin ya sonraki râviler sebebiyle maktû' kılınması ya da Mekhûl'ün sahabeden işittiği bu hüküm içerikli hadisi senede ihtiyaç duymaksızın aktarmış olması söz konusudur.

2. Rivayet: Abdu'l Âlâ – Bürd b. Sinân – Mekhûl³⁰⁶

Rivayetinin metni: “Mekhûl mezarların üzerinde oturmayı ve üstünden yürümeyi kerih görmüştü.”

³⁰³ Yusuf Suiçmez, Ref' Problemi, *İslâmiyât*, 10/2, 2007, s. 123-125; Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, s. 79 – 81.

³⁰⁴ İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, C. VI, s. 502.

³⁰⁵ Buhârî, *Zekât*, 68; Müslim, *Zekât*, 3.

³⁰⁶ İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, C. VII, s. 354.

Mekhûl'e isnad edilen bu rivayette İbn Ebû Şeybe teferrüd etmiştir.

Rivayetin şevahitleri incelendiğinde Câbir b. Abdullah ve Ebû Hureyre tariki ile muttasıl şekilde Rasûlullah'tan nakledilen şevahid hadisler bulunmaktadır.

Câbir b. Abdullah tariki: Ebû Zübeyr (ö. 126/ 743) – Câbir b. Abdullah – Rasûlullah'tan merfu şekliyle “Rasûlullah mezarların üzerinde oturmayı ve üzerlerine inşa yapılmasını yasaklamıştı” manasındaki hadisi nakletmektedir.³⁰⁷

Ebû Hureyre tariki: Ebû Sâlih es-Semmân (ö. 101/ 719) – Ebû Hureyre – Rasûlullah'tan naklederek yukarıdaki hadis ile aynı anlama gelen haberi aktarmaktadır.³⁰⁸

Mekhûl'den maktû' olarak nakledilen haberin aslının Rasûlullah'a dayanan merfu bir haber olduğu görülmektedir.

3. Rivayet: Bürd b. Sinân – Mekhûl³⁰⁹

Rivayetin metni: Mekhûl dedi ki; “Küçük büyüğe, oturan yürüyene, az sayıda olanlar da sayısı daha çok olana selam verir.”

Rivayetin tahriline baktığımızda İbn Ebû Şeybe'nin Mekhûl'den bu tarik ile teferrüd ettiğini görmekteyiz. Bürd b. Sinân aynı rivayeti Zührî'den de maktû' olarak aktarmaktadır.³¹⁰

Mekhûl'den maktû' olarak nakledilen bu haberin aslı Rasûlullah'a dayanmaktadır. Merfu rivayetlerin en meşhuru ise Ebû Hureyre'ye aittir. Hemmâm b. Münebbih (ö. 132/ 750) – Ebû Hureyre – Rasûlullah senedi ile aktarılan hadis-i şerif kütüb-i sitte ve ilk dönem musanneflerinin çoğunda şahidi bulunmaktadır.³¹¹

Bu ve benzeri durumlarda iki seçenek ile karşı karşıyayız. Birincisi Mekhûl'ün isnad zikretmeden sözü kendi sözü gibi aktarması. Fetvâ verirken ya da sarîh bir bilgi aktarırken bunun mümkün olabileceği kanaatindeyiz. İkinci durum ise Mekhûl'den

³⁰⁷ Müslim, Cenâiz, 30; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 73.

³⁰⁸ Müslim, Cenâiz, 30; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 74; Nesâî, Cenâiz, 103.

³⁰⁹ İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, C. XII, s. 556.

³¹⁰ İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, C. XII, s. 556.

³¹¹ Buhârî, İsti'zân, 4; Müslim, Selâm, 2160. Hadis; Ma'mer, *Câmi*, C. X, s. 388.

sonraki râvilerin rivayeti maktû' şeklinde rivayet etmeleri ki nitekim başta zikrettiğimiz gibi sahâbe ve tabiîne olan güven sebebiyle bazen isnadlar hazf edilebiliyordu.

4. Rivayet: İbn Nümejr - Haccâc b. Ertât – Mekhûl – Zeyd b. Sâbit³¹²

Rivayetin metni: Zeyd b. Sâbit dedi ki; “Eğer bir adam işitme kaybı yaşayacak şekilde darp edilirse buna diyet gerekir.”

Mekhûl'ün Zeyd'den naklettiği bu mevkuf rivayet söz konusu tariki ile teferrüd etmiştir.

Mekhûl'ün Zeyd b. Sâbit'ten semâi da bulunmamaktadır.³¹³ Bu rivayetin aynısı Mekhûl'den maktû' olarak da İbn İshâk – Mekhûl tariki ile gelmektedir.³¹⁴ Zaten rivayette aktarılan bilginin maktû' şeklinde mutâbi ve şahidi bulunmaktadır.

Bunlardan en önemli olanı Saîd b. Müseyyeb tarikidir. Zührî – Saîd b. Müseyyeb senedi ile gelen bu rivayette de işitme kaybında diyet gerektiği aktarılmaktadır.³¹⁵

Bir diğer şahidi ise Mâmer b. Râşîd (ö. 153/ 770) – Katâde b. Diâme tarikiyle maktû' rivayet olarak karşımıza çıkmaktadır.³¹⁶

Bu konuda Zeyd b. Sâbit'ten aktarılan herhangi başka bir rivayeti tespit edemedik. Şevâhidlerine de bakıldığında rivayetlerin maktû' olduğu görülmektedir. Tahlilini yaptığımız bu rivayet aslının maktû' olmasına rağmen bir şekilde Zeyd b. Sâbit'e isnad edilmiştir. Mekhûl'den maktû' olarak gelen rivayeti değerlendirdiğimizde bunun sonraki râviler tarafından hata ile yapıldığı kanaatindeyiz.

3.5. Mekhûl'ün Mürsellerinin İttisal Açısından Tahlili

Daha önce râviye duyulan güven, senedin ve metnin meşhur olması sebebiyle irsâl yapılan mürsel rivayetleri ele alırken ifade ettiğimiz gibi, toplum içerisinde meşhur diyebileceğimiz seviyeye ulaşmış rivayetlerin senedlerinde irsâle başvurulduğu kabul edilen bir gerçektir.³¹⁷

³¹² İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, C. XIV, s. 67.

³¹³ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, C. IV, s. 148.

³¹⁴ İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, C. XIV, s. 67.

³¹⁵ Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, C. VIII, s. 86; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, C. XIV, s. 68.

³¹⁶ Abdürrezzâk, *Musannef*, C. IX, s. 324.

³¹⁷ Özudoğru, *Hadis, Anlam ve Amel*, s. 138; Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, s. 78 – 80.

Biz bu başlık altında Mekhûl'den muttasıl senediyle rivayet edilmesine rağmen yine ondan mürsel olarak nakledilen rivayetleri değerlendireceğiz. Söz konusu muttasıl senedin olması halinde bile irsâlin bulunmasını meşhurluk kavramıyla açıklamıştık. Burada ise Mekhûl açısından değil, ondan rivayet edenlerin irsâle başvurmuş olabilecekleri hakkındaki örnekleri inceleyeceğiz.

1. Rivayet: İbn Fudayl (ö. 195/ 811) – Muhammed b. Hâlid (ö. ?) – Mekhûl – Rasûlullah (s.a.v).³¹⁸

Rivayetin metni: Rasûlullah “Mescidlerinizde had cezası uygulamaktan uzak durunuz” buyurdu.

Hadisin mutâbaatını incelediğimizde İbn Mâce, Beyhâkî, Taberânî gibi musannifler tarafından da Mekhûl ed-Dımeşkî'nin Vâsile b. Eskâ ve Ebû'd-Derdâ'dan muttasıl senedle naklettiğini görmekteyiz.³¹⁹

Abdürrezzâk ve İbn Hacer ise Mekhûl ed-Dımeşkî – Muâz b. Cebel senediyle eserlerinde yer vermişler ancak Mekhûl'ün Muâz'dan semâi olmadığı için İbn Hacer bu rivayeti munkatı' olarak zikretmektedir.³²⁰

Mekhûl'ün Vâsile b. Eskâ'dan semâi ihtilaflıdır. Onun Vâsile'nin yanına gittiği, mescidinde bulunduğu ifade edilmekte ancak bazı münekkitler herhangi bir semânın olmadığı yönünde görüş bildirmişler, bazıları ise semânın olduğunu belirtmişlerdir.³²¹ Yanına gittiğini kabul eden cumhur görüşü esas aldığımızda ondan semânın olması bize daha muhtemel gelmektedir.

2. Rivayet: Haccâc b. Ertât – Mekhûl – Rasûlullah.³²²

Rivayetin metni: Mekhûl dedi ki; “Rasûlullah (ganimetlerden) iki hisse at için, bir hisse adam için ayırırdı.”

³¹⁸ İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, C. XIV, s. 497.

³¹⁹ İbn Mâce, *Mesâcid*, 5; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, C. X, s. 103; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, C. VIII, Mektebetü İbn Teymiyye, Kâhire ty., s. 131.

³²⁰ Abdürrezzâk, *Musannef*, C. I, s. 441; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliye*, C. III, Dâru'l-Âsime, Riyad 1998, s. 504.

³²¹ Moğultay b. Kılıç, *el-İkmâl*, C. XI, s. 350; Mizzi, *Tehzîbu'l-Kemâl*, C. XVIII, s. 464; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C. IV, s. 148.

³²² İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, C. XX, s. 57.

Rivayetin tahrıcine Abdürrezzâk, Ebû Dâvûd, Beyhâkî gibi musannifler eserlerinde yer vermişlerdir.³²³ Bunlar içerisinde Beyhâkî eserinde;

Mekhûl – Ziyâd b. Cârîye (ö. 91/ 710) – Habîb b. Mesleme tarikiyle muttasıl senedi ile tahrir etmiştir.

Ebû Dâvûd ise munkatı‘ olan Mekhûl rivayetini, her ne kadar inkıtâya uğramış olsa da şahidinin kendi *Sünen*’i başta olmak üzere birçok eserde muttasıl senediyle yer almış olmasından dolayı *Merâsîl*’inde bu rivayete yer vermiştir. Nitekim o, bu eseri müsned gibi olmasa da müsned hadise ters düşmeyen mürselleri yazmak için te’lif etmiştir.³²⁴

Hadisin şevahidine baktığımızda ise az önce belirttiğimiz üzere kütüb-i sitte kaynakları ve erken dönem eserlerinde en yaygın tariki olan Abdullah İbn Ömer tariki ile müsned bir şekilde rivayet edilmektedir.³²⁵

Bu hadisi Mekhûl gibi İbn Sîrîn ve Hasan-ı Basrî de mürsel olarak rivayet etmişlerdir.³²⁶ Dolayısıyla bu durum bize hadisin meşhur olduğu, kendilerinden muttasıl senedle vârid olmuş olsa bile başka tariklerinde mürsel olarak rivayetlerin aktarıldığını göstermektedir.

3. Rivayet: Süleyman b. Musâ – Mekhûl – Ebû Sellâm (ö. 101/ 720) – Ebû Ümâme – Ubâde b. Sâmit³²⁷

Rivayetin metni: Rasûlullah (s.a.v) savaş başlangıcında dörtte bir, savaş sonunda üçte bir ganimet (nefl) verirdi.

Eserin megâzî babında yer alan bu rivayet Mekhûl’dan muttasıl senedle gelmiştir. Ancak Mekhûl’ün irsâl yoluyla aynı rivayeti naklettiği farklı kaynaklarda görülmektedir.

³²³ Ebû Dâvûd, *Merâsîl*, s. 227; Abdürrezzâk, *Musannef*, C. V, s. 184; Beyhâkî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, C. VI, s. 328.

³²⁴ Salahattin Polat, “el-Merâsîl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s. 168.

³²⁵ Buhârî, *Cihâd ve’s-Siyer*, 50; Müslim, *Cihâd ve’s-Siyer*, 16; İbn Hibbân, *el-Müsnedü’s-Sahîh*, C. XI, s. 139.

³²⁶ Abdürrezzâk, *Musannef*, C. V, s. 184; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, C. XVIII, s. 31.

³²⁷ İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, C. XX, s. 429.

Örneğin Beyhakî'nin tahririni incelediğimizde Mekhûl – Ebû Ümâme – Ubâde b Sâmit tariki ile geldiğini görmekteyiz.³²⁸ Mekhûl'ün Ebû Ümâme'den semâi hakkında daha önceki başlıklarda bilgi vermiştik. Yine aynı şekilde Abdürrezzâk es-San'ânî de Mekhûl'ün Ebû Sellâm'ı hazf ederek Ebû Ümâme'den naklettiği rivayetine yer vermiştir.³²⁹

Mekhûl'ün Ebû Ümâme'den semâi olduğu konusunda cumhurun görüşü bulunmaktadır.³³⁰ Ancak bu rivayetin birçok kaynaktaki Mekhûl – Ebû Sellâm tariki ile gelmiş olması, bu hadisi Ebû Ümâme'den değil Ebû Sellâm'dan naklettiğini göstermektedir. Buna rağmen bazı kaynaklarda Ebû Sellâm'ın zikredilmemiş olması, tarihin meşhur, hadisin ma'rûf olması sebebiyle gerçekleşmiştir. Nitekim muttasıl tariki tahrir eden birçok erken dönem musannifi olduğu gibi şevâhidlerine de *Kütüb-i Sitte* kaynaklarında karşılaşmaktayız.³³¹

4. Rivayet: Yezîd b. Câbir – Mekhûl – Ebû'd-Derdâ³³²

Rivayetin metni: Rasûlullah “Kim gecenin karanlığında mescide yürürse (giderse), kıyamet günü Allah onu nurla (ışıkla) buluşturacaktır” buyurdu.

Mekhûl'ün Ebû'd-Derdâ'dan semâi olmadığını daha önce de zikretmiştik.³³³ Burada irsâlin bulunduğu açıktır.

Ancak bu rivayetin Mekhûl – Ebû İdris – Ebû'd-Derdâ şeklinde muttasıl tariki bulunmaktadır ve Mekhûl'ün meşhur olan tariki de budur.³³⁴ Dolayısıyla aslında Mekhûl'den muttasıl sened bulunmaktadır. Rivayetin şevâhidlerini incelediğimizde ise Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce, Hâkim en-Nîsâbü'rî ve Bezzâr gibi musannifler eserlerinde farklı tariklerin tahrirlerine yer vermişlerdir.³³⁵

Bu dört örnekten anlaşılacağı üzere, Mekhûl'den muttasıl senedi bulunmasına rağmen aynı rivayetlerin yine Mekhûl'den mürsel şekilde rivayet edildiği

³²⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, C. VI, s. 292.

³²⁹ Abdürrezzâk, *Musannef*, C. V, s. 190.

³³⁰ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, C. IV, s. 148.

³³¹ İbn Hibbân, *el-Müsnedü's-Sahih*, C. XI, s. 193; Hâkim, *el-Müstedrek*, C. II, s. 74; Ebû Dâvûd, *Cihâd*, 157, 2748. Hadis; İbn Mâce, *Cihâd*, 35, 2853. Hadis.

³³² İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, C. IV, s. 399.

³³³ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, C. IV, s. 149.

³³⁴ İbn Hibbân, *el-Müsnedü's-Sahih*, C. V, s. 394; Dârimî, *Sünen*, Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (thk.), C. II, *Dâru'l-Muğnî li'Neşri ve't-Tevzî'*, Riyâd 2000, s. 891.

³³⁵ Ebû Dâvûd, *Salât*, 48; Tirmizî, *Salât*, 51; Bezzâr, *Müsned*, C. X, s. 322; Hâkim, *el-Müstedrek*, C. I, s. 212.

görülmektedir. Bu durumda irsâli Mekhûl'ün yapmış olabileceği gibi Mekhûl'den sonraki râvilerin yapma ihtimali de bulunmaktadır. Bunların sebebi ise rivayetin meşhur olması, muttasıl senedinin bilinmesi veyahut hadisın toplumda ma'rûf bir bilgi haline gelmiş olması olabilmektedir.

3.6. Mekhûl'ün Mürsellerinin Teferrüd Açısından Tahlili

Çalışmamızda Mekhûl ed-Dımeşkî'ye isnad edilen mürsel rivayetlerin birçoğunun mutâbi ve şevâhid yönünden zengin olduğunu ifade etmeye çalıştık. Bununla birlikte ona isnad edilmiş ancak sened, mütâbaat ve şevâhid yönünden teferrüd etmiş mürsel rivayetlerin de olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir.

Bu başlık altında vereceğimiz mürsel örnekleri Mekhûl'e isnad edilen rivayetlerin ferd olanları, senedinde zayıf, metruk vb. râvilerin bulunduğu rivayetler olacaktır.

1. Rivayet: Süfyân es-Sevrî – Şam ehlinden bir adam – Mekhûl³³⁶

Rivayetin metni: Rasûlullah Kâbe'yi ilk gördüğünde “Allah'ım, bu Beyt'in şerefini, saygısını ve sevgisini artır ve bu Beyt'i hac ve umre için ziyaret edenlerin sayısını artır.” dedi.

Rivayetin senedinde Mekhûl'den nakleden kişinin ismi bilinmemekte, Şam ehlinden bir adam olarak nakledilmektedir. Bu durum senedin sıhhati açısından önemli bir problemdir. Ancak rivayetin tahrıcine baktığımızda Beyhakî *Sünen-i Kübrâ*'sında aynı tarikle nakilde bulunmuştur.³³⁷ Onun tahrıcinde ise bu kişinin Ebû Saîd eş-Şâmî olduğu görülmektedir. Ebû Saîd için münekkitlerin hepsi zayıf ve metruk bir râvi olduğunu belirtmektedir.³³⁸ Burada dikkatimizi çeken husus Polat'ın eserinde yer verdiği üzere irsâle sebebiyet veren âmillerden biri olan rivayetin senedinde bulunan zayıf râvilerin hazfedilmesi hususudur. Görüldüğü üzere senette yer alan “Şam ehlinden bir adam” ifadesiyle ravinin gizlenmesi, Polat'ın değindiği bu noktayı akıllara getirmektedir.³³⁹

³³⁶ İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, C. VIII, s. 765-766.

³³⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, C. V, s. 73.

³³⁸ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, C.V, s. 233.

³³⁹ Selahattin Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, s. 82.

Bunun yanında farklı isnad ile benzer manaya gelen bir rivayeti de Taberânî tahrir etmiş³⁴⁰ ancak onun rivayeti de senedindeki kezzâb olmakla itham edilen râvî sebebiyle zayıf kabul edilmiştir.³⁴¹

Mekhûl'e isnad edilen rivayet ve onun bir başka şevahidi de isnad açısından sorunlu ve ferd kalmış rivayetlerdir.

2. Rivayet: İsmail b. Ayyâş – Ubeydullah b. Ubeyd (ö. 132/ 750) – Mekhûl – Ömer b. Hattâb.³⁴²

Rivayetin metni: Ömer dedi ki; “Eğer (karısını boşayan erkek) kadın yıkanmadan önce (iddet süresinin son hayzından temizlenen kadın) ona geri dönerse, onu hak etmiştir.”

Rivayeti İbn Ebû Şeybe dışında tahrir eden bir musannif tespit edemedik. Aynı zamanda mutâbaat ve şahidi de bulunmamaktadır. Ric’î talak hakkındaki başlık altında rivayet edilen bu haberin hiçbir destekleyici sened ve metni olmaması sebebiyle teferrüd etmiştir.

Yalnızca Mekhûl’ün Saîd b. Müseyyeb’ten bir rivayeti bu haber ile benzer manaya gelmektedir ancak bu durum senedi yönüyle rivayetin teferrüd etmiş olmasını ortadan kaldırmamaktadır.³⁴³

3. Rivayet: Vekî’ b. Cerrâh – Muğîre b. Ziyâd – Mekhûl.³⁴⁴

Rivayetin metni: Bir adam Rasûlullah’a geldi ve aralarında şu konuşma geçti; “Ey Allah’ın Rasûlü, insanlar Allah yolunda savaşıp cihad ettiler, beni de onlara yetiştirecek bir amele yönlendir” dedi. Rasûlullah “Gecelerini namaz ile geçiriyor musun?” adam “evet” dedi, Rasûlullah “gündüzleri oruç tutuyor musun?” diye sordu, adam “evet” diye cevap verdi. Rasûlullah ona “senin gecelerini ihyâ etmen, gündüzleri oruç tutman, onlardan birinin uykusu gibidir” buyurdu.

³⁴⁰ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Evsat*, C. VI, s. 183.

³⁴¹ İbn Hacer, *et-Telhîsü’l-Habîr*, C. II, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1989, s. 526.

³⁴² İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, C. X, s. 127.

³⁴³ İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, C. X, s. 128.

³⁴⁴ İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, C. X, s. 254.

İbn Ebû Şeybe dışında tahrice bulunan olmamış ve herhangi mutâbî ya da şahidine rastlanmamıştır.

4. Rivayet: Muaviye b. Yahyâ es-Sadeî (ö. 151/ 768) – Yahyâ b. Hâris (ö. 145/ 763) – Mekhûl.³⁴⁵

Rivayetin metni: Rasûlullah “Ribat kırk gündür” buyurdu.

Rivayet Mekhûl’dan ferd olarak gelmektedir. Senedinde bulunan Yahyâ es-Sadeî ise metruk, zayıf bir râvidir. Öyle ki o, Zührî’nin kitabını Şam çarşısında satın almış ve ondan işitmiş gibi kitaptaki hadisleri nakletmektedir, bu sebeple de ayrıca zayıf ve vehm sahibi görülmüştür.³⁴⁶

Benzer manadaki bir rivâyeti şahid bağlamında Taberânî nakletmiş ancak onun tahrir ettiği rivayetin senedinde de metruk bir râvi bulunduğundan rivayeti zayıf kabul edilmiştir.³⁴⁷

Mekhûl rivayeti ferd olmakla birlikte şahidi sayılacak diğer rivayet de zayıf kabul edilmekte olduğundan Mekhûl’e isnad edilen bu bilgi de teferrüd etmiştir.

Sonuç olarak Mekhûl’e ait mürsel rivayetlerin bir kısmının ferd olduğu, mutâbî veya şevâhidinin bulunmadığı, bulunanların da yine zayıf hükmünde kabul edildiği görülmektedir. Bu da Mekhûl’e isnad edilen bazı mürsellerin hem metin hem de sened açısından teferrüd ettiğini göstermektedir.

3.7. Mekhûl ed-Dimeşkî’nin Mürsellerinin İsnad Tahlili

Bu başlık altında Mekhûl’e isnad edilen mürsel rivayetlerin senedlerini tahlil edecek, hem Mekhûl’ün kendisinden irsâlde bulunduğu kişilerin hem de senedde Mekhûl’dan sonra yer alan râvilerin kimler olduğu, rivayet sayıları, cerh ve ta’dîl durumları vb. konular hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

³⁴⁵ İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, C. X, s. 315.

³⁴⁶ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, C. IV, s. 113.

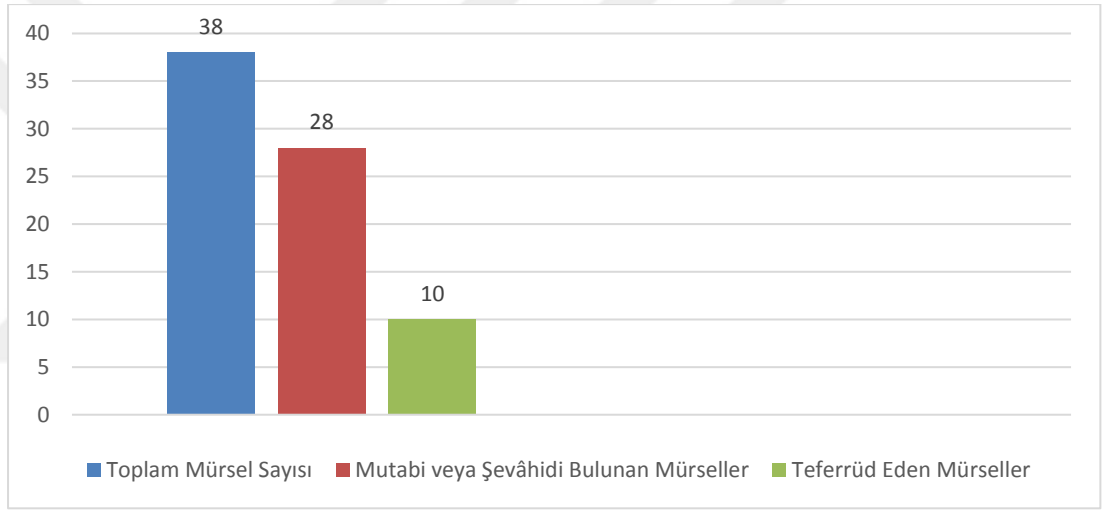
³⁴⁷ Nureddin el-Heysemî, *Mecmâu’z-Zevâid*, Hüsameddin el-Kudsî (thk.), C. V, Mektebetü’l-Kudsî, Kahire 1994, s. 290.

3.7.1. Mekhûl'ün İrsâlde Bulunduğu Kişiler

Bu başlığımızda çalışmamız süresince referans aldığımız İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'inde yer alan Mekhûl'ün mürsel rivayetleri içerisinde, kimden ne kadar irsâlde bulunduğunu rakamsal verilerle açıklamaya gayret edeceğiz.

Tespit ettiğimiz rakamlara göre Mekhûl'ün Rasûlullah'a irsâl ettiği toplam 38 adet mürsel rivayeti bulunmaktadır. Bunlardan 28 tanesi mutâbi ve şevâhidi bulunan rivayetler olarak, 10 tanesinin ise herhangi bir mutâbi ve şevâhidinin bulunmadığı, İbn Ebû Şeybe dışında tahririne yer verilmemiş olan mürsel rivayetler olarak karışımıza çıkmaktadır.

Tablo 3.1: Mekhûl'ün Rasûlullah'tan Mürsellerinin Durumu

Tabloda görüldüğü üzere Mekhûl'ün Rasûlullah'a irsâl ettiği rivayetlerin yarısından fazlasının mutâbi ve şahidi bulunmaktadır.

Mekhûl'ün sahâbe tabakasından en çok irsâlde bulunduğu kişilerin sıralaması ise şöyledir;

1. Zeyd b. Sâbit: 50 adet.

Mekhûl'ün Zeyd b. Sâbit'ten nakletmiş olduğu mürsellerin tamamının diyetler konusunda olduğu tespit edilmiştir. Rivayetlere göre Ömer b. Abdülaziz tarafından Mekhûl'ün diyetler hakkında naklettiği rivayetlerin yakılması emri verilmiştir.³⁴⁸ Bunun sebebi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte *Kütüb-i Sitte*

³⁴⁸ İbn Asâkîr, *Tarihu Medineti Dimeşk*, C. XXXVIII, s. 43.

kaynaklarında diyetlerle ilgili Mekhûl'den hiçbir rivayet bulunmamaktadır. Aynı şekilde bu kaynaklarda Zeyd b. Sâbit'ten diyetler hakkında aktarılan rivayet de bulunmamaktadır.³⁴⁹ Bununla birlikte Mekhûl'ün Zeyd'den aktardığı mürselerin %50'sinin mutâbi ve şahidi bulunmaktadır.

2. Ömer b. Hattâb: 42 adet.

Mekhûl'ün Ömer'den naklettiği mürseleri incelediğimizde çoğunun zekat ve namaz konularında bir kısmının ise hadler ve fiten konuları hakkında geldiği görülmektedir.

3. Muâz b. Cebel: 25 adet.

Nakledilen rivayetlerin büyük çoğunluğu hadler, vasiyet ve fiten konularındadır. Daha önce zikrettiğimiz gibi Muâz b. Cebel, Ömer b. Hattab tarafından Şam'lılara Kur'ân öğretmek için gönderilmiş ve vefat edene kadar orada yaşamıştır. Muâz'ın rivayetlerinin %50'ye yakını Şâmî'dir.

4. Ebû Sâ'lebe el-Huşenî: Toplam 23 adet.

Mekhûl'ün ondan avlanma ve edeb konularında rivayetleri bulunmaktadır. Ebû Sa'lebe'nin bütün rivayetleri Şâmî'dir.³⁵⁰

5. Ebû Hureyre: 17 adet.

Mürselerin çoğunluğu namaz, zekat ve buyû' konularında gelmiştir. Ebû Hureyre'nin Şam bölgesi ve Dımaşk ile herhangi bir bağlantısı bulunmamakla birlikte rivayet ettiği hadisler Medine, Mekke, Dımaşk, Kûfe, Basra gibi bölgelerde ders halkasında yetişmiş, kadılık yapan öğrencilerinin bulunduğu bilinmektedir.³⁵¹

6. Ebû'd-Derdâ: 14 adet.

³⁴⁹ Sami Önlü, *Mekhûl ed-Dimeşkî ve Kitâbü's-Sünen fi'l-Fıkh Adlı Eseri*, s. 41.

³⁵⁰ Akgün, "Şam Bölgesinde Rivâyet Edilen Hadislerin 'Bölgesellik' Açısından Tahlili" s.13.

³⁵¹ M. Yaşar Kandemir, "Ebû Hüreyre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994 s. 160-167.

Rivayetler özellikle namaz ve talak gibi fikhî konularda yoğunlaşmaktadır. Ebû'd-Derdâ tıpkı Muâz b. Cebel gibi Hz. Ömer zamanında Şam'a yerleşen sahâbilerdendir. Rivayetlerinin büyük çoğunluğu Şamlılar tarafından nakledilmiştir.³⁵²

7. Ubâde b. Sâmit: 13 adet.

Rivayetlerin çoğunluğu namaz, nikah ve hadler konusunda nakledilmektedir. 13 mürselin %80'i Şâmî olmakla birlikte birçoğunun mutâbi bulunmaktadır.

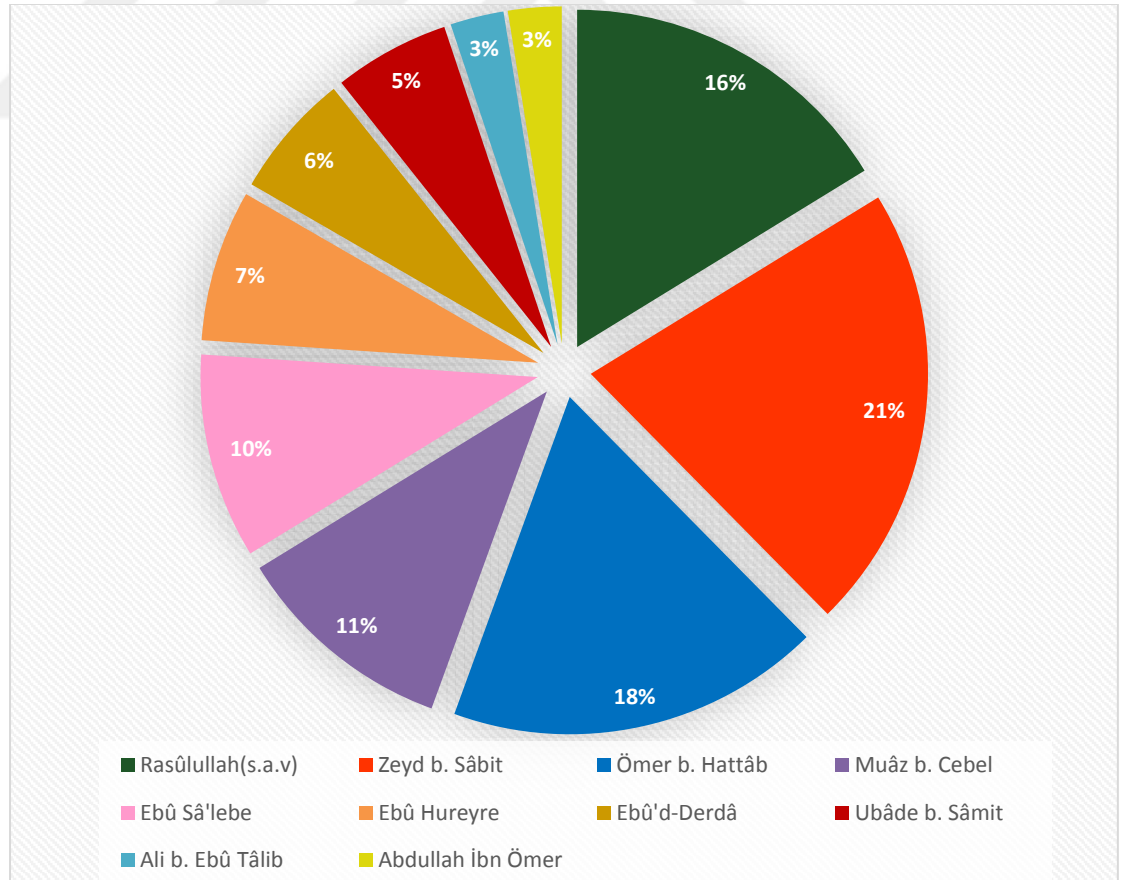
8. Ali b. Ebû Tâlib: 6 adet.

Rivayetlerin büyük çoğunluğu diyetler hakkında gelmiştir.

9. Abdullah b. Ömer: 6 adet.

İbn Ömer'den gelen mürsel rivayetler namaz ve oruç gibi ibadetler hakkındadır.

Tablo 3.2: Mekhûl'un İrsalde Bulunduğu Kişilerin Dağılımı

³⁵² Akgün, “Şam Bölgesinde Rivâyet Edilen Hadislerin ‘Bölgesellik’ Açısından Tahlili” s.11.

3.7.2. Mekhûl'ün Mürsellerinin Taşıyıcıları

Bu başlık altında Mekhûl'e isnad edilen mürsel rivayetlerin senedlerinde bulunan râvilerin, dolayısıyla Mekhûl'ün mürsellerinin taşıyıcı râvilerini ele alacağız. Bunu yaparken öncelikle Mekhûl'den bir sonraki tabakayı, ikinci olarak bu râvilerden sonraki tabakada öne çıkan taşıyıcıları inceleyecek, cerh-ta'dîl bilgilerine ve Mekhûl'den naklettikleri rivayetlerin konu dağılımlarının neler olduğunu ortaya koyacağız. Akgün'ün “Mürsel hadislerin râvileri sika ise söz konusu mürsellerin sahih bir aslının olduğu” tespitinin Mekhûl'ün mürsellerinin taşıyıcıları üzerindeki uygulanabilirliğine değinmiş olacağız.³⁵³

Böylelikle çalışmamıza konu olan rivayetlerde hangi râvi ve râvilerin mürsel rivayetleri nakletmede önde olduklarını, güvenilirliklerini ve Mekhûl ile ilişkilerini açıklayacak, söz konusu irsâllerde onların da paylarının olup olmadığını, kendileri hakkındaki cerh-ta'dîl bilgileri ışığında değerlendirmeye gayret edeceğiz.

- a. Bürd b. Sinân: Bürd b. Sinân Ebû'l-Alâ eş-Şâmî, Mekhûl, Süleyman b. Musâ, Zührî, Nâfi gibi tabiîn âlimlerinin ders halkasına katılmıştır. Mekhûl'den toplamda 120 rivayeti bulunmaktadır. Bu rivayetleri incelediğimizde Bürd'ün Mekhûl'den naklettiği rivayetlerin %80'i taharet, namaz, zekat, nikah gibi ibadetle ilgili konuları kapsarken %15'i had cezaları ve diyetlerle ilgili konuları kapsamakta, geri kalan %5'lik kısımda ise siyer, edeb, cihad gibi konuların işlendiği rivayetler olduğu görülmektedir. Ahmed b. Hanbel, Bürd için “sâlihu'l-hadîs” ifadesini kullanmıştır. Nesâî onu tabiînin altıncı tabakasında zikretmiş ve İbn Maîn'in de Bürd için “sika” ifadesini kullanmış, İbn Hibbân da ona *es-Sikât*'ında yer vermiştir.³⁵⁴ Mekhûl'den en çok rivayette bulunan talebelerinden biri olmakla birlikte çalışmamızda yer verdiğimiz Mekhûl'ün mürsel rivayetlerinin dokuzunda karşımıza çıkmaktadır. Bürd'ün sika ve güvenilir bir râvi olması, büyük tabiînden hadis işitmesi yönüyle Mekhûl halkasının önemli talebelerinden biridir. Çalışmamızdaki rivayetlerin dağılımını göz önünde bulundurduğumuzda Bürd'ün Mekhûl'den özellikle fikhî konularda çok rivayette bulunduğu dikkat çekmektedir. Kendisinin tedlis

³⁵³ Akgün, “Şam Bölgesinde Rivâyet Edilen Hadislerin ‘Bölgesellik’ Açısından Tahlili” *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, Aralık 2016, s. 23.

³⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C. I, s. 217.

ve irsâle itham edilmemiş olması da, mürsel rivayetlerde payının çok olmadığı yönünde kanaat oluşturmaktadır.

- b. Abdurrahman b. Yezîd b. Câbir: Tam ismi Abdurrahman b. Yezîd b. Câbir Ebû Utbe'dir. Mekhûl, Zührî, Bişr b. Ubeydullah gibi isimlerden hadis öğrenmiştir. Mekhûl'ün bir başka talebesi olan Yezîd b. Yezîd'in abisidir. Yahyâ b. Maîn, İbn Sa'd gibi alimler onun için "sika" demişlerdir.³⁵⁵ Aynı şekilde Nesâî ve İclî gibi alimler de sika, güvenilir olduğunu kaydetmişlerdir.³⁵⁶ İbn Câbir'in Mekhûl'den toplamda 39 tane rivayeti bulunmaktadır. Rivayetlerin konu dağılımını incelediğimizde bir konuda yoğunlaşmadığı, namaz, nikah, cihad, hadler, megâzi ve fiten konularından gelen birer ikişer adet rivayetle konu dağılımının gerçekleştiği görülmektedir. Çalışmamızdaki dokuz farklı rivayetin senedinde ismi geçmektedir. Mekhûl'ün mürsellerinde ismi çokça geçen bir diğer râvidir. Kendisi hakkında mürsil ya da müdellis olduğuna kanaat getiren bir görüş yoktur.
- c. Haccâc b. Ertât: Haccâc b. Ertât Ebû Ertât el-Kûfî, Mekhûl ve Atâ b. Ebî Rebâh gibi önemli tabiîn fakihlerinden ders almıştır. Mekhûl'den 64 rivayeti bulunmaktadır. Rivayetlerin %85'i diyetler konusunda nakledilen rivayetler %15'i ise diğer fikhî konuları kapsayan rivayetler olarak karşımıza çıkmaktadır. İbn Hanbel onun hadis hafızı olarak zikretmiştir.³⁵⁷ İbn Hacer onun için "sudûk" demiş ancak müdellis olduğunu ve hatalarının bulunduğunu eklemiştir,³⁵⁸ Yahyâ b. Mâîn de suduk olduğunu söylemiş ancak "leyse bi'l-kavî" olarak müdellis olduğunu zikretmiştir.³⁵⁹ İbn Hibbân ise *es-Sikât*'ında Haccâc'a yer vermiştir.³⁶⁰ Kısaca Haccâc güvenilir ve sudûk olarak kabul edilmekte ancak bazı hataları ve tedlîs yönüyle eleştirilmiştir. Çalışmamızda yer alan Mekhûl'e isnad edilen mürsel rivayetlerden beşinin isnadında Haccâc yer almaktadır. Mekhûl'ün birçok farklı mürselinin senedinde de ismi bulunmaktadır. Haccâc'ın tedlis ve hata ile itham edilmesi, Mekhûl'e isnad edilen mürsellerin bir kısmında payı olabileceği ihtimalini aklımıza getirmektedir. Nitekim o Mekhûl'den ders almış, ona itimat eden ve son derece

³⁵⁵ Mizzi, *Tehzîbu'l-Kemâl*, C. XVIII, s. 5.

³⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C. II, s. 566.

³⁵⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. III, s. 154.

³⁵⁸ İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 222.

³⁵⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. III, s. 154.

³⁶⁰ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C. I, s. 356.

güvenen bir öğrencisiydi, bu sebepler Mekhûl'den işittiği isnadlarda hazfetme davranışına yol açabilecektir.

- d. Evzâî: Ebû Amr Abdurrahman b. Amr el-Evzâî, Mekhûl'ün öğrencilerinden, fıkıh ve hadis âlimi, aynı zamanda Evzâiyye mezhebinin kurucusudur. Şam'lı büyük fakihlerden olduğu kabul edilmektedir. İbn Maîn'e göre o sika, güvenilir bir râvidir, İbn Hibbân da onun ismini *es-Sikât*'ında zikretmektedir.³⁶¹ Zehebî de onun hakkında güvenilir olduğunu söyler ve Şeyhû'l-İslâm, hadis hâfızı ve fâkih olarak nitelendirir.³⁶² Mekhûl'den 38 civarında rivayette bulunmuştur. Bunlar içerisinde bizim de çalışmamızda da yer verdiğimiz gibi Mekhûl'ün mürselleri de bulunmaktadır. Rivayetlerin konu dağılımı ise şöyledir; yaklaşık %55'lik dilim taharet, namaz, nikah gibi fikhî-amelî konuları, %30'luk kısmı edeb, libas, %15'lik kısım ise siyer ve tıp hakkındaki konuları kapsamaktadır. Evzâî'nin güvendiği kişilerden meşhur tariki olan rivayetleri ya da maruf bir bilginin mürsel de olsa rivayet ettiği bilgisi göz önünde bulundurulursa Mekhûl'den rivayet ettiği mürsel rivayetler anlam kazanacaktır. Nitekim daha önce yer verdiğimiz Evzâî – Mekhûl senedli tüm mürseller meşhur ve maruf hadislerdir.³⁶³

Örneklerini vermiş olduğumuz isimler Mekhûl'den çok sayıda rivayetleri ile meşhur olmuş kişilerdir. Çalışmamızda da bu isimlerin senedinde bulundukları rivayetlere birçok örnek verdik. Onların güvenilirlikleri, rivayet üslupları ve Mekhûl'den rivayetleri hakkında bilgi vererek, irsâle sebebiyet verenlerin onlar olup olmayacağı konusuna açıklık getirmeye çalıştık. Görülen o ki Mekhûl'den rivayeti meşhur bu dört kişiden Haccâc dışında tedlis ve irsâl ile itham edilen bir isim olmadığını gördük, Haccâc da her ne kadar bunlarla itham edilse de güvenilir bir râvi olarak karşımıza çıktı.

Bununla birlikte Mekhûl'den naklettikleri rivayetlerin konu dağılımını inceleyerek konuların özellikle fikhî-amelî konularda yoğunlaştığı görüldü. Dolayısıyla Mekhûl'ün mürsel rivayetlerinde bu râvilerin çoğunlukla yer alması, onların Mekhûl'e olan güveni, Mekhûl'ün yakın halkasından olmaları, bilginin mâruf olması, hadisin birçok meşhur farklı tariklerle desteklenmesi gibi sebepler olabileceği

³⁶¹ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, C. II, s. 537.

³⁶² Zehebî, *el-Kâşif*, C. III, s. 272.

³⁶³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, C. IV, s. 330; Abdürrezzâk, *Musannef*, C. III, s.128.

kanaatindeyiz. Ayrıca bu dört ismin Kûfe ve Medine gibi ilim merkezlerine rihleleri de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Nitekim Mekhûl'ün mürsellerinin büyük bir çoğunluğunun bu bölgelerde nakledilen merfu/mevkuf/maktû' rivayetlerle desteklendiğini daha önce zikretmiştik.

Bu başlıkta ikinci olarak Mekhûl'den hadis alan bu râvilerden yine Mekhûl'ün mürsellerinde en çok ismi geçen bir üst tabakadaki isimleri inceleyeceğiz. Bu isimler içerisinde en dikkat çekenler Ebû Üsâme, Abdu'l-alâ ve İsâ b. Yunus gibi râvilerdir.

- a. Ebû Üsâme: İsmi Hammâd b. Üsâme b. Zeyd'dir. Kendisi Kûfe'li olup rihleleri dışında orada yaşamış, hicri 200 yılında yine Kûfe'de vefat etmiştir. İbn Hanbel onun sika-sebt olduğunu, hatasını çok görmediğini nakletmektedir. İbn Maîn de onun sika, güvenilir râvi olduğunu zikretmekte,³⁶⁴ Zehebî de onun hâfız ve güvenilir olduğunu ifade etmektedir.³⁶⁵ İbn Hacer başta olmak üzere birkaç münekkit bir zamanlar tedliste bulunduğunu ancak sonradan bu davranışından döndüğünü kayıtlara geçmiştir.³⁶⁶ Mekhûl'ün öğrencilerinden olan Yezîd b. Câbir'den Ebû Üsâme'nin toplamda 75 rivayeti bulunmaktadır. Bu sened ile aktarılan rivayetlerin konu dağılımına baktığımızda %40'ı avlanma, %30'u megâzî ve fiten diğer %30'unun ibadetler hakkında olduğu görülmektedir. Çalışmamızda ise Ebû Üsâme – Yezîd b. Câbir – Mekhûl isnadıyla toplam yedi senedde Ebû Üsâme'nin ismi geçmektedir. Dolayısıyla Ebû Üsâme'nin Mekhûl'e isnâd edilen mürsel rivayetlerde özellikle Yezîd b. Câbir'den çokça nakilde bulunduğu dikkat çekmektedir.
- b. Abdu'l- Alâ: Tam ismi Abdu'l-Alâ b. Abdu'l-Alâ b. Muhammed eş-Şâmî'dir. Hicri 184-9? Yılında Şam'da vefat etmiştir. Bununla birlikte künyesinde el-Basrî ifadesinin bulunmasından kendisinin Basra'da hatırı sayılır bir süre kaldığı anlaşılmaktadır.³⁶⁷ Çalışmamızda yer verdiğimiz rivayetlerde Bürd b. Sinân – Mekhûl tarikiyle beşten fazla isnadda ismi yer almaktadır. Mekhûl'ün mürsellerini Bürd'den en çok rivayet eden kişidir. Toplamda ise Bürd'den 62 adet rivayeti bulunmaktadır. Abdu'l-Alâ – Bürd – Mekhûl tarikiyle gelen rivayetlerin konu dağılımı incelendiğinde %85'inin fikhî-amelî, % 15'inin ise

³⁶⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. III, s. 132-133.

³⁶⁵ Zehebî, *el-Kâşif*, C. II, s. 313; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, C.IX, 288.

³⁶⁶ İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 267.

³⁶⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C. II, s. 465.

siyer, megâzî gibi konular olduğu görülmektedir. İbn Maîn kendisini sika olarak zikretmiş,³⁶⁸ İbn Hacer de aynı şekilde sika ve güvenilir olduğunu belirtmiştir.³⁶⁹ Zehebî ise sika ancak kaderî olduğunu belirtmiş,³⁷⁰ İbn Hibbân da Zehebî'nin bu görüşüne katılarak onu sika ve kaderî olmakla itham etmiştir.³⁷¹ Sonuç olarak her ne kadar itikâdî farklı bir yönelimi olsa da güvenilirliği cumhur tarafından kabul edilmiştir.

- c. İsâ b. Yunus: İsâ b. Yunus b. Ebû İshâk el-Hamedânî, aslen Kûfe'li olup Hemedân bölgesinde doğmuş, sonraları Şam bölgesine yerleşmiş Bağdat ve Mekke'ye yaptığı rihleleri dışında orada yaşamış ve hicri 187 yılında Şam'da vefat etmiştir.³⁷² İbn Hanbel, Ebû Hâtim ve Nesâî onun sika, sebt olduğunu ifade etmişlerdir.³⁷³ Zehebî ise onun için bölgesindeki “hıfzda ve ibadette en büyük alimlerden” şeklinde görüşünü bildirmiştir.³⁷⁴ Kendisiyle ilgili müdellis ya da mürsil olduğuna dair de herhangi bir açıklama/ifade bulunmamaktadır. İsâ b. Yunus, Mekhûl'un talebelerinden Evzâî, Abdurrahman b. Yezîd b. Câbir ve Hişâm el-Ğâz gibi isimlerden, Mekhûl'un mürsel rivayetlerinin senedinde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Mekhûl'un talebelerinden olan Evzâî'den toplamda 191 adet, Yezîd b. Câbir'den 14, Hişâm'dan ise 10 adet rivayeti bulunmaktadır. Evzâî – Mekhûl kanalıyla en çok rivayeti bulunan kişi İsâ b. Yunus'tur. Bu tarikle naklettiği rivayetlerin konu dağılımının %60 namaz, %20 libâs, %20 ise diğer fikhî konular hakkında geldiği tespit edilmiştir. Çalışmamızda ise toplam dört yerden fazla isnadda ismi geçmektedir.

Mekhûl'e isnad edilen mürsel rivayetlerin senedinin Mekhûl'den önceki iki tabakasında en çok dikkat çeken isimlerin birkaçının mürsil ve müdellis olarak cerh edilmiş olmasıyla birlikte hepsinin güvenilir râviler olarak karşımıza çıktığı tespit edilmiştir.

³⁶⁸ Mizzi, *Tehzîbu'l-Kemâl*, C. XXVI, s. 359.

³⁶⁹ İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 562.

³⁷⁰ Zehebî, *el-Kâşif*, C. III, s. 221.

³⁷¹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C. II, s. 465.

³⁷² İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C. II, s. 371-372.

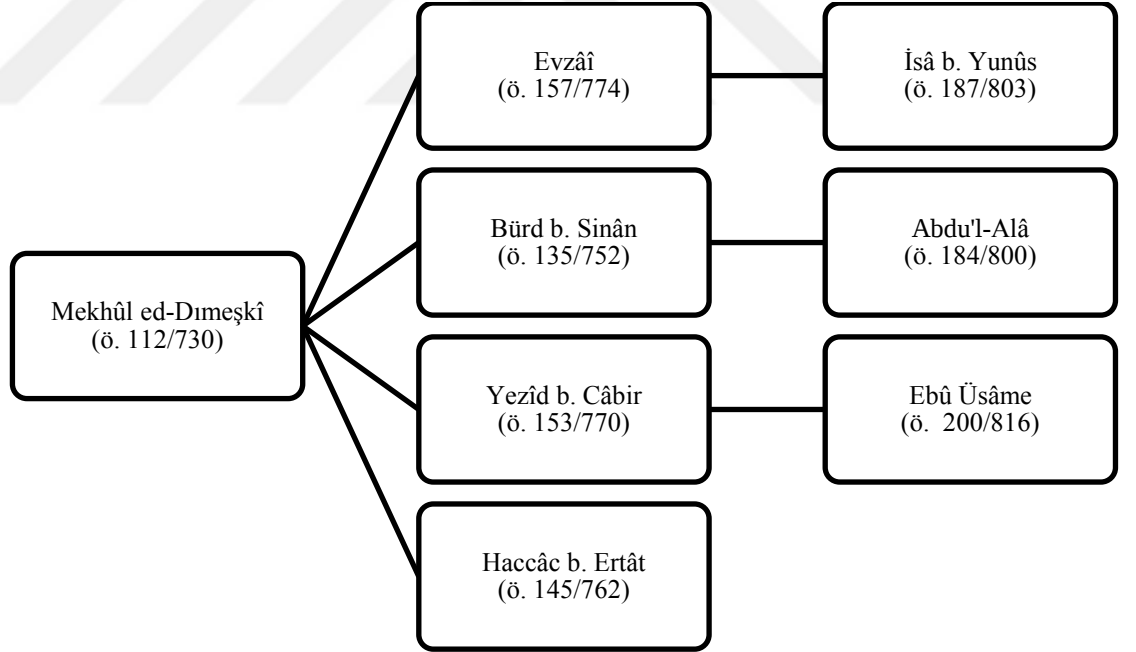
³⁷³ Mizzi, *Tehzîbu'l-Kemâl*, C. XXIII, s. 62.

³⁷⁴ Zehebî, *el-Kâşif*, C. III, s. 584.

Rivayetlerin konu dağılımları incelendiğinde yoğunluğun iki tabakada da fikhî-amelî konular üzerinde olduğu görülmektedir. Bu da daha önce zikrettiğimiz üzere fikhî hüküm ve fetvalar içeren konularda isnadın bazen hazfedildiğini göstermektedir.

Dikkat çeken bir diğer husus, râvilerin çoğunun Şam bölgesinde doğup yetiştiği veya Şam bölgesine sonradan yerleşip orada vefat ettikleri hususudur. Nitekim mürsel rivayetleri değerlendirirken bölgesellik kavramının da önemli olduğunu daha önceki başlıklarda incelemiştik.

Özellikle verdiğimiz bu isimlerin Mekhûl'den rivayetlerini incelediğimizde, mürsel olan bu rivayetlerin şevâhidi ya da mutâbînin olduğunu tespit etmiş olmamız da daha önce de çeşitli maddeler halinde ifade etmiş olduğumuz irsâle sebep olan âmillerden güven duygusu, rivayetlerin bölgesel meşhurluk kazanması, tariklerinin meşhur olması gibi sebeplerin bu râviler için de geçerli olduğunu bize tekrar göstermiştir.

Şekil 1.1. Mekhûl'ün Mürsellerinin Öne Çıkan Taşıyıcıları

SONUÇ

Mekhûl ed-Dımeşkî'nin hayatı ve mürsel rivayetlerinin tahliline yer verdiğimiz bu tezimizde konu hakkında tespit edebildiğimiz bilgileri, yaşadığı dönemin siyâsi, sosyal ve ilmî durumu çerçevesinde ortaya koyduk.

Aslen Kâbil kökenli olan Mekhûl Huzeylli bir kadının kölesiyken azat edilmesi sonrasında kendi deyimiyle orada işitmediği ilim kalmayıncaya kadar Mısır'da kalmış ve devamında çeşitli ilim merkezlerine yaptığı rihlesini Şam'da sonlandırmış, vefatına kadar burada ikamet etmiştir. Birçok farklı bölgeden beslendiği kaynakların ona kazandırmış olduğu bilgi zenginliği ile Şam bölgesinin fâkihlerinden kabul edilmiştir.

İrsâl sebepleri ve dönemin rivayet üslûbu bağlamında Mekhûl ed-Dımeşkî'ye isnad edilen mürsel rivayetlerin tespit ve değerlendirmesine yer verdiğimiz bu çalışmamızda söz konusu rivayetlerin ne kadar tutarlı olduğu ve hadis literatüründeki yerinin ne olduğuna dair sorulara yanıtlar vermeye gayret gösterdik.

Bu minvalde elde ettiğimiz birinci sonuç, ilk dönem rivayet üslûbunda, sahâbe ve tabiîn dönemi olması ve fitne ortamının yaygın hale gelmemiş olması sebebiyle isnad kullanımında gelişigüzel bir anlayışın bulunduğudır. İnsanların özellikle güvenilen kişilerden rivayette bulunurken sened zikretme ihtiyacı hissetmedikleri anlaşılmıştır. Bunun neticesinde tabiînin sahâbeden hadis naklederken sahâbe râvisini zikretmeden doğrudan Hz. Peygamber'e irsâl etmesiyle irsâlin bu dönemde oldukça yaygın olduğu görülmüştür.

İlk dönem rivayet üslûbunda isnadın gelişigüzel kullanıldığı görülmektedir. Bu sebeple Mekhûl'un mürsellerini incelerken sadece senedin muttasıl olmaması sebebiyle rivayetleri zayıf kabul etmek doğru olmayacaktır. İsnad sisteminin tam anlamıyla oturmadığı bir dönemde rivayet edilen hadisleri sadece sened odaklı bir tenkid ile ele almak eksik olacaktır. Senedin yanında rivayetin mutâbi ve şevâhidi başta olmak üzere dönemin irsâl sebeplerinin göz önünde bulundurularak rivayetlerin incelenmesinin daha yerinde olacağı kanaatindeyiz. Bu sebeple araştırmamız boyunca Mekhûl'e isnad edilen mürsellerin tespitini birden fazla yöntem ile ele almaya çalıştık.

İlk dönem rivayet üslûbunda irsâlin yaygın olmasının başlıca temel sebeplerinin isnad kullanımının yaygın olmaması, rivâyetin aidiyetine olan güven, rivayetin tariklerinin meşhur olması, uygulamanın toplum tarafından mâruf olması,

rivayetlerdeki bölgesellik etkisi gibi sebeplerdir. Bunların yanında dersin uzamaması, ders esnasında hadisın senedinden çok metninden çıkarılacak yoruma veya fikhî hükme odaklanması gibi sebepler de irsâle başvurmada etkili olmuştur. Bu bağlamda, tabiîn döneminin meşhur mürsillerinden kabul edilen Mekhûl ed-Dımeşkî, döneminin rivayet üslûbunu tam anlamıyla yansıtmaktadır.

Mekhûl ed-Dımeşkî'nin öne çıkan kimliği fâkih olmasıdır. Çalışmamızda onun Şam ehlinin fâkihlerinden kabul edildiğini ifade etmiştik. Onun fıkıh yönünün ağır basması, hadislerin senedinden çok metnine odaklanmasına sebep olmuştur. Onun için öncelikli olan hadisın senedi değil manasından çıkarılacak hüküm ve çözüm yollarıdır. Dolayısıyla onun hadis naklederken dikkati senede değil metnin manasına çekmeyi amaçladığı görülmektedir.

Dönemin rivâyet üslûbunda olduğu gibi isnad kullanımında müsamahakâr olan Mekhûl, muttasıl senedini bildiği halde irsâl yoluyla nakillerde bulunmuştur. Bunun temel sebeplerinin rivayetin tariklerinin yaygın olması, bilginin toplum tarafından maruf olması ya da rivayetin bölgesel anlamda meşhurluk kazanması gibi durumlar olduğu görülmüştür.

Bunlar dışında tezimizde Mekhûl'ün her ne kadar lafzen rivayeti önceleyen bir rivayet üslûbuna sahip olsa da zaman zaman mânen rivayet ettiği mürsellerin tespitini de yaptık. Onun manen rivayet ettiği mürsellerde konuların daha çok fikhî hüküm içeren rivayetlerde yoğunlaşması, bu durumlarda senedi ve metnin bir kısmını hazfederek hükme odaklanma amacıyla muhtasar şekilde nakillerde bulunduğunu göstermektedir. Böylece ilk dönem mürsillerinden olan Hasan-ı Basrî ve Saîd b. Müseyyeb gibi isimlerde görüldüğü gibi, Mekhûl'ün de mânen rivayet ettiği mürsel rivayetlerin bulunması, bu metodun o dönemde kullanılageldiği sonucuna varmamıza sebep oldu.

Mekhûl'ün mürsellerinde ulaşmış olduğumuz bir diğer sonuç aslının merfû ya da mevkûf olup Mekhûl'den maktû' olarak nakledilen rivayetler ve aslının mevkûf ya da maktû' olup Mekhûl'ün Rasûlullah'a irsâl ettiği rivayetlerdir. İlk dönem rivayet üslûbunda sıkça karşılaşılan durumlardan biri, tabiîn neslinin sahâbeye olan güveni ve onların kaynaklarının mutlaka Rasûlullah olduğu düşüncesiyle aslı mevkûf olsa da merfû olarak rivayet edilen nakilleri ortaya çıkarmıştır. Bu durumun tam tersi olan aslı merfû ya da mevkuf rivayetlerin maktû' olarak da aktarıldığı müşahade edilmiştir.

Mekh  l  n Ras  lullah  tan irsâl yoluyla naklettiği rivayetlerin yaridan fazlasının mutâbi ve şahidinin bulunması ulaştığımız bir diğer sonuçtur. Nitekim bu durumu istatiks l verilerle açıkladık. Bu sonuç da bize özellikle ilk dönem râvilerinin riv yetlerine sadece sened odaklı yaklaşmanın yetersiz olacağını göstermiştir.

KAYNAKÇA

Abdürezzâk, İbn Hemmâm es-San'ânî, *Musannef*, C. I – IX, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1983.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmam Ahmed bin Hanbel*, C. I – XII, Dâru'l-Minhâc, Cidde 2010.

Ahmed Ziyâb Ahmed Şehveyd, *Fıkhu İmâm Mekhûl ed-Dımeşkî*, Câmiatü Ürdün, Filistin 1988.

Akgün, Hüseyin, “Şam Bölgesinde Rivâyet Edilen Hadislerin ‘Bölgesellik’ Açısından Tahlili” *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 2016. s. 7-32.

——— *Hadis Rivayet Coğrafyası (Hicrî İlk 150 Yıl)*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2019.

Alâî, Ebû Sâid Salâhuddîn Halîl b. Abdullah ed-Dımeşkî, *Câmiu't-Tahsil fî-Ahkâmî'l-Merâsîl*, Hamdi Abdülmecid Selefi (thk.), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1986.

Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *Meğâni'l-Ahyâr fî Ricâli Meâni'l-Âsâr*, Muhammed Hasan İsmail (thk.), C. III, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2006.

Başaran, Selman, “Haccâc b. Ertât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, ss. 425-426.

Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, *Fütûhu'l-Büldân*, C. I, Dâru ve Mektebetü'l Hilâl, Beyrut 1988.

Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, C. I – X, Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, Haydarâbâd 1936.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik, *Müsnedü'l-Bezzâr (Bahru'z-Zehhâr)*, Mahfûzurrahmân Zeynüllah vd. (thk.), C. II-XIV, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medîne 1988.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh*, Muhammed Züheyr b. Nâsır (thk.), C. I-IX, Dâru Tavku'n-Necât, Beyrut 2001.

——— *Târihü'l-Kebîr*, C. VI, Dâru'l-Maârifî'l-Osmâniyye, Haydarâbâd 1942.

Canan, İbrahim, “Enes b. Mâlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, ss. 234-235.

Çeker, Orhan, “Abdurrahman b. Ganm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, ss. 162.

Dârekutnî, Ebû Hasan Ali b. Ömer, *Sünen-i Dârekutnî*, Şuayb Arnavûd (thk.), C. I-V, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2004.

Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, *Sünen-i Dârimî*, Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (thk.), C. I-V, Dâru'l-Muğnî, Riyâd 2000.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Merâsîl*, Şuayb Arnavûd (thk.), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1998.

——— *Sünen-i Ebû Dâvûd*, C. I-IV, Dâru'l-Kitâbü'l-'Arabî, Beyrut ty.

Erul, Bünyamin, Bünyamin Erul, Hicrî II. Asırda Rivâyet Üslûbu (I), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43, 2002, s. 27-61.

Fayda, Mustafa, “İbn İshâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 20, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, ss. 93-96.

Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân, *el-Ma'rife ve't-Târih*, Ekrem Ziya el-Umerî (thk.), C. II, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1981.

Genç, Nurdan, *Hasan-ı Basrî'nin Mürsellerinin Tahlili*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun 2020.

Günay, Hacı Mehmet, "Rukbâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, ss. 218-219.

Halil, Mahmûd Muhammed, *Mevsû'âtü'l-Akvâli İmâm Ahmed b. Hanbel fî-Ricâli'l-Hadîsi ve İlelihi*, C. III, Âlemi'l-Kütüb, Kâhire 1997.

Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, Zekeriyâ Umayra (thk.), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2012.

—— *Târîhu Bağdâd*, C. I-XXIV, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1996.

Hatiboğlu, İbrahim, "Rihle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, ss. 106-108.

Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Mecmâu'z-Zevâid*, Hüsameddin el-Kudsî (thk.), C. V, Mektebetü'l-Kudsî, Kahire 1994.

Huveynî, Ebû İshâk, *en-Neslü'n-Nebâl bi Cemî'i'r-Ricâl*, C. IV, Dâru İbn Abbâs, Mısır 2012.

Irâkî, Ebû Zûr'a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdurrahîm b. el-Hüseyn el-Kürdî el-Mihrânî, *Tuhfetü't-Tahsîl fî Zikri Ruvâti'l-Merâsîl*, Abdullah Nevâra (thk.), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad ty.

İbn Abdülhâdi, *Tabakâtü Ulemâi'l-Hadîs*, Ekrem el-Bûşî, İbrâhim ez-Zeybek (thk.), C. I, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1996.

İbn Adî, Ebû Ahmed b. Adî Cürcânî, *el-Kâmil fî'd-Duafâi'l-Ricâl*, Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd. (thk.), C. I-V, Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1997.

İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, Ömer b. Gurame Amrevi (thk.), C. I-LX, Daru'l-Fikr, Beyrut 1995.

İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Esad Muhammed Tayyib (thk.), C. I-X, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Riyad 1998.

—— *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. I-IX, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1956.

İbn Ebû Şeybe, Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef li İbn Ebû Şeybe*, C. I-XXI, Dâru'l-Kible, Cidde 2006.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer Askalânî, *Takrîbü't-Tezhîb*, Muhammed Avvâme (thk.), Daru'l-Reşid, Şam 1986.

—— *Lisânü'l-Mîzân*, C.VII, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut 1971.

—— *Kitâbu't-Tehzîbu't-Tehzîb*, C. I-X, Dâiretü'l-Meârifu'n-Nizamiyye, Hindistan 1908.

—— *Nuhbetü'l-Fiker*, Nureddin el-İtr (thk.), Matbaatü's-Sabah, Şam 2000.

—— *el-İsâbe fî-Temyîzi's-Sahâbe*, Âdil Ahmed Abdülmevcûd (thk.), C. III, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1994.

—— *Telhîsü'l-Habîr fî Tahrici Ehadîsil'l-Rafî'l-Kebîr*, C. II, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1989.

—— *Metâlibü'l-Âliye bi Zevâ'idü'l-Mesânidi'l-Semâniye*, Muhammed b. Suûd (thk.), C. III-IX, Dâru'l-Âsime, Riyad 1998.

İbn Hibbân, Muhammed, *el-Müsnedü's-Sahîh*, Muhammed Ali Sönmez, Halis Aydemir (thk.), C. V-XI, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2016.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr, *et-Tekmil fî Ma'rifeti's-Sikât ve'z-Zuâfâ ve'l-Mecâhîl*, Dr. Şâdî b. Muhammed (thk.), C. I, Merkezi'l-Nûmân li'l-Bahsi ve'd-Dirâseti'l İslamiyye, Yemen 2011.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd, *Sünen-i İbn Mâce*, Şuayb Arnavûd (thk.), C. I-V, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Mısır 2009.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî, *Muhtasarü Târîhi Dimaşk*, Rûhiyye en-Nehhâs, Riyâz Abdülhamîd Murâd, Muhammed Mutî (thk.), C. XX-XXV, Dâru'l-Fikr, Şam 1984.

İbn Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî, *el-Bedrü'l-Münîr fî Tahrîci Ehâdîsi's-Şerhi'l-Kebîr*, C. VIII, Dâru'l-Hicre li'n-Neşri ve't-Tevzî', Riyad 2004.

İbn Müstevfî, Ebû'l Berekât Şerefüddîn el-Mübârek b. Ahmed b. el-Mübârek, *Târîhu İrbil*, Sâmi es-Sakkâr (thk.), C.II, Dâru'r-Reşîd li'n-Neşr, Bağdat 1980.

İbn Sâ'd, Ebû Abdullah Muhammed, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, İhsan Abbas (thk.), C. VII, Dâru's-Sâder, Beyrut 1968.

İsfahânî, Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, C. V, Matbaatü's-Saade, Mısır 1974.

Kandemir, M. Yaşar, “Ebû Hüreyre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994 ss. 160-167.

— “Abdullah b. Amr b. Âs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, ss. 85-86.

— “Şâ'bî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, ss. 217-218.

Kaya, Eyyüp Said, “Mekhûl b. Ebî Müslim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, ss. 552-553.

Kayacan, Murat, “İsmail Cerrahoğlu'nun Tabiîn Dönemi Tefsir ve İsrâiliyât Literatürüne Bakışının Analizi” *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 3/1, 2019, s. 66-84.

Keleş, Ahmet, *Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri*, Fecr Yayınları, Ankara 2017.

Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılahları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1985.

Köycü, Erdoğan, Hadîs Metinlerinin Tedvîn ve Tasnîfinde Önemli Bir Yere Sahip Olan “erRihle fî Talebi'l-Hadîs”in Rolü Üzerine Bir Değerlendirme, *Uuslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi (International Journal of Contemporary Educational Studies)*, 6/2, 2020, ss. 407-423.

Kurtubî, Ahmed b. Ebî Bekir b. Ferh, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Ahmed el-Berdûnî (thk.), C. XIII, Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, Kâhire 1964.

Küçük, Raşit, “İsnad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss. 154-159.

Makdisî, Abdülgânî b. Abdülvâhid, *el-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, Şâdî b. Muhammed b. Sâlim (thk.), C. IX, Hey'etü'l-Âmetü li-Kur'âni ve's-Sünne, Kuveyt 2016.

Mâlik B. Enes, İbn Mâlik, *Muvatta'*, Muhammed Mustafa A'zamî (thk.), C. I-VIII, Müessesetü Zâhid b. Sultan Alî Nehyan li'l-A'mali'l-Hayrât ve'l-İnsaniyye, Abudabi 2004.

Ma'mer, İbn Ebû Amr Râşid, *Câmi'*, Habîbürrahman el-A'zamî (thk.), C. X-XI, Meclisü'l-İlmiyye, Pakistan 1403 h.

Mizzî, Yûsuf Abdurrahman b. Yûsuf, *Tehzîbu'l-Kemal fî-Esma'ir-Rical*, Beşşar Avvad Ma'rûf (thk.), C. I-XXXV, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1980.

Moğultay, İbn Kılıç b. Abdullah, *İkmâlû Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâ'ir-Ricâl*, Muhammed Osman (thk.), C. I-XVIII, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2011.

Muhammed Ali el-Avnî, *Merviyâtü ve Akvâlî Mekhûl*, Câmiatü Ümmü'd-Dermâni'l-İslâmî, Sudan 2007.

Mübarekpûrî, Muhammed Abdurrahman b. Abdürrahim, *Tuhfetü'l-Ahvezî bi-şerhi Câmiu't-Tirmizî*, C. III, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut ty.

Müslim, İbn Haccâc Ebû Hasan, *Sahîh-i Müslim*, C. I-VIII, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1334 h.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünen-i Nesâî*, C. I, Dâru'l-Marife li-Tab'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî', Beyrut 2007.

Nîsâbü'rî, Hâkim Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, C. I-V, Dâru'l-Mârife, Beyrut ty.

— *Ma'rifetü'l-Ulûmi'l-Hadîs*, Seyyid Muazzam Hüseyin (thk.), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1977.

ÖĞÜT, Salim, “Ezâî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, ss. 546-548.

Önler, Sami, *Mekhûl ed-Dimeşki ve Kitâbü's-Sünen fî'l-Fıkh Adlı Eseri*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2012.

Özkan, Halit, “Zührî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 544-549.

Özüdoğru, Bekir, *Hadis, Anlam ve Amel*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Samsun 2021.

— “İbrahîm En-Nehaî'nin İbn Mes'ûd'dan İrsâllerine Dair Sözü Bağlamında İlk Dönem İrsâl-Şöhret İlişkisi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 1, Mart 2022

Polat, Selahattin, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010.

— “el-Merâsîl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, ss. 168-169.

Râmhürmüzî, Ebû Muhammed Hasan el-Basrî b. Muhammed, *Muhaddisü'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'i*, Muhammed Muhibbiddîn Ebû Zeyd (thk.), Dâru'z-Zehâir, Kahire 2016.

Saîd B. Mansûr, Ebû Osman Saîd b. Mansûr, *Sünen-i Saîd b. Mansûr*, C. VI, Daru's-Samiî li'n-Neşri ve't-Tevzî', Riyad 1997.

Sandıkçı, S. Kemal, “Ebû Ümâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, ss. 251.

Sari, Adem, *Hicrî II. Asır Şam Bölgesinde Ehl-i Hadîs Halkaları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2021.

Suiçmez, Yusuf, Ref' Problemi, *İslâmiyât*, 10/2, 2007, s. 123-146.

Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle*, Ahmed Muhammed Şâkir (thk.), Matbaatu Mustafa Bâbî Halebî, Kahire 1938.

Şehrî, Musâid b. Süleyman et-Tayyâr ve Nuh b. Yahyâ, *Mevsûatü't-Tefsîru'l-Me'sûr*, C. VI, Merkezi'd-Dirâsâti ve'l-Mâlumâtî'l-Kurâniyye, Beyrut 2017.

Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, Tarık b. Avzillah Muhammed ve Abdulmuhsin İbrahim Husaynî (thk.), C.III-VIII, Dâru'l-Harameyn, Kâhire 1995.

— *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, Hamdi b. Abdülmecîd (thk.), C. VIII, Mektebetü İbn Teymiyye, Kâhire 1994.

Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Türkî (thk.), C. IX, Dâru'l-Hicr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî ve'l-İ'lân, 2001.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî, *Müşkilü'l-Âsâr*, Şuayb Arnavût (thk.), C. I-VIII, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1994.

Tirmizî, Muhammed b. İsâ, *İlelü't-Tirmizî'l-Kebîr*, Beşşâr Avvâd Ma'rûf (thk.), Dâru'l-Garbü'l-İslâmî, Beyrût 1996.

— *Câmiu't-Tirmizî (Sünen-i Tirmizî)*, C. I- VI, Dâru'l Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1998.

Tomar, Cengiz, “Şam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, ss. 311-312.

Tunç, Cihat, “Gaylân ed-Dimaşkî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, ss. 414-415.

Üzüm, İlyas, “Kaderiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss.64-65.

Vureykât, Abdülkerim Ahmed, Râvilerin Hadisleri Mürsel Rivayet Etme Sebepleri, çev. Mehmet Turan, *Hadis Tartışmalarına Yeni Yaklaşımlar*, Ensar Yayınevi, İstanbul 2020.

Yiğit, İsmail, “Emevîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995 ss. 87-104.

Yücel, Ahmet, *Hadis Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2017.

— *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.

— *Hadis Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2014.

Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *Siyer-u Â'lâmi'n-Nübelâ*, C. V, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2006.

— *Tarihu'l İslâm*, Beşşâr Avvâd Mâ'ruf (thk.), C. III, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2003.

— *Tezkîrâtü'l- Huffâz*, C. I-II, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

— *el-Kâşif fî Ma'rifeti men lehû Rivayeti fî'l-Kütübi's-Sitte*, Muhammed Avvâme (thk.), C. II-III, Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Cidde 1996.

Zeylaî, Cemaleddin Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf, *Nasbü'r-Râye li Ehâdisi'l-Hidâye*, Muhammed Avvame (thk.), C. III, Müessesetü'r-Reyyân li't-Tabâati ve'n-Neşr, Beyrut 1997.

Ziriklî, Muhammed b. Alî b. Fâris, *el-A'lâm*, C. V-VII, Daru'l-İlm li'Malayin, 2002.

ÖZ GEÇMİŞ

Abdulkadir GÜLÜNAY, Samsun Anadolu İmam Hatip Lisesi’ni bitirdikten sonra Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İlahiyat bölümünden 13.02.2019 tarihinde mezun oldu. 2019 yılında OMÜ LEE Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans programına girdi. Mezuniyetinden 2022 yılına kadar Samsun Büyükşehir Belediyesi’nde İngilizce ve Arapça dillerinde tercüman olarak, 2022 yılından itibaren Diyanet İşleri Başkanlığında İmam-Hatip olarak görev yapan Abdulkadir GÜLÜNAY, iyi derecede İngilizce, orta derecede Arapça bilmektedir.

İletişim Bilgileri

ORCID ID: 0000-0003-0672-9794

Yayınlar:

1. Abdulkadir Gülünay, Kitap İncelemesi, “Metin Tenkidi, Prof. Dr. Salahattin Polat, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015”, *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, 1, 2023, s. 107-110.
2. Abdulkadir Gülünay, “Mürsel Hadislerin Sıhhatini Tespitte Mekhûl ed-Dımeşkî Örneği”, *12. Uluslararası İstanbul Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Bilimsel Araştırmalar Kongresi Bildiri Kitabı*, s. 141-156.